

Europa... leiderschap of lijdensweg?

- 3** Europa, een continent van leiden of van lijden
door Annelou van Egmond en Heleen Uijt de Haag [inleiding op het thema](#)
- 5** D66 zegt ‘Ja!’ tegen Europa, ‘Ja!’ tegen de toekomst
door Sophie in ‘t Veld
- 6** Who do I call if I want to call Europe?
door Ivo Thijssen
- 8** ‘Europa, een kwestie van leiderschap’
door Annelou van Egmond en Heleen Uijt de Haag [interview met Laurens Jan Brinkhorst](#)
- 12** Herschrijven van de trans-Atlantische betrekkingen
door Mark Leonard, Daniel Korski en Ulrike Guérot
- 18** Rusland & Europa... tussen hoop en vrees
door Henk Kern
- 22** ‘Universiteiten hebben speelruimte nodig’
door Constantijn Dolmans [interview met Dirk Jan van den Berg](#)
- 28** Europese aanpak van energie kan beter
door Pieter Boot
- 34** Europa’s klimaatbeleid en haar positie in de wereld
door Louise van Schaik
- 38** De essentie van EU-communicatie
door Jaap Hoeksma
- 42** Zoektocht naar de balans tussen veiligheid en vrijheid
door Bibi van Ginkel [Europese anti-terrorisme maatregelen nader belicht](#)
- 48** Europese verkiezingen en Europese kansen voor de nationale politiek
door Mendeltje van Keulen
- 52** Europees landbouwbeleid heeft nieuwe doelen nodig
door Gerben Jan Gerbrandy
- 56** Is de euro voor eeuwig?
door Edin Mujagic
- 60** Lissabon strategie en ‘kenniseconomie’
door David Bohmert
- >>** **33** Mous **64** Van Lierop **65** Boekrecensie **68** Mijn idee

Europa, een continent van leiden of van lijden

Deze *idee* gaat over Europa. Bij D66 staat veel in het teken van Europa, dit voorjaar zo mogelijk nog meer dan anders. Het is al zo vaak gezegd: 'Europa is binnenland' en daarmee doelt D66 op de lotsverbondenheid tussen Nederland en Europa. Een sterk Europa is goed voor Nederland en Europa is gebaat bij stevige bemoeienis vanuit Nederland. Daar gaan de verkiezingen van het EP in juni over. Sophie In 't Veld, onze lijsttrekker bij die verkiezingen, opent daarom dit Europa-nummer van *idee*.

2009 zal het einde markeren van het mandaat van zowel het huidige EP als de Europese Commissie. Maar daar blijft het niet bij. De uitdagingen die ons pad kruisen zijn niet mis te verstaan; kredietcrisis, economische crisis, klimaatverandering, energievoorzieningszekerheid. Biedt een Iers 'ja' meer kans op EU-leiderschap in de wereld? Brengt het aantreden van Obama een Europese herpositionering met zich mee? Hoe zal de EU haar mannetje (moeten) staan bij al deze uitdagingen? Dat staat centraal in dit nummer. De aftrap komt van het Platform Europa van D66. Hoe staat het met het Europese leiderschap en is daar een rol weggelegd voor Nederland? Laurens Jan Brinkhorst is over dat laatste niet optimistisch. Hij bepleit meer leiderschap door visie en politiek management. De slagkracht van Europa is niet alleen afhankelijk van eigen ambities, maar ook van de relatie tot andere machtsblokken.

En hoe staat het dan eigenlijk met de relatie van de EU tot andere machtsblokken. Mark Leonard van de *Council for Foreign Relations* in Londen roept op tot een herijking van de relatie tussen de Verenigde Staten en Europa. De voorzitter van het College van Bestuur van de TU Delft, Dirk Jan van den Berg, bekijkt de kenniskracht van Europa vanuit het perspectief van toenemende concurrentie uit China. Henk Kern van de vakgroep Ruslandkunde van de Universiteit Leiden houdt de relatie tussen Europa en Rusland onder de loep.

Louise van Schaik van Instituut Clingendael vraagt zich af of het leiderschap van de EU in de wereld op klimaatsterrein in stand kan blijven bij de onderhandelingen over een post-Kyoto-verdrag. Pieter Boot van het Internationaal Energie Agentschap in Parijs verbindt de belangen van klimaatverbetering en energievoorzieningszekerheid aan elkaar en betoogt dat

alleen met een solide pakket maatregelen de EU met één mond zal kunnen spreken. Het nieuwste boek van Thomas Friedman 'De toekomst is groen' benadrukt evenzeer de noodzaak van een nieuwe energie- en klimaat aanpak en geeft aan dat er op dat gebied geen tijd te verliezen is.

En hoe is het dan gesteld met de veiligheid en het bestuur in de EU? Jaap Hoeksma wijst erop dat Europa niet alleen een samenwerkingsverband van lidstaten is maar zeker ook een gemeenschap van burgers. Diezelfde burger is ook object van het Europese veiligheidsbeleid in de bijdrage van Bibi van Ginkel, lijstduwer van D66 voor de komende EP-verkiezingen. Mendelije van Keulen, ook lijstduwer en tevens werkzaam bij Instituut Clingendael, bekijkt de situatie in aanloop naar en na een Iers 'ja'. Zijn dan alle problemen opgelost?

It's the economy, stupid! Als Europa ergens over gaat dan is het over de economie. Belangrijke pijler is het Gemeenschappelijk Landbouw Beleid en Gerben Jan Gerbrandy, kandidaat voor D66 bij de EP-verkiezingen schrijft over de nieuwe doelen die daarvoor moeten worden gesteld. Is de kredietcrisis het ultieme bewijs van de waarde van een gezamenlijke munt of is dit het begin van het einde van de euro? Edin Mujagic van de Universiteit van Tilburg laat zijn licht hierover schijnen. Uit het artikel van David Bohmert van het Meth-ER Instituut te Brussel blijkt dat er best een tandje bij kan wat betreft de Europese ambities voor de ken-niseconomie.

In deze idee vindt u ook observaties van enkele kandidaten van D66 voor de komende EP-verkiezingen. Marietje Schaake, Ernst Klätte, Stientje van Veldhoven, Ivo Thijssen, Gerhard Mulder en Johan Piet nemen een voorschot op de komende campagne.

Over de EU kunnen boeken vol worden geschreven. Een volledig beeld is onbegonnen werk. Toch hopen wij dat u door deze 'proeverij' van inzichten over Europa vandaag en morgen geïnspireerd raakt – in ieder geval om zelf te gaan stemmen en om ook anderen op te roepen dat te doen. En, als u met als wij 'ja' zegt tegen Europa, dan ligt de keuze voor de hand...

thema-redacteurs
Annelou van Egmond
Heleen Uijt de Haag

D66 zegt 'Ja!' tegen Europa, 'Ja!' tegen de toekomst

Terwijl ik dit stukje schrijf kijk ik met één oog naar de laatste 10 km rit van het WK allround schaatsen in Hamar, waarbij Sven Kramer de Noor Havarð Bøkkø verslaat in een magistrale race. De twee kampioenen zwepen elkaar op tot prachtige prestaties. Ze gaan er helemaal voor, geven het beste uit zichzelf voor het bereiken van hun droom. Op hun beurt zijn deze sporters een bron van inspiratie voor een nieuwe generatie jonge schaatsertjes.

Ook dit is de kracht van mensen. De wilskracht om dromen waar te maken. De drang om te presteren en naar iets beters te streven. Het plezier en de bevrediging om iets tot stand te brengen.

D66'ers steken graag de handen uit de mouwen, en bouwen zelf aan de toekomst. D66 heeft vrouwen in de mensen en in de positieve krachten in de samenleving. Als we gezamenlijk onze schouders eronder zetten kunnen we als mensheid enorm veel tot stand brengen. De verkiezing van Obama is het ultieme bewijs dat mensen zich wel degelijk laten inspireren door een boodschap van hoop, idealen en (zelf)vertrouwen. Mensen laten zich zeker wel mobiliseren met een beroep op hun inzet en talenten.

Vanuit die mentaliteit zegt D66 volmondig 'ja!' tegen Europa. Ook in dit nummer van idee. Van kaff tot kaff staat dit nummer vol frisse ideeën voor de toekomst van Europa. Want we hebben een sterk en slagvaardig Europa nodig om de uitdagingen van vandaag aan te kunnen gaan. We leven in roerige tijden. Economische crisis, immigratie, klimaatverandering, energievraagstukken, brandhaarden in het Midden Oosten of Congo, terroristen, criminel en ga zo maar door. Het is geen wonder dat mensen zich onzeker aan bescherming en geborgenheid. Het is een volstrekt menselijk neiging om te denken dat

de dreiging van buitenaf komt, en om zich te verschansen achter een verdedigingswal en de deuren en ramen te barricaderen om de grote boze buitenwereld buiten te houden. Veel politici spinnen er electoraal garen bij om de angsten en onderbuikgevoelens aan te wakkeren, om zichzelf vervolgens op te werpen als de redder en beschermmer. Maar zwelgen in nostalgie en nationalisme levert alleen valse zekerheid op.

Een sterk Europa is onmisbaar voor onze welvaart, onze veiligheid en de kwaliteit van ons bestaan. Dat is geen 'superstaat', maar een Europa dat aan de verwachtingen van de burgers kan voldoen. Een verdeeld Europa is zwak en machteloos en kan niet voor de belangen van haar burgers opkomen. Een nationalistische agenda leidt niet tot meer invloed voor burgers, maar tot verlamdende veto's die worden omzeild met achterkamertjespolitiek. Protectionisme leidt tot afbraak van onze welvaart. Wie een sterk, slagvaardig en democratisch Europa wil kan eigenlijk alleen bij D66 terecht. Alle andere partijen zeggen in verschillende toonaarden 'Nee' tegen Europa, van ronduit 'Nee!' tot 'Mwa, kweenie, nu even niet.'

Maar D66 staat voor een Europa dat wereldleider duurzaamheid wordt, een Europa dat een leidende rol speelt op het wereldtoneel, een Europa dat de veiligheid, welvaart en vrijheid van haar burgers kan garanderen.

De hervonden vitaliteit van D66 blijkt uit de lijst van getalenteerde en super-gemotiveerde kandidaten. In Alexander Pechtold hebben we de meest uitgesproken Europese partijleider in Nederland. En deze lijsttrekker gooit al haar enthousiasme in de strijd voor een sterk D66 in het Europees Parlement. Zeg ook 'ja!' tegen Europa op 4 juni!

Sophie in 't Veld
Parlementariër in het Europees Parlement voor D66

Medio 1984 had Ray Parker Jr. een wereldhit met de Ghostbusters soundtrack. In tegenstelling tot de wereldberoemde vraag van Henry Kissinger ‘*Who do I call if I want to call Europe?*’ wordt de vraag van de entertainer in het liedje wel luidkeels beantwoord: ‘*Who you gonna call? Ghostbusters!*’ Zonder duidelijk antwoord op de vraag was het liedje waarschijnlijk geen hit geworden. Kissinger is inmiddels 85 jaar oud en wacht nog altijd op antwoord. Nu Europa enkele concessies heeft gedaan aan Ierland na het Ierse ‘nee’ in 2008, komt het Hervormingsverdrag van Lissabon andermaal in zicht. Hierdoor komt ook het antwoord op de vraag van Kissinger weer binnen handbereik.

door Ivo Thijsen

Who do I call if I want to call Europe?

**Antwoord binnen handbereik
met het Hervormingsverdrag van Lissabon**

De Europese Raad is de bijeenkomst van de regeringsleiders van de 27 EU-lidstaten en de voorzitter van de Europese Commissie. Momenteel krijgt iedere zes maanden een andere regeringsleider de voorzittershamer. Deze tijdelijke voorzitter van de Europese Raad is slechts een *primus inter pares*, oftewel een eerste onder gelijken. Geen wonder dat Kissinger hem niet meteen zou belten, ook al is hij formeel aanspreekpunt voor het buitenland. Het Hervormingsverdrag biedt een oplossing voor dit gebrek aan een goed aanspreekpunt. De tijdelijke voorzitter wordt namelijk vervangen door een Permanente Voorzitter die steeds in functie is voor een periode van tweeënhalf jaar. Wanneer de Ierse bevolking genoeg neemt met de geboden concessies, zal het Hervormingsverdrag eind 2009 in werking treden. Begin 2010, ruim vijftientig jaar na de hit van Ray Parker Jr, krijgt Europa dan een Permanente Voorzitter.

Over wie de Permanente Voorzitter moet worden, wordt in de media al hevig gespeculeerd. Je kunt er zelfs op wedden. Van de genoemde kandidaten is Tony Blair het bekendst. Over de taken die Tony zou moeten gaan verrichten is het echter opvallend stil. Voor velen geldt dat de inhoud die de eerste Permanente Voorzitter aan zijn rol geeft, bepalend zal zijn voor het takenpakket. Stimpel afwachten wie het wordt getuigt echter van weinig Europese ambitie, terwijl de roep om één Europese stem in de buitenlandse politiek groter is dan ooit. Een ding is duidelijk: zonder ambitie zal de Permanente Voorzitter geen wereldhit worden.

De minst ambitieuze invulling zou een administratieve invulling zijn naar voorbeeld van de Duitse president. Hoewel bondkanselier Angela Merkel wereldberoemd is, kennen maar weinig Nederlanders president Horst Köhler. Köhler heeft dan ook slechts een ceremoniële rol. Iemand van het kaliber Tony Blair zal waarschijnlijk geen zin hebben in zo'n rol. Nee, een keuze voor Tony Blair zou volgens velen duiden op een hoger ambitieniveau. Hij is iemand die op proactieve wijze een gezicht zou kunnen zijn voor Europa en voor de wereld. Daarvoor moet echter nog wel aan één voorwaarde worden voldaan. Om Europa en haar

burgers echt te kunnen vertegenwoordigen, moet de Permanente Voorzitter wel over legitimiteit beschikken. Helaas staat het Europees Parlement buiten spel en wordt de Permanente Voorzitter achter gesloten deuren door de Europese Raad aangewezen. Hierdoor hoeft de nieuwe leider dus geen verantwoording af te leggen aan de volkvertegenwoordiging. Zonder deze verantwoording is hij echter niet geloofwaardig als Europees leider en wordt hij alsnog niet gebeld als het er echt om gaat.

Een mogelijke oplossing daarvoor zou zijn om de voorzitter van de Europese Commissie tot Permanent Voorzitter te maken. In dat geval gaan ambitie en legitimiteit hand-in-hand. In het Hervormingsverdrag staat niets dat de Voorzitter van de Europese Commissie in de weg staat om gekozen te worden tot Permanente Voorzitter van de Europese Raad. Een dergelijke dubbelfunctie voor de Commissievoorzitter brengt met zich mee dat niemand in Europa of daarbuiten nog zou twijfelen aan wie het gezicht van Europa is. Met deze oplossing zou een brug gevormd worden tussen de regeringshoofden, de Commissie en het Europees Parlement. Het Europees Parlement mag immers stemmen over het aan- en aftreden van de Commissievoorzitter. In het geval van een dubbelfunctie wordt de positie van het Europees Parlement dus versterkt. Zij beschikt dan namelijk over het ultieme wapen: het recht de dubbelvoorzitter en daarmee de voorzitter van de Europese Raad naar huis te sturen.

Nu het Hervormingsverdrag weer in zicht raakt, moet Europa een keuze maken over de invulling van haar Permanente Voorzitter. Indien gekozen wordt met ambitie en daarmee voor een dubbelfunctie, één president van Europa, dan wordt in een klap gekozen voor democratie in Europa. Uiteraard geniet het op lange termijn de voorkeur de President van Europa in rechtstreekse pan-Europese verkiezingen te kiezen, maar dat is vooralsnog geen optie. De tijd lijkt echter wel definitief rijp Henry Kissinger op zijn oude dag eenduidig antwoord te geven.

Ivo Thijsen is voorzitter van het D66 Platform Europa

‘De Franse president Sarkozy heeft het goede voorbeeld gegeven’

Foto: Martin de Vries

De kredietcrisis, economische teruggang, het klimaatprobleem, het Midden-Oostenconflict en de energievoorzieningszekerheid. Het zijn uitdagingen die vragen om leiderschap in de EU. Als de Ieren het alsnog toelaten en het verdrag van Lisabon wordt een feit, dan zijn er gezichtsbepalende Europese posten te vervullen. Deze posten zullen doorslaggevend zijn voor het welslagen van Europees leiderschap, maar zullen niet door Nederlanders worden vervuld. Gevoed door het verleden en met een strijdlustige blik op de toekomst pleit Laurens Jan Brinkhorst voor meer leiderschap door een combinatie van visie en politiek management.

interview Laurens Jan Brinkhorst door Annelou van Egmond en Heleen Uijt de Haag

‘Europa, een kwestie van leiderschap’

Hoe ziet u het hedendaagse leiderschap in Nederland en de EU? Laurens Jan Brinkhorst veert op als hem wordt gevraagd hoe hij staat tegenover het hedendaagse leiderschap. Hij grijpt terug op de jaren '30 van de vorige eeuw. 'Gaat u gerust slapen, de regering waakt over u! Colijn riep het en vervolgens werd Nederland door de Duitsers onder de voet gelopen. Gebrek aan leiderschap is van alle tijden. Het is het soort leiderschap dat geen leiderschap is.'

In Nederland heerst argwaan tegenover leiders. 'Als je de macht hebt, ben je in Nederland per definitie verdacht', aldus Brinkhorst. Een leider moet in deze tijd bij uitstek de combinatie van visie en politiek management bezitten, zo luidt het devies van Brinkhorst. Visie op de samenleving, op ontwikkelingen, op structuren. Net zo belangrijk is het dat die visie samen gaat met de wens om deze om te zetten in realiteit. In de politiek moet

je macht gebruiken om medestanders aan je zijde te krijgen. 'We zitten in een overgangperiode die vraagt om een breed gedragen visie én om actie'. In de EU is in beperkte mate sprake van leiderschap, in Nederland is het nagenoeg afwezig, aldus Brinkhorst.

Een duidelijke illustratie hiervan is de manier waarop met de kredietcrisis wordt omgegaan. 'We hebben de kans laten lopen om tijdig op Europees niveau een toezichthoudende structuur op te zetten. Een sterke markt vraagt een sterke overheid'. Het gebrek aan visie in Nederland was ook zichtbaar tijdens de algemene politieke beschouwingen in de Tweede Kamer van september vorig jaar. 'Het debat was geen weerspiegeling van wat er in de wereld speelde. De regering beperkte zich tot de sussende boodschap dat Nederland voorbereid is op de situatie in de wereld. We zijn nog geen vijf maanden verder en weten wat dat betekende'.

Heeft het Franse EU-voorzitterschap volgens u leiderschap laten zien? 'De Franse president Sarkozy heeft het goede voorbeeld gegeven. Hij heeft bijvoorbeeld laten zien dat we in de Georgische crisis meer EU nodig hebben en minder NAVO. Dat was een heel ander geluid dan dat in de VS doorklonk'. Volgens Brinkhorst is goed leiderschap niet alleen aan personen gebonden maar zijn ook institutionele structuren nodig. 'Veel factoren beperken de EU en de disfunctionerende instituties is er één van. De huidige structuren van de EU schieten tekort, zijn zonder twijfel verouderd en niet meer toekomstbestendig. Het roulerend EU-voorzitterschap en de scheiding tussen Commissie en Raad van Ministers maken het bijvoorbeeld moeilijk voor de EU om met één stem te spreken in het buitenlands beleid'.

zorgen maken als kleinere lidstaat? Hier hoeft de voormalig bewindspersoon niet lang over na te denken. 'Nederland dobbert nu zo maar wat mee. Als het Verenigd Koninkrijk, Duitsland en Frankrijk in onderling overleg in staat zijn om wereldvragen op te lossen, dan dient dat het Nederlands buitenlands belang. Nederland kan immers profiteren van die vooruitgang'. Ten onrechte wordt in Nederland, volgens Brinkhorst, vaak vergeten dat het subsidiariteitsbeginsel in de EU twee kanten heeft. De betekenis die er dikwijls in Nederland aan wordt gekoppeld is dat pas EU-actie gerechtvaardigd is als het beoogde effect niet ook op nationaal, regionaal of lokaal niveau kan worden bereikt. Keerzijde is dat de EU naast haar exclusieve bevoegdheden ook maatregelen moet nemen als die doeltreffender zijn dan actie op

‘Terwijl nota bene het Georgische parlement de Europese vlag in de voortuin heeft staan, halen wij hem als één van de *founding fathers* weg’

Wat zal het verdrag van Lissabon veranderen? 'Het verdrag van Lissabon brengt met zich mee dat er vier toonaangevende gezichten van de EU zullen zijn. De eerste is de vaste voorzitter van de Europese Raad. Deze voorzitter zal voor meer continuïteit zorgen. Ook bepalend zal de hoge vertegenwoordiger van de Unie zijn die als een minister van Buitenlandse Zaken zal fungeren. Ze zullen beiden het Europese gezicht naar de rest van de wereld bepalen. De voorzitter van de Europese Commissie blijft de uitvoerende macht en de president van de Europese Centrale Bank blijft symbool staan voor de Europese Monetaire Unie. En al deze posten zullen niet door Nederlanders worden vervuld. Daarvoor ontbreekt het Dat verschijnsel zie je ook terug in de Nederlandse bureaucratie. Er zijn weinig ambtenaren in de top die beschikken over inzichten gebaseerd op praktische ervaring in Brussel'.

Hoe belangrijk is het leiderschap van de grote lidstaten in de EU en moeten we ons daarover

bij. De wereld is complexer geworden. Iedere tijd heeft zijn eigen leiderschap nodig. Het leiderschap van nu begint met visie. En onze eigen, Europese plaats in de toekomst zullen we zelf moeten opzetten'.

Welke uitdagingen zijn een uitgelezen kans voor de EU om leiderschap in de wereld te tonen? 'De EU houdt zich in eerste aanleg alleen met soft power bezig en kan op terreinen als ontwikkelingsamenwerking en klimaatbeleid een sterkere rol spelen. Op hard power, zoals defensie, zullen we nooit leidend worden en dat zouden we ook niet moeten nastreven. Ik ben wel van mening dat we meer moeten doen. Een grotere betrokkenheid bij crisisbeheersing moet echter niet een terugkeer betekenen naar de koloniale periode. Die tijd is gevoed en ten onder gegaan door nationalismen. Inmiddels overheerst bij ons het besef dat we liever werken op basis van consensus en multilateralisme'. De EU is sterk op de terreinen waar soevereiniteit van de lidstaten zeer beperkt is, zo betoogt Brinkhorst. Maar laten we niet vergeten dat de EU in de rest van de wereld een voorbeeldfunctie heeft als eenheid van lidstaten. Om als eenheid sterker te zijn, is soevereiniteit opgegeven. Het Aziatische samenwerkingsverband ASEAN kijkt bijvoorbeeld vol interesse naar het EU-model. Een terrein waarop de eenheid van de EU onomstreden is, is handelspolitiek. 'Geen enkele lidstaat van de EU pleit ervoor dit weer terug te geven aan de lidstaten. Bij de dreiging van een Amerikaanse oproep tot *buy american*, kan de EU een vuist maken'. Ook ontwikkelingsamenwerking en klimaatbeleid zijn terreinen waarop de EU leiderschap kan tonen. Voor de klimaatonderhandelingen over post Kyoto geldt echter: *'the proof of the pudding is in the eating'*. Het leiderschap van de EU hangt sterk af van de resultaten op eigen klimaatdoelen.

Wat ziet u als gemiste kansen voor Nederland om leiderschap te tonen in relatie tot de EU?

'De positie van Nederland in de oorlog tegen Irak is hier een goed voorbeeld. Beter was het geweest als we ons niet onmiddellijk achter de Amerikanen en de Britten hadden geschaard. We hadden in die oorlog ook kunnen kiezen om een meer gezamenlijke positie in te nemen, waardoor

geen steun zou zijn geweest aan de Amerikaanse aanvalsoorlog. Nederland heeft nagelaten om invloed uit te oefenen op de posities van Duitsland en Frankrijk en om daarmee het gewicht in de zin te gebruiken'. Ook verwijst Brinkhorst naar de verklaring van Nederland nadat het verdrag van Lissabon was afgesloten. 'Ik schaam me nog steeds diep dat de minister-president van Nederland zich verheugd toonde toen hij de Europese vlag uit het verdrag had weten te halen. Terwijl nota bene het Georgische parlement de Europese vlag in de voortuin heeft staan, halen wij hem als één van de *founding fathers* weg. Dat is een gebrek aan besef van je verworvenheden'.

En het kan zo gedaan zijn met die verworvenheden. Brinkhorst refereert aan de leidende positie die China in de vroege geschiedenis innam en de technologische vooruitgang die er heerste. Vervolgens viel China terug in beschaving door oorlog en verdeeldheid. 'China heeft er 500 jaar over moeten doen om weer wakker te worden'. Er is volgens Brinkhorst te weinig historisch besef en bewustzijn in Nederland en de EU dat verworvenheden verloren kunnen gaan. De cultuur van 'het zal mijn tijd wel duren' overheerst. Dit heeft alles te maken met het ontbreken van leiderschap. Leiderschap waarbij visie concreet inhoud wordt gegeven. En die visie vorm je door je referentiekader te verbreden. Het heeft ook te maken met de kaders waarbinnen je bent opgegroeid. Brinkhorst refereert aan zijn eigen jeugd. Als klein jongste maakte hij de hongerwinter mee, at tulpenbollen. 'Daarmee is welvaart voor mij geen vanzelfsprekendheid. Dat leidt ertoe dat je de balans van rechten en plichten onderkent. Zo dreigt in de huidige wereld van de economische crisis een nieuw protectionisme te ontstaan. Dat zou er zo-maar toe kunnen leiden dat verworvenheden als de interne markt worden ondermijnd. Daar zullen we krachtig weerstand tegen moeten bieden'.

Annelou van Egmond en **Heleen Uijt de Haag**
zijn redacteur van *idee*

De huidige institutionele structuur tussen de Verenigde Staten en Europa is niet toereikend om cruciale trans-Atlantische kwesties te bespreken. Het aantreden van een nieuwe democratische president is een kans om nieuwe institutionele kaders van de grond te krijgen. Mark Leonard, Daniel Korski en Ulrike Guérot stellen een stappenplan voor, waaruit een nieuwe generatie Amerikaanse en Europese beleidsmakers voortkomt die de relatie tussen de VS en de Europese Unie kunnen versterken. Anders zal het niet mogelijk zijn om gezamenlijke uitdagingen, van terrorisme tot de opkomst van China, effectief te bestrijden.

door **Mark Leonard**, **Daniel Korski** en **Ulrike Guérot**

Herschrijven van de trans-Atlantische betrekkingen

Toen het stof na een bijzonder dwarse periode in de trans-Atlantische betrekkingen in 2005 weer enigszins was gaan liggen, riep toenmalig bondskanselier Gerhard Schröder tijdens de Veiligheidsconferentie van München op tot een debat over nieuwe trans-Atlantische instellingen. De NAVO kon niet langer de spil zijn in een relatie die alles omvatte: van klimaatverandering en genetisch gemodificeerde voedingsmiddelen tot gezamenlijke acties in Afghanistan en de Balkan. Hij had onmiskenbaar gelijk, maar zijn timing was niet ideaal. Nog geen twee jaar na de invasie in Irak waren Europeanen en Amerikanen weer bereid operationeel samen te werken, maar de politieke verdeeldheid was nog een zere plek. Bovendien bestonden grote verschillen van inzicht, zowel

over begrip als aanpak van de grootste mondiale vraagstukken zoals het internationale terrorisme, Irak, Afghanistan, Iran, de klimaatverandering en het Internationaal Strafhof.

De verkiezing van Barack Obama overbrugt de politieke verschillen tussen Europa en de VS weer substantieel. Er bestaan nog steeds aanzienlijke meningsverschillen over ambitieniveau, prioriteitstelling en aanpak, maar men is het nu grotendeels eens over de grootste uitdagingen. Bovendien is de nieuwe Amerikaanse president waarschijnlijk de eerste leider van na de 'Speciale Relatie' met Groot-Brittannië. Hij ziet het koninkrijk liever een rol spelen in een functionerend Europa dan in een bilaterale, exclusief Amerikaans-Britse relatie.

Nieuwe instellingen zijn geen surrogaat voor gezamenlijke belangen en strategie. Maar een consistent samenwerkingskader kan Europeanen en Amerikanen helpen bij een beter begrip van elkaars prioriteiten en bijdragen aan een gedeelde visie op het beste beleid om de problemen het hoofd te bieden. Bij gezamenlijke belangen kunnen trans-Atlantische instellingen beide partijen ondersteunen in een economische inzet van hun middelen voor een gemeenschappelijke aanpak. De wisseling van de wacht in Washington biedt de VS en Europa een ideale mogelijkheid om de institutionele banden aan te halen, terwijl de Amerikaanse en Europese leiders een nieuwe, zinvolle trans-Atlantische agenda ontwikkelen.

Bestaande instellingen schieten tekort

De NAVO is en blijft de belangrijkste organisatie om de Europese veiligheid zeker te stellen.

Europese landen kunnen vertrouwen op de garantie van artikel V en ook de rol van de NAVO in Afghanistan en de Balkan is van cruciaal belang voor de veiligheid van Europa. Maar de NAVO is niet langer het juiste platform om te spreken over grote strategische vraagstukken; noch over niet-militaire onderwerpen, zoals de wereldwijde financiële crisis en de klimaatverandering, noch voor de klassieke problemen van het buitenlandbeleid zoals de opkomst van Rusland en China en Irans nucleaire programma. De EU zal zeker niet langdurig de meest hoogwaardige militaire macht zijn, maar haar opkomst als sleutelfiguur op veiligheidsgebied is een feit. Zij beschikt immers over troepen waarover de NAVO niet kan beschikken, zoals het potentieel om civiele en militaire middelen te combineren en toegang en bewegingsruimte waar VS en NAVO niet welkom zijn.

De NAVO is dus niet het aangewezen forum om allerlei cruciale kwesties voor de trans-Atlantische relatie te bespreken, maar de huidige Amerikaans-Europese institutionele architectuur is dat evenmin. Formeel stoelt de samenwerking op de trans-Atlantische Verklaring van 1990 en de Nieuwe trans-Atlantische Agenda (NTA) van 1995. Als flexibel kader verbeterde en verbreedde de NTA de mate van wederzijdse betrokkenheid. Bijeenkomsten vinden nu plaats op vele niveaus, inclusief topontmoetingen tussen VS, Europese

Commissie en EU-voorzitter. In 2007 werd een Trans-Atlantische Economische Raad opgericht ter verdieping van de economische integratie door onder meer harmonisatie van economische regulering.

Helaas heeft de Trans-Atlantische Economische Raad de aanvankelijke belofte niet kunnen waarmaken. De jaartijksse topontmoeting tussen staatshoofden is verworpen tot een toevalsdineretje waarbij het succes afhangt van een roterende tafelschikking, waarbij de ene keer de Commissievoorzitter presideert en de andere keer het wisselende voorzitterschap van ook de kleinste EU-lidstaat. De Amerikaanse vertegenwoordiging is consistent en bestaat doorgaans uit de Buitenlandse Zaken en van Handel, de nationale veiligheidsadviseur en andere topambtenaren.

Deze bijeenkomst duurt echter maar een paar uur en heeft hooguit symbolische voedingswaarde. President Bush verzuchtte in juni 2005 dat hij de top niet had bijgewoond als hij van tevoren had geweten wat hij opgedist kreeg en de EU-leiders vertongen zich bij de afsluitende persconferentie om te vertellen hoe ze de Amerikaanse leider eens flink de waarheid hadden gezegd.

Hierdoor worden de meeste zaken in de trans-Atlantische relatie bilateraal gedaan, of in informele kleine groepen zoals Quad, Quint en Quartet, en contactgroepen zoals het E3+3-exercitie voor Iran. Elke Europese ambassadeur in Washington weet dat hij thuis wordt beoordeeld op de mate waarin hij vertrouwer is met het Amerikaanse politieke proces dan zijn Europese collega's.

Eén van de belangrijkste oorzaken van de moeizame trans-Atlantische gesprekken is dat de Europeanen zelf niet in staat lijken tot echte strategische discussies over thema's zoals Rusland, China, het Midden-Oosten of de Europese defensie. Europa mag niet worden verdeeld tussen de oude en nieuwe lidstaten, maar is niettemin verdeeld. Voor veel lidstaten lijkt aanzitten een doel op zich. De EU lijkt ook vaak gehinderd door de irritante gelijke representatie. Zolang een land als Luxemburg hetzelfde gewicht blijft houden als Frankrijk of Duitsland, is het onvermijdelijk

Het nieuw westen? Europa en de VS

De verkiezing van Obama leidt tot ongekend hoge verwachtingen als het gaat om de hernieuwde rol van de VS in de geopolitieke verhoudingen. Toch moet Europa niet afwachten op de mogelijke veranderingen die vanuit Amerika komen. Europa moet vanuit krachtig eigen initiatief nieuwe transatlantische plannen op het gebied van buitenlandse betrekkingen vormgeven; of het nu gaat om Afghanistan, het Midden-Oosten conflict, energiezekerheid of het milieu. Een gelijkwaardigere relatie tussen de VS en de EU is nodig om een aantal van deze urgente problemen op te lossen. Niet alleen in de transatlantische verhouding, maar ook in relatie tot de rest van de wereld is een sterk Europa onontbeerlijk.

De realiteit is dat zelfs indien de VS en Europa samenwerken, hun gezamenlijke kracht snel afneemt. Door demografische en economische ontwikkelingen, zoals de groei van Rusland, China en India zal 'het Westen' in belang en slagkracht slechts afnemen de komende decennia. Deze veranderingen hebben een wezenlijke weerslag in organen als de VN en NAVO. Zij blijken nu al niet voldoende opgewassen tegen de uitdagingen en conflicten die de wereld teisteren, zoals energiefhan- kelijkheid, klimaatverandering en transnationaal terrorisme. Transatlantische samenwerking vanuit de EU is in het zoeken naar oplossingen voor grensoverschrijdende kwesties cruciaal. Betrekkingen met Rusland spelen hierbij een belangrijke rol. De VS zullen zich richten op de EU en niet alleen op de NAVO. Dit is van belang waar het gaat om de positie van de voormalige Sovjet staten, zoals Oekraïne en Georgië, maar ook wat betreft Turkije.

Voor Europa zal het vinden van een balans tussen de omgang met de VS aan de ene kant en met Rusland aan de andere kant, één van de grootste uitdagingen blijken. Alleen een krachtig, democratisch Europa, dat met één stem spreekt, kan zowel gesprekspartner als tegenwicht zijn voor andere wereldspelers. Zodoende kan Europa een gelijkwaardig partner zijn in de transatlantische verhoudingen. Het perspectief van het 'nieuwe Westen' voor de 21e eeuw moet duidelijk vorm krijgen vanuit Europees initiatief. Vervolgens moet dit effectief ingebed worden in structuren en instituten.

Marietje Schaake
kandidaat voor het Europees Parlement

Europa in de wereld / Europa en de wereld

dat veel problemen worden besproken via de informele kanalen. De VS is medeschuldig aan het gebrek aan Europese samenhang. Opeenvolgende Amerikaanse regeringen hebben de Europese integratie ondersteund, maar tegelijk hebben de Amerikaanse beleidsmakers de verleiing niet kunnen weerstaan om een 'verdeeld-en-heerspo- litiek' te spelen met de 27 lidstaten. Een recent voorbeeld was het besluit om inzake de veiligheid van de trans-Atlantische luchtvaart de Europese Commissie te passeren en direct te onderhandelen met een handvol Europese regeringen.

Liever werken met nieuwe instellingen

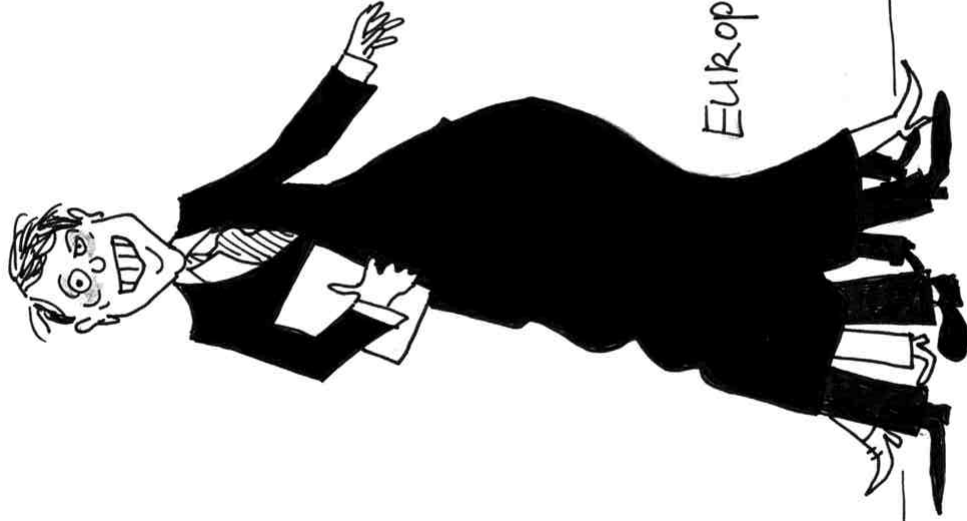
President Obama kan meteen een nieuwe reeks Euro-Atlantische instellingen neerzetten om de dialoog op topniveau te versterken, contacten op de werkvloer te verbeteren en opnieuw een trans-Atlantische gemeenschap te vormen met een nieuwe generatie beleids- en opiniemakers. Dit kan op zes niveaus en moet gepaard gaan met investeringen in formele en informele banden. Op het hoogste niveau zou de Amerikaanse president één keer per jaar tijdens de Europese Raad moeten worden uitgenodigd voor een informele discussie met de Europese leiders over mondiale kwesties. De eerste stap kan de gelijk- tijdige organisatie zijn van EU- en NAVO-toppen, waarop de nodige uitwisseling mogelijk is zonder dat Amerikanen formeel meedoen aan Europese vergaderingen. Indien succesvol, kan de Ameri- kaanse president vervolgens worden uitgenodigd voor de Europese Raad.

‘De EU lijkt vaak gehinderd door de irritante gelijke representatie’

Ten tweede is het belangrijk dat de EU-ministers van Buitenlandse Zaken voortdurend op strate- gisch niveau in gesprek zijn met hun Amerikaanse collega. Deze gesprekken kunnen worden geïnstitutionaliseerd. Elke maand ontmoeten de Europese ministers van Buitenlandse Zaken elkaar in de Raad Algemene Zaken en Externe

Betrekkingen (RAZEB) met de 'tsaar' van het Europees buitenlands beleid, Javier Solana, en de Europese Commissie. Het zou zinvol zijn als de Amerikaanse ambtsgeenoot twee keer per jaar wordt uitgenodigd (met elk EU-voorzitterschap) voor een informele strategische discussie over de actuele grote kwesties. En Amerikanen kunnen

ook van tijd tot tijd worden uitgenodigd voor de vergaderingen van de Europese Commissie als daar zaken van gemeenschappelijk belang aan de orde zijn, zoals handel met derde landen (zoals China) of de ontwikkelingshulp aan Afrika. Mocht het Verdrag van Lissabon in de nabije toekomst worden geratificeerd, dan kunnen Ame-

rikaanse vertegenwoordigers worden uitgenodigd voor de Raad Buitenlandse Zaken (ter vervanging van de RAZEB). Het Verdrag voorziet in een sterke Europese gesprekspartner met de Hoge Vertegenwoordiger voor Gemeenschappelijk Buitenlands en Veiligheidsbeleid, bevoegd tot coördinatie van het Europese buitenlands beleid met ondersteuning van een Europese diplomatieke dienst. In dat geval moeten de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken en de Europese Hoge Vertegenwoordiger een regelmatig overlegschema afspreken.

‘Europa mag niet afwachten tot de normale teneur van trans-Atlantische relaties herstelt met een Amerikaanse beleidsvrager en een terughoudende Europese beleidsvolger’

Indien het Lissabon-verdrag niet in werking treedt, moeten afwisselend in Brussel en Washington op hoog niveau discussies plaatsvinden ter voorbereiding van de Amerikaanse deelname aan de RAZEB. Europa kan ook een ‘dubbele-pet’ overwegen voor het hoofd van de EU-delegatie in Washington als speciale vertegenwoordiger van de EU (net zoals in Macedonië) met gedetacheerde diplomaten om te helpen bij de meer diplomatieke en representatieve taken. Een alternatief is een afzonderlijke Europese gezant die met bilaterale gezanten werkt aan de voorbereiding van de vergaderingen.

Aangezien veel kwesties die Europese regeringen aan het hart gaan, zoals Kyoto en het Internatio-

naal Strafhof, vaak op een blokkade stuiten in het Congres, moet de samenwerking de uitvoerende macht overstijgen. Het Europees Parlement (EP) en het Amerikaanse Congres hebben al een interparlementaire relatie via de trans-Atlantische Legislators’ Dialogue. Deze koppeling kan worden versterkt door hierin niet alleen de congresleden te betrekken maar ook de senatoren en de voorzitters van alle 27 nationale commissies Buitenlandse Zaken.

Het kan zelfs nuttig zijn om een klein Europees Contactkantoor voor Legislatuur bij het Congres in te richten met vertegenwoordigers van het EP en nationale parlementen, alsmede een EP-Congres-taakgroep voor belangrijke kwesties zoals Afghanistan, Pakistan en de klimaatverandering. President Obama kan het belang van sterkere trans-Atlantische wetgevende banden verder benadrukken door het Europees Parlement, eventueel met de fractieleiders uit het Congres aan zijn zijde, toe te spreken voor de parlementsverkiezingen van juni 2009. De laatste Amerikaanse president die dit deed was Ronald Reagan op 8 mei 1985 – zelfs Bill Clinton heeft dit nooit gedaan. Aangezien de Amerikaanse leider in april aanwezig zal zijn op de 60ste verjaardag van de NAVO in Straatsburg-Kehl, moet ook een bezoek aan het EP in Straatsburg een haalbare kaart zijn.

Formele instellingen zijn onvermijdelijk log, dus moet de EU ook investeren in de vernieuwing van informele instellingen. Een goede start is het verder uitwerken van succesvolle kleinere fora zoals de ‘EU-Drie’ van Groot-Brittannië, Frankrijk en Duitsland met SG/HV Solana om te onderhandelen met Iran, of het partnerschap Polen-Litouwen dat met Solana werd gesmeed tijdens de Oranje revolutie. EU en VS kunnen andere contactgroepen instellen voor specifieke vraagstukken, samengesteld uit relevante EU-ministers van Buitenlandse Zaken en de Hoge Vertegenwoordiger plus de Amerikaanse ambassadeur en eventueel nog andere Amerikaanse besluitvormers. Een gestructureerde dialoog over Pakistan is allang gewenst, voor Noord-Afrika moeten de mediterrane EU-landen deelnemen. De kleinere lidstaten vreten de dominantie van de grote landen in het EU-buitenlandbeleid. Het is daarom van vitaal belang om contactgroepen te hebben van alle

landen die betrokken zijn bij een gegeven situatie, ongeacht grootte of status. De HV, die de overige lidstaten vertegenwoordigt, moet altijd deel uitmaken van deze contactgroepen en zorgen voor een goede doorgifte van informatie tussen alle betrokkenen.

VS en EU moeten een reeks initiatieven overwegen ter verbetering van de contacten op de werkvloer.

Beide zijden worstelen met de complicaties van tekortschietende en kwetsbare staten. Met een nieuwe overeenkomst over informatie-uitwisseling kunnen VS en EU simultaan een Conflictpreventie Taskforce formeren met een permanent secretariaat in Brussel. Dit secretariaat coördineert de veiligheidsinformatie over zich ontwikkelende conflicten en ontwikkelt analyses en conflictbeheerstrategieën ter bespreking van Amerikaanse en Europese leiders.

Dat zou ook nuttig geweest zijn voor een tijdige signalering van de crisis in de oostelijke delen van de Democratische Republiek Kongo (DRC) en de beste strategie om hiermee om te gaan.

Harvard voor Bureaucraten in Oorlogsgebied

Als de betrekkingen tussen NAVO en EU zich verder ontwikkelen, kan een NAVO/EU-Universiteit Voor Conflicten, Post-Conflictbeleid en Stabilisatie worden opgezet om ambtenaren te trainen, een soort Harvard voor bureaucraten in oorlogsgebieden. Een ander potentieel nuttig instituut kan een VS/EU Diplomatiek Centrum in Washington zijn, gebaseerd op het model voor het Duitse Marshall Fonds, om detacheringen van Amerikaanse en Europese diplomaten bij de verschillende buitenlandse diensten te faciliteren. Onderdeel hiervan kan een ‘Marshall-Monnet Fellowship’ zijn voor jonge Amerikaanse en Europese ambtenaren bij de Europese Commissie, het secretariaat van de Raad, het Europees Parlement en de regeringen van de EU. In het programma zullen een jaarlijkse reflectie, halfjaarlijkse detacheringen en opleidingen opgenomen zijn. Om het Amerikaanse leiderschap verder vertrouwd te maken met het Europese strategisch denken en de besluitvorming, kan de EU tot besluit een verbeterd publiek Internationaal Bezoekprogramma dat 50 potentiële Amerikaanse leiders studietoelagen biedt.

Uiteindelijk moet iedere verbetering in de trans-Atlantische relaties wortelen in beter samenhangend Europees buitenlands beleid. Europa mag niet afwachten tot de normale teneur van trans-Atlantische relaties herstelt met een Amerikaanse beleidsvrager en een terughoudende Europese beleidsvolger. Europese leiders moeten met eigen ideeën komen om de NAVO-missie in Afghanistan te redden, de beste reactie op de instabiliteit in Pakistan, de juiste omgang met Rusland en de opkomst van China en, niet te vergeten, een coherent standpunt over het internationale terrorisme, de verspreiding van massavernietigingswapens en de situatie in het Midden-Oosten. Dit vereist politieke wil – en geen politieke onwil – van de 27 EU-staten, die ondersteuning zou kunnen krijgen van volwaardige institutionele structuren, zoals het Verdrag van Lissabon voorstelt.

Nieuwe trans-Atlantische instellingen op zich zullen Europa niet helpen bij de ontwikkeling van beleid of een betere visie op strategische vraagstukken van buitenlands beleid. In een tijd waarin het trans-Atlantische beleid weer in belangrijke mate één kan worden, zou het ontbreken van een solide kader voor de Amerikaans-Europese discussies echter leiden tot het wederzijds missen van waardevolle kansen op een betere samenwerking bij de gezamenlijke uitdagingen.

Mark Leonard is directeur van het *European Council on Foreign Relations*.

Daniel Korski is Senior Policy Fellow bij de Europese Raad over Buitenlandse Betrekkingen.

Ulrike Guérot is Senior Policy Fellow en hoofd van het Berlijnse kantoor tijdens de Europese Raad over Buitenlandse Betrekkingen.

vertaling: **Arthur Olof**

Indien Rusland en Europa tot een succesvolle verstandhouding willen komen, is het noodzakelijk dat beide grootmachten begrijpen wat hun visie op elkaar is. Deze visie is in de loop van de geschiedenis aan verandering onderhevig geweest. Binnen Rusland en Europa zijn er zowel mensen met een positieve als mensen met een negatieve houding ten aanzien van de ander. Zal door de Russische transitie van een planeconomie naar een markteconomie het beeld van de positievelingen de overhand krijgen?

door Henk Kern

‘Vlieg ook jij, Rusland, niet zo voort, net als een snelle trojka die door niemand is in te halen?’ Zo luidt het slot van het eerste deel van de ‘Dode zielen’, de beroemde roman uit 1842 van de Russische schrijver Nikolaj Gogol. Na gedane zaken stijgt de held Tsjitsjikov in en stuift met zijn

met een wonderbaarlijk geluid, de aan flarden gereten lucht dreunt en verandert in een windhoos; alles wat er op aarde bestaat vliegt voorbij en met verschrikte ogen treden andere volkeren en staten terug om haar de weg vrij te geven. Rusland snelt vooruit en laat de wereld in verbijstering terugdeinzen. De jeugdige, vitale en vindtingrijke Russen zullen de vermoede bewoners van de oude wereld hoe dan ook versteld doen staan. Hiermee is vanuit Russisch perspectief een krachtig en persistent beeld neergezet van de verhouding tussen Rusland en Europa. Het sentiment dat in dit beeld vervat wordt, is een belangrijk gegeven voor eenieder die vanuit het Westen wil proberen Rusland te begrijpen.

Maar terwijl de onvoorspelbare driesheid van de Russische geschiedenis patriotten zoals Gogol en de zijnen met trots vervult, wekt deze in het Westen zowel onder opiniemakers als onder beleidsmakers eerder bezorgdheid op. Vanuit westers perspectief wordt de verhouding met Rusland – inderdaad als een voortrazende trojka – al eeuwen lang heen en weer geslingerd tussen gevoelens van hoop en vrees. Dit gold al voor het

‘Vanuit westers perspectief wordt de verhouding met Rusland al eeuwen lang heen en weer geslingerd tussen gevoelens van hoop en vrees’

trojka weg naar de horizon. En zo gaat het ook met Rusland, wil de schrijver zeggen: ‘Rusland, maar waar stuif je dan naar toe? Geef antwoord! Maar er komt geen antwoord. De paardenbellen rinkelen

Rusland & Europa

...tussen hoop en vrees

Rusland in de tijd van de tsaren alsook later onder het communisme, en het geldt nog steeds voor het nieuwe Rusland van na de val van de Sovjetunie. In dit essay gaat het om de historische achtergrond van de houding die Rusland en Europa tegenover elkaar innamen. Welke ambivalenties zijn hierin uitgekristalliseerd? En hoe werken deze ambivalenties door in de positiebepaling ten aanzien van het hedendaagse Rusland? Want voor het verkrijgen van een helder zicht op de actualiteit kan het geen kwaad om daarin ook de spoken uit het verleden te herkennen.

De verhouding tussen Rusland en Europa is in de cultuurgeschiedenis een klassiek probleem dat in Rusland zelfs bekend staat als ‘de verdoemde vraag’ en dat al meer dan twee eeuwen de geesten zowel in Rusland als in het Westen in beroering brengt. In het Russische discours onder hoger opgeleiden stonden sinds het begin van de negentiende eeuw de ‘slavofielen’ tegenover de ‘westerlingen’.

De westerlingen zagen de jonge beschaving in Rusland als ongerept; een *tabula rasa* bij uitstek

ontvankelijk voor de rationele en humane vernieuwingen die door de West-Europese Verlichting waren voortgebracht, maar die daar waren vastgelopen in belangensrijd en compromissen tussen gevestigde maatschappelijke groepen zoals de aristocratie en de bourgeoisie. Juist het onderontwikkelde karakter van de Russische samenleving, zonder onafhankelijke standen tussen tsaar en volk, gaf deze het vermogen het volledige potentieel van de vooruitgang onverkort te benutten. Peter de Grote (1682-1725) had met zijn hervormingen en het venster op het Westen de weg gewezen en zo zou Rusland uiteindelijk Europa zelfs voorbijstreven, aldus de westerlingen.

De slavofielen daarentegen beschouwden de introductie van de westerse Verlichting, zoals dat in Rusland gebeurde door de tsaar en zijn elite, als een verstoring van de traditionele religieuze orde en harmonie in de samenleving. Volgens hen waren het juist de typisch Russische kenmerken van het volk waardoor de Russische beschaving ondanks haar materiële achterstand in moreel opzicht veruit superieur was aan het Westen. Kwaliiteiten zoals gemeenschapszin, eenheid, heilheid

Milieu, duurzaamheid en klimaatbeleid

Sinds 1973 heeft de Europese Unie een milieubeleid. In meer dan 35 jaar zijn er door de EU zo'n 150 richtlijnen, verordeningen en beschikkingen aangenomen op het gebied van natuur- en milieubescherming. Deze Europese wetgeving maakt inmiddels deel uit van de nationale rechtsorde van de 27 EU lidstaten. In het begin was het beleid van de EU op milieugebied hoofdzakelijk gericht op het oplossen van acute milieuproblemen binnen de Unie. Later drong het besef door dat milieuproblemen niet stopt bij de communautaire grenzen en dat daarom de regionale- en internationale samenwerking moest worden geïntensiveerd om grensoverschrijdende milieuproblemen te voorkomen c.q. te bestrijden. Inmiddels is deze ontwikkeling een stap verder gegaan: er wordt algemeen erkend dat problemen van mondiale aard, zoals klimaatverandering, uitputting van natuurlijke hulpbronnen en aantasting van de biodiversiteit, een ernstige bedreiging vormen voor het ecologisch evenwicht en de duurzaamheid van onze planeet. Wereldwijde vraagstukken over duurzaamheid, beheer en behoud van milieunatuurlijke hulpbronnen zijn nu zo belangrijk geworden, dat zij in hoge mate bepalend zijn voor de wijze waarop de internationale betrekkingen zich ontwikkelen op economisch-, politiek en veiligheidsgebied. Onlangs heeft de Europese Raad een klimaatkkoord bereikt: in vergelijking met 1990: 20% CO₂ reductie, 20% energiebesparing en 20% hernieuwbare energiebronnen in 2020. Dit is een eerste stap. Maar het is een belangrijk politiek signaal van de EU aan de rest van de wereld: wij leveren onze bijdrage aan de oplossing van een wereldwijd probleem, het is nu zaak dat andere landen volgen. Er is goede hoop dat de huidige Amerikaanse president, Barack Obama, het voorbeeld van de EU zal volgen. Er zijn tekenen van een koerswijziging in Washington inzake het klimaatbeleid. Als de tekemen niet bedriegen, zal de Amerikaanse regering in de loop van het jaar het verdrag van Kyoto ondertekenen en een meer constructieve houding aannemen tijdens de conferentie in Kopenhagen over het klimaatbeleid na Kyoto.

Ernst Klatte

kandidaat voor het Europees Parlement

en barmhartigheid vonden hun oorsprong in de specifieke tradities van het Russische boerenvolk, het orthodoxe geloof en de goede vader tsaar. De maatschappelijke kwalen en tegenstellingen in Rusland waren juist het gevolg van de door Peter de Grote opgedrongen westerse modernisering die tot egoïsme en tweedracht had geleid. Genezing kon alleen gevonden worden in de eigen Slavische cultuur die als tegenhanger van en alternatief voor de Europese beschaving werd voorgesteld.

Sinds de discussie uitwisseling van deze argumenten heeft de escarotte tussen slavofieten en westerlingen zich herhaald in vele gedaanten, tot zelfs in het debat tussen pro- en antiwesterse dissidenten in de late sovjettijd. En hoewel beide stromingen met elkaar twistten, hadden zij met elkaar gemeen een groeiend besef van de Russische nationale identiteit en ook het idee dat Rusland in de wereld een eigen missie heeft te volbrengen. Zo is de houding van Rusland al twee eeuwen gevangen tussen de positieve en negatieve projecties van de eigen idealen op het Europa waaraan men zich spiegelt.

Omgekeerd, werden in Europa door de waarnemers van Rusland russofobe tegenover russofiële argumenten geplaatst. Aanvankelijk was Rusland in het Westen vooral onbekend. Toen de Europese staten in de late Middeleeuwen opkwamen gold Rusland ondanks de verwantschap in taal, afstamming en geloof door zijn geïsoleerde en perifere ligging als een oosters, barbaars en despotisch rijk. Afgezien van rijkdommen in de vorm van pelzen en delfstoffen liet Europa zich weinig gelegen liggen aan het dunbevolkte en onderontwikkelde land in de verte. Dit veranderde allemaal met de overwinning van Peter de Grote in de oorlog tegen Zweden in 1721. In één klap vestigde Rusland zich als grote mogendheid om rekening mee te houden in het Europese statensysteem. Bij die gelegenheid werd Rusland ook omgedoopt in een 'keizerrijk' en als zodanig door het Westen erkend. Deze naamsverandering symboliseerde het begin van de modernisering in Rusland. Peter introduceerde technologieën en instituties uit het Westen en

zijn opvolgers zochten verdere aansluiting bij de Europese cultuur. Onder de waarnemers in Europa riep dit hoge verwachtingen op. Met name de filosofen van de Verlichting en hun aanhangers begroetten de Russische hervormingspolitiek van bovenaf als het summum van rationalisme en orde. Hier vonden russofiële opvattingen over de veelbelovende verjonging van Europa door de krachtige impuls uit Rusland hun oorsprong. De perifere pioniersbeschavingen van Amerika en in Rusland zouden het oude hartland nieuw leven kunnen inblazen. De Russische keizer kon immers ongehinderd door formele of informele beperkingen zijn rationalistische blauwdruk opleggen aan een nog maagdelijke samenleving en daarmee een zuiverder beschaving creëren dan in Europa mogelijk was.

Dit positieve beeld van Rusland domineerde in Europa gedurende de achttiende eeuw. Maar na de nederlaag van Napoleon toen de Russen onder Alexander I (1801-1825) als bevrijders van Europa door Parijs marcheerden, sloeg dit beeld om. In de negentiende eeuw namen alle landen van Europa met uitzondering van Rusland geleidelijk in meer of mindere mate het liberaliseringsprogramma van de Franse Revolutie over. Het tsarenrijk hield echter onverminderd vast aan het politieke systeem van de autocratie, zijn religieuze legitimatie door de orthodoxie en het burgerschapsmodel van de onderhoorigheid. Onder invloed van de Romantiek en het opkomend nationalisme keerde de publieke opinie in Europa zich tegen Rusland, met als climax een golf van russofobie ten tijde van de Krimoorlog (1853-1856) waarin Rusland een gevoelige tik op de vingers kreeg van een Europees bondgenootschap. In russofobe geschriften werd betoogd dat er een evident verband bestond tussen de binnenlandse onderdrukking in Rusland en zijn buitenlandse agressie, en dat daarom de aangebore Russische neiging tot dictatuur en slavernij een bedreiging vormde voor de progressieve en humane beschaving van Europa. Ook onder het sovjetcommunisme zijn de witte legende over de

socialistische heilstaat en de zwarte legende over de totalitaire dictatuur de vaste oriëntatiepunten gebleven in het westerse beeld van Rusland. Zo is in Europa het denken over Rusland lange tijd bepaald geweest door de projecties van de eigen hoop en vrees op de onbekende uitdaging aan de oostgrens. Totdat partijleider Gorbatsjov de transitie op gang bracht waardoor de Sovjetunie in 1991 uiteenviel

‘In Europa vraagt men zich steeds vaker af of de wederopstanding van Rusland er een is van sleeping beauty of Frankenstein’s bride’

en president Jeltsin de grenzen van het nieuwe Rusland wijd open zette voor westerse democratie en kapitalisme. Even leek de tegenstelling tussen Rusland en het Westen verleden tijd te worden, en schenen beiden op te gaan in een nieuwe internationale wereldorde. Inmiddels zijn we ruim tien jaar verder en de illusies voorbij. In Europa vraagt men zich steeds vaker af of de wederopstanding van Rusland er een is van sleeping beauty of Frankenstein’s bride. En in Rusland krijgen slavofiele nationalistische criticasters alle gelegenheid en bijval om hun westerling-georiënteerde tegenstanders als naïef en onpatriottisch zwart te maken. De recente reacties over en weer komen over als een reflex waarbij beide kampen al te gemakkelijk terugvallen op hun oude stellingen. De boodschap van Rusland aan Europa klonk onlangs nog het duidelijkst in een televisiegesprek met een eenvoudige soldaat die meegevochten had in Abchazië: ‘Je hoeft voor Rusland niet bang te zijn, maar je moet het wel te vriend houden.’

Henk Kern is verbonden aan de vakgroep Ruslandkunde van de Universiteit Leiden

‘Kenniskracht gaat niet alleen over geld maar ook over vertrouwen in de zelfsturing van het onderwijs en de ruimte voor fundamenteel onderzoek aan de universiteit’

Interview Dirk Jan van den Berg

Foto: Dreuwerfje Komen

Dirk Jan van den Berg studeerde Econometrie aan de Rijksuniversiteit Groningen. Hij was eind jaren tachtig Directeur Algemeen Industrie Beleid en plaatsvervangend Directeur-Generaal bij het Ministerie van Economische Zaken. In 1992 werd hij Secretaris-Generaal van het Ministerie van Buitenlandse Zaken en vanaf 2001 topdiplomaat, eerst als Permanente Vertegenwoordiger bij de Verenigde Naties, daarna als ambassadeur in China. Begin 2008 volgde een opmerkelijke overstap naar de TU Delft als voorzitter van het College van Bestuur. Een gesprek met een diplomaat die zich in de wereld van ingenieurs als een vis in het water voelt.

interview Dirk Jan van den Berg door Constantijn Dolmans

‘Universiteiten hebben speelruimte nodig’

Waarom bent u juist – na een uitgebreide internationale carrière – bij de TU Delft gaan werken. ‘Na ruim vijftien jaar Buitenlandse Zaken is het prachtig om met de opgedane ervaringen voor een wereldvervaard instituut als de TU Delft te gaan werken. Hier gebeurt heel veel, veel meer dan de buitenwereld weet. Ik vind het van groot belang de prachtige binnenkant van deze universiteit naar buiten te draaien, juist ook op Europees en internationaal niveau. Kennis is van groot belang voor Nederland en de internationale kennismarkt is zeer competitief. In die competitie gaat het niet alleen om de salarissen van wetenschappers maar ook om de kwaliteit van de voorzieningen. De TU Delft wil meedoen aan de wereldtop en moet er voor zorgen dat de infrastructuur zo goed is dat toponderzoekers hier graag willen komen. En er is een grote samenhang tussen toponderzoek en toponderwijs. De TU Delft is uniek ten

opzichte van andere universiteiten in Europa. De TU biedt studenten ontzettend veel mogelijkheden om dingen niet alleen maar uit een boekje te leren maar ook in de praktijk te laten doen. We hebben goede laboratoria en gerelateerde onderzoeksinstellingen die het interessant maken om hier te studeren. Studenten kunnen hier in de praktijk leren, ervaren, ziten en meewerken. Voor mij is de uitdaging voor deze universiteit de benodigde kritische massa te behouden en de noodzakelijke randvoorwaarden te creëren om de kennisambities die we hebben waar te maken.

U heeft vorig jaar bij u aantreden gezegd: ‘In de komende twee decennia zullen de ontwikkelingen in Zuidoost Azië de kenniskracht van de Europese economie testen’. Kunt u dit toelichten? ‘We hoeven geen paniekaanval te krijgen want Europa heeft een mooie uitgangspositie met een

hoge kwaliteit van kennisverwerving en kennisontwikkeling. De Europese toekomststrategie is om met de kwaliteit van onze technologie een zekere voorsprong te houden in de wereldwijde concurrentieslag. De globalisering vertelt ons het verhaal dat markten van producten, goederen en zelfs diensten wereldwijd organiseerbaar zijn. Je kunt eigenlijk bijna alles overal in de wereld doen. Overheden van landen zoals India, China en de Golfregio kiezen heel bewust voor investeren in kennisinfrastructuur. Men wil dat gewoone huizen willen hebben. Deze overheden willen in hun land niet alleen een maakeconomie of een toeleverende economie maar een complete economie die tot en met de hoogste regionen van kennisbeoefening, kennisproductie en hoogwaardige technologie mee kan doen. Voor de concurrentiekracht van Europa is het dan van het grootste belang om een technologische voorsprong te behouden.

Zit de centraal geleide beheersing in China op langere termijn de technologische innovatie van dat land niet in de weg?

'China's ideaalbeeld is de harmonieuze samenleving. Dat is niet iets van het communisme maar een beeld dat al bestaat sinds Confucius. Die harmonie houdt in respect van de ene sociale laag naar de andere sociale laag. Kinderen hebben respect voor hun ouders, het gezin heeft respect voor het dorp en zo verder tot aan het hogere gezag van de keizer. Omgekeerd moet de leidinggevende respect hebben voor zijn ondergeschikte en dat betekent vooral een zorgplicht. Als de leidinggevende die zorgplicht niet goed vervult dan ontstaat er een vertrouwenscrisis die al heel snel uitmondt in omverwerping van het regime; revolutie. Men denkt veel meer dan in het Westen in termen van groepen. De concurrentie tussen groepen kan genadeloos zijn. Je maakt jezelf ondergeschikt aan het belang van de groep. In dat systeem past ook geen jou zegt. Maar dit stereotype beeld behoeft wel wat nuance. Chinese wetenschappen zijn zeer veel informatie uit – vooral in het informele circuit – en daarin pleegt men behoorlijk transparant te zijn. Er is wel degelijk ruimte om vragen te stellen en kritische geluiden te laten horen. Een beginnend student is misschien nog wat terughoudend maar op de topinstituten in China werkt het echt niet meer

op de oude manier. Ook daar streeft men op een bijna Angelsaksische manier naar resultaat.

Nu is het zo dat de Chinezen een buitengewoon grote capaciteit hebben om op zeer lange termijn te denken. Men heeft achthonderd jaar de tijd genomen om de Chinese muur te bouwen. Een kredietcrisis waardoor je een paar jaar langer bezig bent om universiteiten op een hoger peil te brengen is niet zo vreselijk relevant, een nanoseconde in het licht van de Chinese geschiedenis. Landen zoals China staan over een paar jaar klaar om ook de concurrentie met onze kenniskracht aan te gaan. Dat besef zie ik in het praktische politieke debat weinig terug komen. We moeten in Europa maar eens goed gaan nadenken waar we over tien jaar ons geld mee verdienen als we onze voorsprong op het gebied van kennis kwijt zijn.

Dat idee is niet nieuw. De Lissabon agenda opgesteld voor 2010 wilde van Europa de meest competitieve en dynamische kenniseconomie maken. Het is nu bijna 2010 en volgens mij is er weinig van terecht gekomen. Wat is er fout gegaan?

'De Lissabon agenda is niet van de grond gekomen omdat de echte vragen niet centraal stonden in het politieke debat. De politiek is zeer korte termijn gericht. De politiek wordt overspoeld met actualiteiten en dan verlies je wel eens het oog op de lange termijn zaken. Europees beleid begint met de lidstaten zelf. Debatten die op het Europese niveau beginnen moeten altijd een wat moeizamer weg vinden naar het nationale niveau dan andersom. Dat betekent dat we in Nederland en de andere lidstaten gewoon moeten beginnen zoals met het innovatieplatform. Dan komt het uiteindelijk op het Europese niveau ook wel aan. Uitvoering van de Lissabon agenda vraagt ook om gericht nationaal beleid. Zoals Eurocommissaris Potočnik van Onderzoek en Wetenschap benadrukt heeft Nederland een goede uitgangspositie. Voor Europese en internationale begrippen is het investeringspeil van Nederland in de kennisinfrastructuur gewoon te laag. Dat moet beter.

China heeft een activistische industriepolitiek. Onder druk van de kredietcrisis zwellen de geluiden voor een meer activistische industrie-

‘Sommige hoogleraren zijn vooral bezig met het vinden van projectgeld in plaats van met onderwijs of onderzoek. Het zijn makelaars in projectgeld geworden in plaats van toponderzoekers’

Foto: Dleuwerfje Komen

Europa in de wereld

Bij zijn inauguratie sprak Obama de woorden: '...To all other peoples and governments who are watching today, from the grandest capitals to the small village where my father was born. Know... that we are ready to lead once more'.

Net na de val 'de muur' was het leiderschap van onze bondgenoot onbetwist. Het einde van de geschiedenis', schreef Fukuyama toen. Niets bleek minder waar. China kwam op, en de vs begonnen aan een oorlog die niet alleen een gat sloeg in hun begroting, maar ook in de kracht van hun leiderschap.

Vandaag leven we in een wereld waarin Rusland zich vrij voelt om hartje winter de gaskraan dicht te draaien. China investeert massaal in Afrikaanse gebieden. Zij exporteert daarmee niet alleen de Yuan, maar ook haar versie van respect voor de mensenrechten.

En waar is Europa? Europa is verdeeld. Waar Europa verdeeld bleef, trad de vs op: tot in onze eigen achtertuin. Ondanks de speech van Obama moeten we ons echter realiseren dat de wereld fundamenteel veranderd is. Van een wereld met één supermacht, naar een toneel waar vele spelers dringen om een hoofdrol.

Ieder voor zich, lijkt het credo van de nieuwe toetreders. Eén voor ons allen, daar staat Europa voor. Eén open wereldmarkt, éénduidige toepassing van de universele mensenrechten, gezamenlijke verantwoordelijkheid voor het milieu. Nu de vs haar absolute overmacht kwijt is, moet de rol van Europa groeien: door het goede voorbeeld te geven en nieuwe spelers aan te spreken op het samenspel. Er is immers uiteindelijk maar één toneel.

Stientje van Veldhoven
kandidaat voor het Europees Parlement

politiek ook in Nederland en Europa weer aan. Is de activistische industriepolitiek terug van weggeweest?

'Ik geloof niet in een industriepolitiek waarbij de overheid keuzes gaat maken voor bepaalde sectoren. Dat heeft in Nederland in het verleden niet gewerkt. Ik geloof wel in de keuze voor thema's die door de verschillende lagen van de industrie heengaan zoals de door het innovatieplatform bepleitte sleutelgebiedenaanpak om invulling te geven aan de Lisabon-doelstellingen. Dat betekent voorwaarden scheppen. De programma's van de sleutelgebieden horen echt bij dat voorwaardenscheppend beleid. Daar moeten we het alleen niet bij laten, we moeten niet alleen kijken naar de kennis die dicht op de markt zit maar vooral ook naar de capaciteit om kennis te maken. Goed onderwijs is daarvoor noodzakelijk. Dat gaat dan niet alleen over geld maar ook over vrouwen in de zelfsturing van het onderwijs en de ruimte voor fundamenteel onderzoek aan de universiteit'.

In hoeverre is de nadruk op fundamenteel onderzoek zinvol? Kan je fundamenteel onderzoek niet beter door anderen laten doen en dan de kennis je eigen maken en vermarkten? Het geld wordt verdiend met het vermarkten van kennis, de uitvinder sterft vaak arm.

'Het extreme model is in die redenering het afschaffen van de universiteiten. We kunnen goedkope onze studenten naar universiteiten in het buitenland sturen. Wat we aan onderzoek nodig hebben kopen we wel. Maar wie koopt dan wat? Hoe zit het dan met de concurrentieslag die ik net heb aangegeven? Krijgen we dan grote inkoopmissies van technologie in China? We hebben het hier in Delft over de drieslag van Science, Engineering en Design. Science betekent ook dingen doen die misschien nooit of pas over heel veel jaren naar de markt toekomen. Dat is wel onderzoek van een hele hoge kwaliteit die je niet kunt missen. Tegelijk-

ker tijd werken we hier ook aan toepassingsgericht onderzoek. Dan kom je al automatisch dichterbij de markt terecht. Meedoen aan toponderzoek is meedoen aan een circuit. Daar zit deze universiteit vol in. Als je het fundamenteel onderzoek links laat liggen dan snij je jezelf af. Je verliest dan de voeding voor Engineering en Design. Je bent geen interessante partner als je bij een ander aanklopt en vraagt: 'mag ik iets voor jullie maken of ontwerpen wat jullie bedacht hebben?'

Op Europees niveau krijgen we ook een focus en massa discussie zoals we dat in Nederland voeren. Er zijn Europa 2000 instellingen voor hoger onderwijs. Het Bologna-proces moet transparantie bieden waarvoor die 2000 instellingen staan, ze zijn lang niet allemaal van gelijkwaardige kwaliteit. In Amerika heb je vijf of zes topuniversiteiten. Die uitsortering gaan we in Europa ook krijgen. En voor de TU Delft – en voor Nederland – is het van groot belang om bij de top te horen. De TU Delft is onderdeel van de Idea League, een netwerk van vijf technische topuniversiteiten. Dat kan de nucleus zijn van de Europese clustering. De TU Delft heeft de ruimte nodig om dit verder te ontwikkelen'.

Minister Plasterk bepleit juist een verplaatsing van de 1^e naar de 2^e geldstroom, minder algemeen geld, minder vrijheid voor universiteiten, meer NWO-programmagelden met meer aandacht voor toegepast onderzoek. Hoe verhoudt zich dat?

'Het systeem van competitief zijn en te vechten voor de financiering van onderzoeksprogramma's is op zich goed. De vraag is waar de grens ligt. Universiteiten hebben een vaste, lange termijnfinanciering nodig, de 1e geldstroom. Wetenschappelijk personeel is een lange termijnzaak want je kunt een hoogleraar Schéinkunde niet ad hoc inzetten op Bouwkunde omdat daar toevallig programma's mageld ligt. De universitaire infrastructuur zoals

'Een kredietcrisis waardoor je een paar jaar langer bezig bent om universiteiten op een hoger peil te brengen is niet zo vreselijk relevant, een nanoseconde in het licht van de Chinese geschiedenis'

laboratoria is net zoiets. Wij je succesvol zijn op de 2^e geldstroom, de NWO programmagelden, dan moet de onderliggende infrastructuur goed zijn. De grenzen zijn wat dat betreft wel bereikt. Het accent voor het onderzoek op universiteiten is zo op de 2^e geldstroom komen te liggen dat een aantal hoogleraten vooral bezig is met het vinden van projectgelden in plaats van onderwijs of onderzoek. Het zijn makelaars in projectgelden geworden in plaats van toponderzoekers. Noodzakelijk maar zorgelijk; deze mensen hebben allemaal *beautiful mind's* en het is verdraaid jammer dat ze bezig moeten zijn met het circuit van de 2^e en ook 3^e geldstroom, van Europese gelden. Het echte wetenschappelijke productiewerk komt dan bij promovendi te liggen. Geef universiteiten de vrijheid en geef toch de speelruimte aan die bijrijante, tegendraadse wetenschapper. De nadruk op programmafinanciering komt de creativiteit en innovatie niet ten goede'.

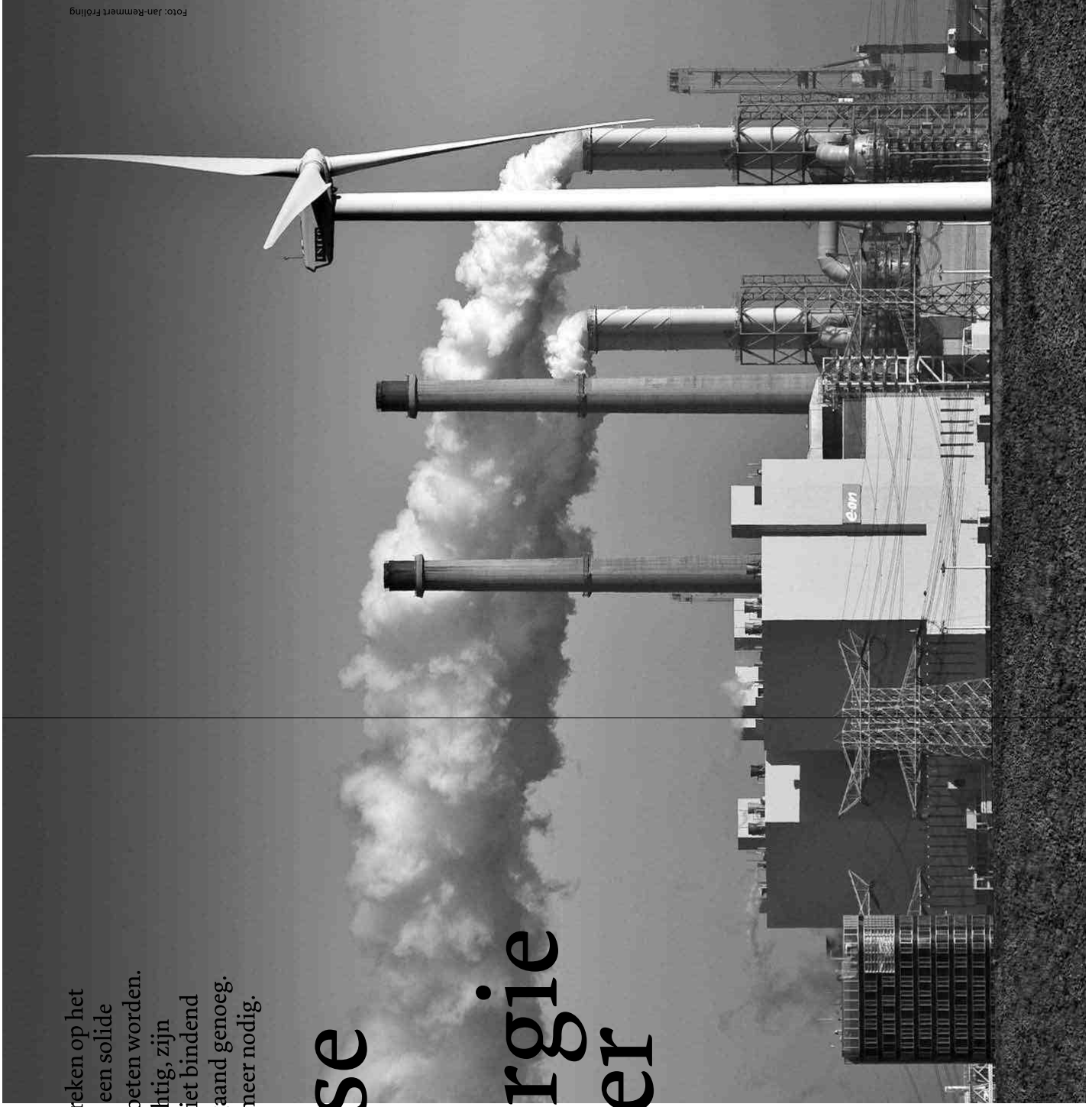
Constantijn Dolmans is redacteur van *idee*

Voor Europa met één stem kan spreken op het gebied van energiebeleid zal eerst een solide basis voor dat beleid gecreëerd moeten worden. Nu is dat beleid nog te onevenwichtig, zijn sommige belangrijke afspraken niet bindend en zijn andere afspraken niet vergaand genoeg. Voor een robuuste aanpak is veel meer nodig.

Europese aanpak van energie kan beter

door Pieter Boot

Energie is een van de belangrijkste thema's van het Europese beleid geworden. Gekstereerd wordt wel gezegd dat het niet waarschijnlijk is dat ook de volgende Energiecommissaris uit Letland zal komen, ook al heeft Andris Piebalgs dag en nacht gewerkt. Hoe zou de Europese beleidsagenda er voor de komende jaren moeten uitzien? Om die vraag te kunnen beantwoorden moeten we eerst kijken wat er de afgelopen jaren is gebeurd en of dat succesvol was. Energiebeleid heeft drie aspecten: betaalbaarheid, milieu en voorzieningszekerheid.

Liberaliseringpakket uitvoeren

Sinds de invoering van het Eerste Liberaliseringpakket in 1996 is marktwerving een prioriteit van de Europese Commissie. Nederland was aanvankelijk aarzelend, maar behoorde later tot de groep die de meest vergaande maatregelen bepleitte. In september 2007 werd een Derde Liberaliseringpakket door de Commissie voorgesteld, waar de energieministers in oktober 2008 een politiek akkoord over bereikten. Het laatste onderwerp was de zogenaamde ontvlechting: splitsen van eigenendom en productie van de transmissie. Uitkomst was dat 'nationale kampioenen', zoals het Franse EDF of Duitse Eon, eigendom over hun hoogspanningsnetten en hoge drukleidingen mogen houden, maar dat daar meer extern toezicht op komt. Dit staat ver af van wat in de Nederlandse politiek is besloten; volledige opsplitsing van niet alleen productie en hoogspanning, c.q. hoge druk bij gas, maar ook van laagspanningsnetten en verkoop. Ook het Europees Parlement wil verdergaande opsplitsing, dus dit zal nog wel discussie opleveren bij de afronding van de besluitvorming dit voorjaar. Maar de richting is helder en als het Derde pakket is aangenomen lijkt me dat het eerst maar eens moet worden uitgevoerd voordat nieuwe initiatieven aan de orde zijn. Vooral op de gasmarkt zal die uitvoering nog wel wat voeten in de aarde hebben.

‘Misschien werkt het beter om landen die zich goed gedragen te belonen dan om als Commissie lidstaten te overvallen met nieuwe maatregelen waartegen het verzet zich organiseert’

Energiebesparing minder vrijblijvend

Het energie- en milieu aspect heeft onder de huidige Commissie en het huidige Europees Parlement meer aandacht gekregen en ongerustheid over klimaatverandering is de laatste jaren de belangrijkste drijfveer van het energiebeleid geweest. In januari 2007 kwam de Commissie met het 20/20/20 voorstel: in 2020 moet de Europese broeikasgasemissie met 20 procent zijn gereduceerd (30% als andere grote landen meedoen), er moet 20% hernieuwbare energie zijn (nu 7%) en het energieverbruik moet 20 procent efficiënter zijn geworden. Men was het in de Raad vrij snel eens over de algemene doelen, maar de vraag hoe ze over de lidstaten verdeeld moesten worden was lastiger. Tegelijkertijd en heel belangrijk was aan de orde welke instrumenten daarbij gebruikt zouden worden. Voor de broeikasgasreductie is dat primair de Europese emissiehandel. Europa is de eerste regio ter wereld waar aan de emissie van grote industrie en energiesector bindende limiten zijn gesteld. In december 2008 zijn die door Raad en Europees Parlement samen bepaald. Ook werd daar afgesproken hoe de bindende doelen betreffende hernieuwbare energie per lidstaat worden vastgelegd. Vreemd genoeg is het doel van de verbetering van energie efficiency niet bindend, dus daarover werd niets afgesproken. Ondertussen daalt de CO₂-emissie van de energievoorziening sinds 2000 nauwelijks meer. Vooral de uitstoot in de transportsector stijgt gestaag; sinds 1990 met meer dan een kwart.

De grote lijnen van de energie- en milieu agenda liggen zo vast, hoewel er natuurlijk nog enorm veel details te regelen zijn. Ook zit er iets onevenwichtigs in. Het belang van het doel van broeikasgasreductie is evident. Europa is hierin wereldwijd voorloper en inspirator van de recent veranderde Amerikaanse opstelling. Maar waarom dan een bindend doel van hernieuwbare energie en niet van energiebesparing? Of je vertrouwt niet dat een algemeen doel tot echte veranderingen leidt en dan acht je subdoelen zinvol – maar dan is energie efficiency belangrijker dan hernieuwbare energie. Of je zet volop in op je algemene doel en dan maakt het niet uit hoe je het haalt. Nu een subdoel voor hernieuwbare energie is vastgelegd, lijkt het me goed om dat ook maar voor energiebesparing te doen. Te meer omdat feitelijk sinds

2000 het jaarlijks tempo van energiebesparing is afgenomen.¹

Voorzienszekerheid kan succesvoller

Het minst is Europa de afgelopen jaren opgeschoten op het gebied van de voorzienszekerheid. De Commissie heeft het waarachting geprobeerd. Nog in november 2008 kwam ze met de Tweede Strategische Energie Review die geheel op voorzienszekerheid was toegespitst. Er werden vijf voorstellen gedaan: meer grensoverschrijdende infrastructuur; Europa moet op energiegebied meer met één stem spreken en energie een groter gewicht toekennen in het buitenlands beleid; er moet slimmer worden omgegaan met olievoorraden die in tijden van crisis kunnen worden ingezet en er zijn ook gasvoorraden nodig; er is een nieuw energie efficiencypakket nodig en er moet beter gebruik worden gemaakt van binnenlandse energiebronnen. Voor de hand liggende thema's, maar veel lidstaten voelden er tot nu toe weinig voor meer macht aan de Commissie te geven.

Zijn er kansen om de aanpak van voorzienszekerheid de komende jaren succesvoller te maken? Ik denk het wel. Het draait vooral om olie en gas. Olie wordt op een wereldmarkt verhandeld. Europa moet zich erop voorbereiden dat de tijd van goedkope olie voorbij is. Na de huidige tijdelijk lage prijs zal bij aantrekkende economische groei opnieuw een spanning tussen vraag en aanbod optreden. Het Internationaal Energie Agentschap (IEA) veronderstelt daarom een olieprijs van reël 100 dollar per vat in de komende decennia.² Het Europees beleidspakket, richt zich terecht op een geleidelijke aanscherping van de CO₂-normen van auto's, maar blijft kwetsbaar omdat auto's geen alternatief voor olie hebben. Sterke inzet op elektrische auto's zou het probleem op termijn verminderen.

Gasproblematiek slim aanpakken

Het gasconflict tussen de Oekraïne en Rusland in januari heeft duidelijk gemaakt hoe kwetsbaar delen van Europa zijn. Gemiddeld viel in Europa de situatie wel mee, maar extra aanbod uit Nederland of Noorwegen bereikte Slowakije of Bulgarije niet. Er is dus meer interne infrastructuur nodig; gaspijpen om Zuidoost Europa en de Baltische landen beter te bereiken. Dat kost geld, maar dat

kun je voor voorzienszekerheid over hebben. Toezichhouders zullen dan moeten instemmen met nieuwe investeringen en er zullen subsidies ter beschikking moeten worden gesteld, zoals dat ook gebeurt met wegen en spoorwegen. Ook de transparantie moet worden vergroot. Er zijn waarnemers aan de Oekraïense grens geplaatst, maar er is geen onafhankelijk beeld van hoeveel gas er bijvoorbeeld precies Duitsland in en uit gaat. Zonder dit soort openbare basale gegevens kunnen overheden moeilijk iets gezamenlijks aanpakken. Een harde les is dat we kennelijk zowel de Oekraïne als Rusland niet helemaal kunnen vertrouwen.

Het is dus belangrijk naar andere bronnen van gasstroom te zoeken. Gas per schip, LNG, is daarbij het meest voor de hand liggend. Maar het is nog helemaal niet zo simpel, want zelfs als het lukt gas in Europa te laten aanlanden (in Nederland wordt daaraan gewerkt), moet het ook ergens vandaan komen. Alle Europese energieministers reizen naar dezelfde producerende landen om dat voor elkaar te krijgen. Die willen leveren, maar tegen de hoogst mogelijke prijs. Gas per schip zal de voorzienszekerheid beter maar ook duurder maken. Verder moet de aanpak slim zijn. Misschien werkt het beter om landen die zich goed gedragen te belonen dan om als Commissie lidstaten te overvallen met nieuwe maatregelen waartegen het verzet zich organiseert. Daarnaast moeten we voorzichtiger zijn steeds met het stijgende gasverbruik. Bijna twee derde van de nieuwe elektriciteitscentrales in Europa draait op gas en in de periode van 2000 tot 2007 nam het gasverbruik in Europese elektriciteitscentrales met een derde toe. Gascentrales vereisen relatief weinig kapitaal en zijn relatief schoon. Volgens de Europese Commissie zal de import van gas tot 2020 met 30 tot 50 procent toenemen (anderen geven een nog hogere schatting).³ Indien wordt verondersteld dat het energie- en klimaatbeleid volledig in de EU zelf wordt uitgevoerd – dus zonder gebruik te maken van internationale instrumenten zoals duurzame energieprojecten in ontwikkelingslanden – dan denkt de Commissie dat gasverbruik tussen 5 procent daling en 15 procent toename zal laten zien. Besparing en duurzame energie verbeteren de voorzienszekerheid dus al enorm. Maar voor een robuuste aanpak is dat niet genoeg.

Kernenergie ondersteunen

Het beleidsinstrument emissiehandel stimuleert de inzet van gas in de elektriciteitsproductie.

Kolen zorgen immers voor meer CO₂. Hieraan kan iets worden gedaan door meer hernieuwbare energie, de CO₂-emissie van kolen in de grond op te slaan, of kernenergie. Nog meer hernieuwbare energie in 20 procent hebben is niet realistisch, aan het zo voorant hebben we onze handen al vol.

Grote demonstratieprojecten voor CO₂-opslag moeten krachtig ondersteund worden, maar zelfs dan zal dat de elektriciteitsproductie in 2020 nog maar weinig beïnvloeden; het effect zal vooral later zichtbaar zijn. Men zou kunnen overwegen CO₂-opslag bij nieuwe kolencentrales te verplichten, zoals in Canada gebeurt, maar het lijkt te gewaagd een dergelijk vergaande verplichting op te leggen voor een technologisch project dat zich nog niet heeft bewezen. Beter is te beginnen met een verplichting nieuwe kolencentrales capture-ready te maken, zodat een opslagverplichting later mogelijk is.

‘Vreemd genoeg is het doel van de verbetering van energie efficiency niet bindend, dus daarover werd niets afgesproken’

Blijft over kernenergie. Een nieuwe Commissie kan niet anders dan kernenergie stevig ondersteunen en het Parlement moet daarin meegaan. Als het alleen om het klimaatdoel zou gaan, was het wellicht niet echt nodig. Maar om ook de voorzieningszekerheid goed te waarborgen moeten er veiligheidsventielen zijn om de toenemende gasimport te beperken. Kernenergie is dat. Ook vanuit de optiek van betaalbaarheid is dat verdeelbaar. Bij de al genoemde olieprijs die het IEA voor de middellange termijn veronderstelt van 100 dollar per ton en een emissiehandelsprijs van 30 dollar per ton CO₂, is in Europa kernenergie de goedkoopste bron om elektriciteit te produceren.⁴

In dit verband is technologie ten onrechte een bijna verwaarloosd thema. Hierover heeft de Commissie met veel fanfare een Strategisch Energie Technologiëplan gepubliceerd dat zonder veel problemen vorig jaar door ministers en Europees Parlement is aangenomen, maar dat niet erg veel om het lijf heeft. Vooral nog is meer samenwerking van de grote energietechnologie instituten het belangrijkste resultaat. Meer financiële middelen die recht doen aan de ambities zijn gewenst. Het ligt voor de hand die in te zetten op de thema's die voor het bereiken van de doelen centraal staan – vooral energiebesparing.

Aanbevelingen

Mijn aanbevelingen voor het Europese energiebeleid luiden als volgt:

- De recente besluiten op het gebied van liberalisering uitvoeren.
- Met kracht het klimaatpakket daadwerkelijk uitvoeren.
- Nog betere afspraken over energiebesparing maken, zeker ook voor transport.
- Middelen voor gasinfrastructuur beschikbaar stellen. LNG aanvoer bevorderen.
- Nieuwe kolencentrales capture-ready maken en een pakket opstellen ter bevordering van kernenergie als een veiligheidsventiel.
- Meer aandacht geven aan technologie, vooral gericht op energie efficiency.

Met zo'n solide basis zal ook het 'met een mond spreken' eenvoudiger worden. Want zonder een stevig beleidspakket blijft dat een vrome wens.

Pieter Boot is directeur Long Term Office van het *International Energy Agency* (Parijs)

1. International Energy Agency, IEA Energy Policy Review The European Union, Parijs (IEA 2008)
2. International Energy Agency, World Energy Outlook, Parijs (IEA 2008)
3. Commission of the European Communities, Working Document, An EU Energy Security and Solidarity Action Plan, COM 2008 (744)
4. International Energy Agency, World Energy Outlook, Parijs (IEA 2008)

Mous veraf & dichtbij

Hoe ver is Brussel? Nog verder weg dan Den Haag! Het blijft een wonderlijk fenomeen dat wij heel gewoon onze winters doorbrengen in Spanje, buitenhuizen hebben in Frankrijk, onze modderbaden in Roemenië vergoed willen krijgen van onze verzekeraar, maar onze politieke vertegenwoordiging het liefst om de hoek willen kunnen bereiken. Mobiel telefoonverkeer, korte reistijden en alle andere moderne communicatiemiddelen hebben niet gemaakt dat het belang van afstand daarmee is verkleind. Nederlanders reizen veel en de digitale kiekjes in het HEMA fotoalbum ondersteunen onze avontuurlijke gezindheid. We kijken op de buis naar mensen uit nauwelijks door blanken betreden gebieden, we sturen onze waarden en normen niet onze jongens naar Afghanistan, we maken ons zorgen over de smeltende permafrost op de Noordpool, we adapteren kinderen uit Colombia of China en we eten zo vreselijk gevarieerd dat in het gemiddelde Nederlandse huishouden welkijks hooguit twee of drie keer wordt genoten van oorspronkelijk Hollandse kost. En we meten ons ook veel oordelen aan. Japanse auto's zijn betrouwbaarder dan Franse, Italiaanse mannen zijn moederskinders, Russen zijn niet te harden buiten hun eigen land en India is buitengewoon smerig. Om maar te zwijgen over de Arabieren of de Amerikanen.

Noch die wetenswaardigheden noch onze betrokkenheid bij de rest van de wereld, hebben gemaakt dat we met enig vertrouwen een samenwerkingsverband met Europese landen regemoet zien. Een getalsmatig belangrijk deel van de volksvertegenwoordiging is regelrecht anti-Europees. Misschien komt dat wel door al die buitenlandse indrukken. Als ik terugkom van een buitenlandse vakantie vind ik het ook erg prettig dat alles weer als vanouds is. Daarnaast is natuurlijk het wantrouwen in de politiek in het algemeen een belangrijke factor. Wie het al moeilijk vindt om het eigen gemeentebestuur positief te beoordelen, wie er niet over peinst te gaan stemmen bij de Provinciale Statenverkiezingen, wie denkt dat in 'Den Haag' weinig begrepen wordt van wat er speelt 'in het land', zal moeilijk vertrouwen schenken aan internationale samenwerking. En, geef toe, het beeld van het Europees Parlement als een soort Brusselse kermis geeft aanleiding tot kritiek.

Alle pogingen om de afstand tussen de kiezer en het politieke bedrijf te overspannen, het dichten van de beroemde kloof, heeft waarschijnlijk geen goed gedaan aan het vertrouwen van de burgers. Wat alle politici die de wijken ingaan moeten uitleggen, komt neer op het geven van verklaringen over de omslachtigheid van de besluitvorming, over de ommacht van iedere individuele partij of fractie. Over compromissen en niet waargemaakte beloften. Die uitleg bevestigd vooroordelen. Zou het niet beter zijn als een parlementair zich pas laat zien als er iets te besluiten valt, zich beperkt tot het onderwerp en zo kan komen met een concreet antwoord op een voorstel?

Sophie heeft dat voordeel, weinig mensen weten wat zij doet en zij bepaalt daarmee waar zij het over hebben wil. Het Europa waar zij zo vurig en welsprekend voor pleit moet nog komen. Die afstand kun je meten in tijd, niet in kilometers. Maar als iemand in staat is de bokkige kiezer te overtuigen is zij het.

Marijke Mous
is adviseur
bestuurscommunicatie

Wat is de positie van de EU bij de internationale klimaatonderhandelingen? Hoe sterk is de Europese onderhandelingspositie en strategie gerelateerd aan het Europese klimaatbeleid dat na intense onderhandelingen tot stand kwam? Hoe flexibel kan de EU zich opstellen bij de top in Kopenhagen? En waarom is dit belangrijk voor de rol van EU in de wereldpolitiek?

door Louise van Schaik

Europa's klimaatbeleid

...en haar positie in de wereld

De Europese Unie was de stuwende kracht achter het Kyoto Protocol. Doordat de EU (Japan, Canada en Rusland overtuigde tot ratificatie over te gaan, kon het Kyoto Protocol in 2005 in werking treden ondanks de oppositie van de VS. Nu heeft de EU haar diplomatieke pijlen gericht op de internationale onderhandelingen over een klimaatverdrag voor de periode na 2012, wanneer het Kyoto Protocol afloopt.

De internationale klimaatonderhandelingen voor de periode na 2012 zijn in politiek opzicht een belangrijke prioriteit voor de EU. Zowel EU-leiders als EU-burgers zijn overtuigd van het wetenschappelijk bewijs en de urgentie van het klimaatprobleem. Daarnaast belichaamt het Kyoto Protocol de Europese ambities van effectief multilateralisme en duurzame ontwikkeling. Het internationale klimaatbeleid wordt ook vaak genoemd als bewijs dat de EU met één stem kan spreken bij buitenlandse kwesties, wat bijvoorbeeld niet het geval was bij de oorlog in Irak. Eensgezind optreden inzake het Kyoto Protocol is

dan ook het paradigma geworden van het Europese buitenlands beleid. Effectief internationaal en Europees klimaatbeleid is bovendien cruciaal om de meerwaarde van de Europese integratie aan te tonen. Daarnaast valt de Europese ambitie van reductie van broeikasgasemissies samen met de zorg om de Europese energievoorzieningszekerheid. De van derde landen afhankelijke positie van de EU, als importeur van fossiele brandstoffen, kan worden verbeterd door efficiënter met energie om te gaan en door een transitie naar hernieuwbare energie. Juist ook zaken die bijdragen aan broeikasgasreducties.

Om deze redenen is het niet verwonderlijk dat de EU zo'n stevige positie inneemt als het gaat om de post-2012 klimaatonderhandelingen en bereid is broeikasgasemissies te reduceren met 20%, zelfs als andere industrial landen een soortgelijke verplichting niet op zich nemen. Het is van belang ons te realiseren dat, hoewel klimaatverandering in andere delen van de wereld aan belang wint, het nergens zo belangrijk is als in de EU.

Het Europese klimaatbeleid

Tot verbazing van velen is het Franse EU-voorzitterschap erin geslaagd de discussies over het klimaat- en energiepakket in december af te ronden. Er stond grote druk op het proces met de verkiezingen van het Europees Parlement in juni en de wisseling van de Europese Commissie in het verschiet. Daarnaast was een snelle aanname van het pakket cruciaal met het oog op de onderhandelingen over een mondiaal klimaatverdrag. Op basis van het Bali-mandaat, dat op de VN-top in december 2007 tot stand is gekomen, zijn deze onderhandelingen nu van start gegaan. Het is de bedoeling dat ze eind 2009 tijdens de VN-top in Kopenhagen resulteren in een internationaal akkoord. Een klimaatakkoord binnen de EU was een absolute voorwaarde voor de EU om de leidersrol waar te kunnen maken in de internationale klimaatonderhandelingen.

De belangrijkste wetgevingsvoorstellen die in december werden aangenomen zijn een aanscherping van het emissiehandelssysteem voor de grote industrie, nationale reductieplichtingen voor de sectoren die niet onder dat systeem vallen en verplichtingen voor hernieuwbare energie. Ze zijn met recht ambitieus te noemen en moeten ervoor zorgen dat de ambitieuze doelstellingen die de Europese regeringsleiders hebben afgesproken tijdens de voorjaarstop in 2007 ook werkelijk gerealiseerd zullen worden. Tijdens deze top werd onder andere afgesproken dat de EU in 2020 de uitstoot van broeikasgassen met ten minste 20% zou hebben teruggebracht ten opzichte van 1990 en dat in dat jaar 20% van het energieverbruik uit hernieuwbare bronnen afkomstig zou zijn. Als een internationaal klimaatakkoord tot stand komt waarin andere geïndustrialiseerde landen een vergelijkbare verplichting op zich nemen, dan zou de doelstelling van de reductie in broeikasgassen zelfs worden verhoogd naar 30%.

Bij de onderhandelingen in december kon dus eigenlijk al niet meer worden getornd aan deze doelstellingen. Wel werd een vertaalslag gemaakt, waarbij een broeikasreductie ten opzichte van 2005 moet worden gerealiseerd in plaats van 1990. De onderhandelingen gingen vooral over de vraag in hoeverre de landen zouden moeten betalen voor nog toegestane uitstootrechten en hoeveel rechten mochten worden geveld door de indivi-

duële lidstaten. (Hierbij ging het om de verdeling van de opbrengsten uit de veilingen). Uiteindelijk is besloten dat het bedrijfsleven wel moet betalen voor de uitstoot, maar dat bedrijven die veel concurrentie van niet-EU landen ondervinden, en door het systeem geconfronteerd worden met hogere energieprijzen, nog een gedeelte gratis rechten zullen krijgen. Voor energiebedrijven geldt dit niet, met uitzondering van een aantal bedrijven in de nieuwe lidstaten die anders niet zouden overleven (zoals de Poolse kolencentrales). Verder is afgesproken dat de verdeling van de veilingopbrengsten iets gunstiger wordt voor de nieuwe lidstaten (ten opzichte van het oorspronkelijke Commissievoorstel) om hun hogere groeiprognozes en economische achterstandpositie te compenseren. Ten slotte is besloten dat bedrijven en lidstaten verzeleken met het oorspronkelijke Commissievoorstel een groter gedeelte van de reductieplichting mogen kopen in het buitenland. Dit betekent dat zij door financiering van broeikasreductieprojecten in ontwikkelingslanden en de voormalige Sovjetlanden een gedeelte van hun doelstellingen kunnen behalen.

Onzekerheden

Het pakket besluiten biedt de EU een sterk mandaat om de post-Kyoto onderhandelingen in te gaan. Er blijven echter genoeg vragen open. Hoe zal bij een succesvolle uitkomst van de Kopenhagen-top de automatische opschaling van de reductiedoelstelling van broeikasgasemissies van 20% naar 30% plaatsvinden? Welke instelling besluit of het internationaal akkoord, als er een komt, voldoende zal zijn om te kunnen spreken van een vergelijkbare verplichting? Zal het Europees Parlement hier een rol in krijgen? Wat gebeurt er als een aantal van de landen met grote CO₂-uitstoot niet deelneemt? En wat zal er gebeuren met de EU-ambities als er geen post-Kyoto akkoord zal worden bereikt?

Daarnaast zal veel afhangen van de implementatie door de lidstaten. De hernieuwbare energiedoelstelling zal niet genoeg reductie bewerkstelligen om de broeikasreductie doelstelling te behalen. Aanzienlijke verbeteringen in energie-efficiëntie zijn in het verleden moeilijk gebleken.¹ Om versterking van de interne markt te voorkomen zullen lidstaten in grote mate afhankelijk zijn van

Europa moet voor vrijhandel kiezen

Importtarieven, handelsrestricties en exportsubsidies ogen aantrekkelijk in tijden van financiële en economische crisis, maar schijn bedriegt. De geschiedenis heeft geleerd dat protectionisme een economische crisis alleen maar erger maakt. Europa moet daarom van vrijhandel in de wereld een speerpunt maken.

In de jaren '30 nam protectionisme een vlucht rondom de wereld. Dat begon toen de Amerikanen in een poging de eigen markt te beschermen de beruchte Smoot-Hawley Act in 1930 introduceerden. Ondanks de vele protesten van vooraanstaande economen, stegen de importtarieven van meer dan 20.000 producten naar recordhoogten. Andere landen volgden al snel met tegenmaatregelen. Het gevolg was dat de wereldhandel met twee derde afnam en de wereld in de Grote Depressie belandde.

Bijna 80 jaar later dreigen we dezelfde fout te maken. Twee jaar nadat de Europese Commissie was gestopt met overtollige boter van boeren op te kopen, kan vanafheden de Europese boterberg weer blikommen worden. Door de eigen auto-industrie te beschermen, hebben daarnaast ook de Amerikaanse, Franse en Russische regering boter op hun hoofd. Onder-tussen heeft China het afgelopen half jaar de export-subsidies op meer dan 3.700 producten verhoogd en mogen sommige producten nog maar in een beperkt aantal havens in Indonesië binnenkomen.

Nederland, Europa en de wereld zijn juist gebaat bij vrijhandel. Daarom pleit ik voor een snelle en daadkrachtige afronding van de Doha-ronde binnen de Wereld Handels Organisatie. Europa kan hierbij een sleutelrol spelen door van vrijhandel een speerpunt te maken. De financiële en economische crisis baren al voldoende zorgen. Juist nu heeft de wereld vrij-handel nodig.

Ivo Thijsen

kandidaat voor het Europees Parlement

nieuwe en strenge Europese wetgeving, bijvoorbeeld met betrekking tot energiestandaarden in de transportsector en gebouwde omgeving. Lidstaten zullen wellicht ook meer gebruik maken van subsidies om investeringen in milieuvriendelijke technologieën te stimuleren. Of ze hun doelstelling op een kosteneffectieve manier bereiken, zal in grote mate afhangen van andere ontwikkelingen, zoals technologische doorbraken en de olieprijs. Deze zijn slechts ten dele te beïnvloeden door Europees en nationaal beleid.

Voorwaarden voor leiderschap in Kopenhagen

Hoewel de EU de drijvende kracht is achter internationale klimaatonderhandelingen, leeft zelfs in de EU de vraag hoe de economische crisis de politieke steun voor klimaatbeleid zal beïnvloeden. Daarnaast is er onzekerheid over de positie van de nieuwe vs-administratie. Zullen de vs zich kunnen committeren aan reductiedoelstellingen als nog geen eisenstandig klimaatbeleid is aangenomen? Ook de bereidheid van andere landen is nog onduidelijk. Of de EU erin zal slagen andere landen te overtuigen dat de EU kan laten zien dat broeikasgassen kunnen worden gereduceerd zonder de economische groei te schaden. Ook van belang is de vraag of de EU de rol van oprechte bemiddelaar tussen de vs en grote ontwikkelingslanden (met name China en India) kan spelen. De EU moet niet aan de zijlijn komen te staan terwijl de echte onderhandelingen tussen de vs en de ontwikkelingslanden plaatsvinden. In dit opzicht is het belangrijk te beseffen dat de ontwikkelingslanden van de meer ontwikkelde landen financiële middelen verwachten voor aanpassing aan de gevolgen van klimaatverandering. De EU zou, aldus de ontwikkelingslanden, meer inspanningen moeten verrichten om te zorgen dat schonere technologieën ook voor hen beschikbaar komen.

Voor de onderhandelingskracht van de EU is het verder een vereiste dat de EU echt met één stem blijft spreken en dat de belangrijkste onderhandelars adequaat zijn en genoeg ruimte en politieke steun krijgen om te onderhandelen. Dit zal afhankelijk zijn van hoe de EU zich zal organiseren. Bij de interne EU-besluitvorming over het mandaat voor de internationale klimaatonderhandelingen is een substantiële rol weggelegd voor de

Raad en een ietwat kleinere rol voor de Europese Commissie. Het Europees Parlement heeft enkel adviesrecht. Uiteindelijk is instemming met het onderhandelingsresultaat nodig van alle lidstaten en de Commissie, die het verdrag moeten ondertekenen en ratificeren. Het (roulerend) EU-voorzitterschap coördineert in principe de externe vertegenwoordiging. Resultaten zijn dan ook sterk afhankelijk van het voorzitterschap. Tijdens de VN-klimaatop in Kopenhagen is Zweden voorzitter. Samen met de Commissie en het huidige Tsjechische voorzitterschap is Zweden nu al betrokken bij een diplomatiek offensief om andere spelers in bilaterale besprekingen te overtuigen de EU te volgen. Op ambtelijk niveau wordt het Zweeds voorzitterschap ondersteund door onderhandelaars uit verschillende lidstaten. Ook Nederland draagt een steentje bij; de Europese hoofdonderhandelaar voor de broeikasgasreductie agenda is een Nederlandse ambtenaar. Ook het hoofd van het VN klimaatbureau, Yvo de Boer, komt uit Nederland.

Uiteindelijk is van wezenlijk belang dat de EU de flexibiliteit kan opbrengen om ook een andersoortig verdrag te accepteren als andere belangrijke spelers dit eisen. Als de EU stellig vasthoudt aan het eigen wenslijstje, dat door uitgebreide onderhandelingen tussen de lidstaten tot stand is gekomen, zou dit wel eens lastig kunnen worden.

Het klimaatpakket en de internationale positie

Men kan zich afvragen in hoeverre het klimaat- en energiepakket de onderhandelingspositie van de EU positief of negatief beïnvloedt. De onderhandelingspositie wordt zeker versterkt door het voornemen de reductiedoelstelling van broeikasgasemissies te verleggen van 20% naar 30% en daarnaast meer projecten in het buitenland toe te staan als andere landen meedoen. Ook kan de EU landen die niet mee willen doen dreigen met handelsmaatregelen en bescherming van de eigen industrie. Een ander interessant aspect is de verlegging van het basisjaar van 1990 naar 2005, een beproefde methode om cijfers gunstiger of juist ongunstiger te laten lijken. Dit zullen we wellicht ook in de internationale onderhandelingen terugzien.² Ten slotte kan in internationaal verband – net als tussen de EU-lidstaten onderling – ook het gebruik van welvaart als verdeelsleutel voor emissiereducties

en veilingopbrengsten worden gehanteerd. Als dit gebeurt, kan het nog lastig worden van China en India verplichtingen te verwachten omdat hun inkomen per hoofd van de bevolking nog zoveel lager is dan dat in de meer ontwikkelde landen. Dit terwijl er in deze landen wel meer mogelijkheden zijn om een duurzame economische groei te bewerkstelligen. Als hun nominale uitstoot niet wordt beperkt, is het knap moeilijk, zo niet onmogelijk, om de wereldwijde uitstoot te beperken.

Conclusie

Het EU klimaatbeleid is misschien wel het enige beleid van de Unie waarbij de interne en externe dimensies zo met elkaar verweven zijn. Tot op zekere hoogte is dit niet verwonderlijk. De aanpak van het klimaatprobleem op wereldschaal ligt voor de hand aangezien het door broeikasgasmissies over de hele wereld wordt veroorzaakt. Het is te prijzen dat de EU zijn leiderschap in de wereld op klimaatniveau probeert te versterken. Maar tegelijkertijd is het ook risicovol. Leiderschap door het goede voorbeeld te geven is alleen mogelijk als de EU erin slaagt het klimaatpakket succesvol te implementeren. Als Kopenhagen niet leidt tot een overtuigend resultaat – wat niet onwaarschijnlijk is aangezien de klimaatop wellicht te vroeg komt voor de vs – kan het gehele EU klimaatbeleid onder druk komen te staan.

De manier waarop de EU zijn positie heeft vormgegeven en zijn externe vertegenwoordiging organiseert, maakt de EU een relatief inflexibel onderhandelaar wiens leiderschap elk half jaar verandert. Een dergelijk systeem kan kwetsbaar zijn als de EU voor serieuze uitdagingen komt te staan. Hoewel de EU in het afgelopen decennium sterk leiderschap heeft getoond, zouden de internationale klimaatonderhandelingen in de toekomst een robuustere en diplomatieke benadering kunnen vereisen.

Louise van Schaik is wetenschappelijk medewerker van het Instituut Clingendael.

1. J. Henningsen (2008), *EU energy and climate policy – two years on*, EPC Issue Paper no. 55, September.
2. Bijvoorbeeld dat afspraken worden gemaakt over reducties in de periode van 2005-2009, waardoor de vergelijkbaarheid van verplichtingen lastiger wordt in te schatten.

De Europese Commissie streeft ernaar om zijn burgers te laten zien wat de Europese Unie concreet voor burgers betekent. Dit is echter moeilijk aangezien de EU een unieke positie inneemt in de staatkunde en het volkenrecht. Er is volgens rechtsfilosoof Jaap Hoeksma geen begrippenapparaat waarmee de Europese Unie aangeduid kan worden. Hierdoor wordt het lastig om met de burgers over 'Europa' te communiceren. En dus om de kloof tussen beiden te dichten.

door Jaap Hoeksma

De essentie van EU-communicatie

De uitslag van het eerste referendum in Ierland over het Verdrag van Lissabon toont aan dat de institutionele crisis waarin de Europese Unie al enkele jaren verkeert, nog niet voorbij is. Deze crisis wordt mede veroorzaakt door het feit dat de EU niet in staat is om in eenvoudige woorden uit te leggen wat de Unie is en waar zij voor dient. De tegenstanders van het nieuwe verdrag kregen daardoor aanpeld de ruimte om eerst verwarring te zaaien en de burger vervolgens te adviseren om zich bij twijfel te onthouden. *If you don't know: vote no.* Deze situatie dwingt ertoe de vraag onder ogen te zien hoe de EU wel omschreven en benoemd kan worden.

Na de afwijzing van de 'Grondwet voor Europa' door de Franse en Nederlandse kiezers heeft de EU er echter voor gekozen deze vraag zoveel mogelijk uit de weg te gaan. Voorzitter Barroso verklaarde na afloop van een brainstormsessie van de Europese Commissie in september 2005 dat de EU geen behoefte heeft aan een filosofisch debat over de toekomst van Europa. De EU zou

naar zijn mening juist moeten laten zien wat de Unie concreet voor de burgers betekent. Deze benadering is uitgewerkt in een mededeling van de Commissie aan de Europese Raad die op 10 mei 2006 is gepubliceerd onder de titel 'Een agenda voor de burgers- Concreete resultaten voor Europa'. De concrete maatregelen die in deze mededeling worden genoemd hebben betrekking op zeer uiteenlopende beleidsterreinen, maar het gemeenschappelijke kenmerk ervan is dat ze bedoeld zijn om het vertrouwen van de burgers in Europa te herstellen. Een grotere betrokkenheid van de burgers draagt in deze benadering bij aan oplossing van de institutionele problematiek in de EU. De tactiek van de concrete resultaten heeft ook ingang bij de lidstaten gevonden. In de Communicatie over Europa die staatssecretaris Timmermans kort na de sluiting van het Verdrag van Lissabon in december 2007 aan de Tweede Kamer zond, wordt gesteld dat de burgers beter betrokken en geïnformeerd moeten worden over de Europese Unie in brede zin. Europa is veel meer dan een debat over de institutionele vormgeving.

Foto: Herman Wouters

Europa moet beter zichtbaar worden aan de hand van concrete beleidsterreinen, zodat het debat zich kan richten op de inhoud.

Op grond van de ervaringen die met deze benadering zijn opgedaan, presenteerde Margot Wallström als Commissaris voor Communicatie in 2008 een nieuwe aanpak, *which puts citizens at the heart of European policies*. Deze nieuwe zienswijze is vanuit juridisch oogpunt opmerkelijk. Wat de Commissaris wil, kan eigenlijk niet. En toch gebeurt het. De praktijk van de Europacom-municatie dwingt, dus tot bezinning op de aard van de Unie, of dat nu gewenst wordt of niet.

‘[...] de EU bestaat wel, maar we hebben er geen woorden voor’

Het debat over de toekomst van Europa is vanaf de oprichting van de Europese Gemeenschappen in de jaren vijftig van de vorige eeuw beheerst door het dilemma of ‘Europa’ een federatie of een confederatie moest worden. Zouden de afzonderlijke lidstaten moeten opgaan dan wel verderpanden in één nieuwe staat of moesten de deelnemende staten hun soevereiniteit behouden en een Europa van de Vaderlanden vormen? Deze tegenstelling is in het Verdrag van Rome van 1957 toegedekt met de formule dat de lidstaten vastbesloten waren ‘een steeds hechter verbond tussen de volkeren van Europa tot stand te brengen’. De discussie over het einddoel of de politieke finaliteit van de samenwerking werd na de sluiting van de Verdragen van Maastricht (1992) en Amsterdam (1997) nieuw leven ingeblazen door de Duitse minister van Buitenlandse Zaken Joschka Fischer. In 2000 hield hij een geruchtmakende rede, waarin hij Europees federaliteit. Deze rede gaf de aanzet tot de Verklaring van Laken, waarmee de Conventie over de toekomst van Europa bijeen werd geroepen. De deelnemers aan de Conventie slaagden er ook niet in de oude tegenstelling te overbruggen. Hoewel zij tot het einde toe verdeeld bleven over de vraag of de EU nu een grondwet (federatie) of een nieuw

verdrag (confederatie) moest krijgen, werd de tekst die zij hadden opgesteld, aan de burgers aangeboden als een Verdrag tot vaststelling van een Grondwet voor Europa. In de praktijk werd dit de ‘Grondwet voor Europa’ genoemd, wat als zodanig veel misverstanden heeft veroorzaakt.

De reden waarom het debat over de toekomst van Europa klem zit in de tegenstelling bondsstaat/statenbond, is dat de klassieke staatsleer geen andere mogelijkheid kent. Zolang de EU geen bondsstaat is, vormt zij een statenbond. *Tertium non datur*. Meer opties bestaan niet. In het huidige systeem van internationale betrekkingen dat gebaseerd is op de Vrede van Westfalen uit 1648 zijn er staten en internationale organisaties. Staten spelen een centrale rol in dit stelsel. Zij vormen als het ware het scharnierpunt tussen de mensen en de wereld. Mensen zijn in beginsel burgers van een staat en staten kunnen met elkaar samenwerken in internationale organisaties.

Het is in dit stelsel echter onmogelijk om burger van een internationale organisatie te zijn. Het streven van Commissaris Wallström om de burger in het hart van het Europese beleid te plaatsen, is dus een anomalie. Het kan niet, althans in theorie niet. In de werkelijkheid zijn de burgers van de lidstaten van de EU sinds de sluiting van het Verdrag van Maastricht in 1992 óók burger van de Unie. Het verdrag tot oprichting van de EU heeft een revolutionaire doorbraak van het bestaande stelsel van internationale betrekkingen met zich meegebracht: het creëert namelijk burgers van een internationale organisatie. Acht jaar later kreeg het nieuwe burgerschap nadere inhoud. In het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie dat in december 2000 werd geproclameerd, is aan de burgers een uitgebreid samenstelsel van rechten en plichten toegekend. Dit Handvest neemt binnen het geheel van de EU inmiddels zo’n belangrijke plaats in dat het niet alleen deel uitmaakte van de verworpen Grondwet voor Europa, maar ook in het Verdrag van Lissabon is geïntegreerd. De inwerkingtreding van het nieuwe verdrag brengt met zich mee dat het Handvest van de grondrechten kracht van verdrag krijgt. Het Verdrag van Lissabon ronds, als het tweede referendum in Ierland wél positief uitvalt, een ontwikkeling af die met het Verdrag

van Maastricht in gang is gezet. De EU is de eerste en enige internationale organisatie met burgers.

De huidige stand van zaken heeft geleerden doen verzuchten dat de EU in de praktijk wél werkt, maar in theorie niet. Deze verzuchting kan ook worden opgevat als een uitdaging om nog eens goed na te gaan of het inderdaad onmogelijk is een theoretische verklaring te vinden voor een verschijnsel dat in de praktijk blijkt te werken. In het concrete geval van de EU brengt deze uitdaging met zich mee dat de vraag wat de EU is, niet langer ontweken mag worden. Wie Europa wil communiceren, moet over de begrippen beschikken, waarmee de Unie onder woorden gebracht kan worden.

De eerste stap op deze weg bestaat uit de vaststelling dat de EU geen traditionele staat is en ook geen gewone internationale organisatie vormt. De EU is geen gewone internationale organisatie omdat er ook burgers bij horen. De Unie is echter ook geen staat, omdat zij uit meerdere staten is samengesteld. Er is in het bestaande volkenrechtelijke begrippenapparaat derhalve geen term voorhanden waarmee de EU aangeduid kan worden. Anders gezegd: de EU bestaat wel, maar we hebben er geen woorden voor.

De tweede stap ligt nu voor de hand: als de EU zich enerzijds van andere volkenrechtelijke verschijnselen onderscheidt, doordat zij uit meerdere staten bestaat en anderzijds doordat zij ook is samengesteld uit burgers, rijst de vraag of deze onderscheidende kenmerken niet juist het unieke eigensoortige karakter van de EU uitmaken. Het antwoord ligt al in de vraag besloten. De EU vormt een nieuw verschijnsel in het internationaal recht dat het best omschreven kan worden als een *Unie van burgers en lidstaten*.

Vanuit dit standpunt bezien is de benadering van Commissaris Wallström volkomen logisch. Het concept van de EU als Unie van burgers en lidstaten houdt namelijk in dat er zowel op het niveau van de lidstaten als op dat van de Unie sprake is van democratisch bestuur. De EU is geen staat, maar moet wel aan democratische vereisten voldoen die vergelijkbaar zijn met de eisen die aan het bestuur van de lidstaten worden gesteld. In het concept van de Unie van burgers en lidstaten ligt dus ook een doelstelling besloten, namelijk om de

Unie even of vergelijkbaar democratisch te maken als de lidstaten. De omvorming van een internationale organisatie tot een democratisch bestuurlichaam is een unieke operatie die decennia in beslag neemt. Het Verdrag van Lissabon bezegelt de ontwikkeling van een statenunie naar een Unie van burgers en lidstaten. Een dergelijke unie kan niet tot ontwikkeling komen zonder de inzet en betrokkenheid van de burgers.

De constatering dat de EU een nieuw verschijnsel in de staatkunde en het volkenrecht is, vormt uiteraard niet de alpha en omega van de Europa-communicatie. Deze vaststelling is echter wel een conditie voor een succesvol beleid in dezen. Het antwoord op de vraag wat de EU is, verschaft het raamwerk waarbinnen de concrete resultaten van de samenwerking in hun onderlinge samenhang gepresenteerd kunnen worden. Dat biedt een uitgelezen kans om de kloof tussen de burgers en Europa te dichten, althans te verkleinen. Het stelt de voorstanders van het Verdrag van Lissabon tevens in staat om te voorkomen dat hun opponenten in Ierland opnieuw gebruik zullen kunnen maken van de tactiek om eerst verwarring te zaaien en vervolgens ‘nee’ te oogsten. Het concept van de Unie van burgers en lidstaten zal vooral goede diensten kunnen bewijzen om de aantijging te weerleggen dat de EU als gevolg van het Verdrag van Lissabon tot een anti-democratisch bolwerk zou uitgroeien. In de nieuwe visie kan juist het tegendeel worden betoogd: dankzij het Verdrag van Lissabon wordt de Europese Unie een betere democratie, *a better democracy and a more perfect Union*. Het Verdrag van Lissabon is niet de laatste stap op weg naar een volgroeide Unie van burgers en lidstaten, maar vormt wel een wezenlijke voorwaarde voor de realisering daarvan.

Jaap Hoeksma is rechtsfilosoof en auteur van ‘De uitvinding van Europa’

Men moet waakzaam zijn voor de gevolgen van het opgeven van privacy ten gunste van terrorismebestrijding. Veel Europese wetgeving die op dit gebied ontwikkeld wordt is controversieel. Van Ginkel betoogt dat aanpassingen aan terrorismewetgeving noodzakelijk zijn om recht te doen aan de fundamentele rechten van burgers. Op welke punten in de Europese wetgeving gaat het mis? En wat zijn de alternatieven?

door Bibi van Ginkel

Europese anti-terrorisme maatregelen nader belicht

Zoektocht naar de balans tussen veiligheid en vrijheid

Terrorisme en terrorismebestrijding staan reeds enkele decennia op de agenda van de Europese Unie. Met de aanslagen van 11 september in de Verenigde Staten werd het onderwerp dus niet voor het eerst gepresenteerd. Er werd op dat moment wel handig van de *window of opportunity* gebruik gemaakt om in zeer korte tijd na de aanslagen enkele belangrijke maatregelen aan te nemen en tevens een zeer ambitieuze toekomstagenda op te stellen.

Hoewel de snelheid waarmee Europese initiatieven in gang gezet zijn te prijzen is, is de keerzijde dat men heeft ingeboet op de zorgvuldigheid in de besluitvorming, met name waar het de bescherming van fundamentele rechten betreft. Dit geldt in het bijzonder voor de maatregelen die direct effect hebben op Europese burgers. Het feit dat de Europese wetgever het met de bescherming van fundamentele rechten niet zo nauw neemt,

is des te pijnlijker nu de strijd tegen het terrorisme veelal wordt neergezet als een strijd om de democratische rechtsstaat en de daaraan verwante fundamentele beginselen te verdedigen. Los van het feit dat er ongeoorloofde schendingen van de fundamentele beginselen plaatsvinden, boet men ook in op de morele kracht van de anti-terreur boodschap.

In dit artikel zullen enkele Europese anti-terrorisme maatregelen onder de loep worden genomen. Het Europees anti-terrorisme beleid omvat uiteraard nog veel meer maatregelen en beleidsambities, zoals nauwere samenwerking van douanes en opsporingsdiensten, beleid om de weerbaarheid tegen aanslagen te vergroten en anti-radicaliseringsbeleid. Hierbij zij opgemerkt dat het succes van een Europees anti-terreur beleid in grote mate afhangt van de alomvattendheid van het beleid, met dus aandacht voor – in

‘Het feit dat de Europese wetgever het met de bescherming van fundamentele rechten niet zo nauw neemt, is het des te pijnlijker nu de strijd tegen het terrorisme veelal wordt neergezet als een strijd om de democratische rechtsstaat en de daaraan verwachte fundamentele beginselen te verdedigen.

Europese termen – *Prevent, Protect, Pursue en Respond (3PR)*. In mijn analyse kies ik een beperktere invalshoek. De maatregelen die aan bod komen zijn: het Kaderbesluit Terrorismebestrijding, het Kaderbesluit Europees Arrestatiebevel, maatregelen tegen de financiering van terrorisme, maatregelen met betrekking tot de detentie van data en maatregelen met betrekking tot grenscontroles en reisdocumentatie. Deze anti-terrorisme maatregelen hebben allemaal min op meer directe invloed op de rechten van Europese burgers. Ik zal daarbij in het bijzonder stil staan bij de rol die wordt toegedicht aan de fundamentele rechten van individuen, zoals het recht op een eerlijk proces of het recht op privacy.

Europese anti-terrorisme maatregelen en de knelpunten

De eerste maatregel die interessant is te bezien in het licht van de fundamentele rechten van het

individue is het Kaderbesluit Terrorismebestrijding. Dit kaderbesluit werd in december 2001 aangenomen. Het Kaderbesluit kan gezien worden als het vlaggenschip van de Europese anti-terreur maatregelen. Het is onder andere door de formulering van een definitie van terrorisme van groot belang voor de interpretatie van menig andere maatregel. Het Kaderbesluit verplicht de Europese lidstaten tevens hun wetgeving ten aanzien van de strafbaarstelling van terrorisme te harmoniseren. Daarnaast maakt het Kaderbesluit verdere samenwerking bij de bestrijding van terrorisme mogelijk.

Het feit dat er een definitie is geformuleerd valt te prijzen (dit is immers een heikel punt op het internationale toneel). Dit laat onverlet dat er op deze formulering van een definitie van terrorisme wel het nodige valt af te dingen. Met name geweldsuitingen die plaatsvinden in de marge van legitieme

demonstraties lopen door de ruime formulering het risico bestempeld te worden als terrorisme. Het Kaderbesluit Europees Arrestatiebevel van 2004 heeft als doelstelling de uitleveringsprocedures tussen lidstaten van de EU te vereenvoudigen en te versnellen. Voorheen lag het besluit tot wel of niet uitleveren veelal in de laatste plaats bij de minister in plaats van enkel bij de juridische autoriteiten. Sinds de aanname van dit Kaderbesluit heeft op dit vlak harmonisatie van Europese wetgevingen plaatsgevonden. Eén van de belangrijkste wijzigingen ten opzichte van de oude procedures is de afschaffing van het beginsel van dubbele strafbaarheid. Bij dit beginsel is het een vereiste voor uitlevering dat het feit waar de verdachte voor vervolgd wordt in zowel het verzoekende als het leverende land strafbaar is. Met de afschaffing van dit vereiste, wordt er een beroep gedaan op het onderlinge vertrouwensbeginsel tussen lidstaten, waarbij de verdachte alleen in verzoekende lidstaat strafbaar hoeft te zijn. Lidstaten kunnen op grond van het Kaderbesluit Europees Arrestatiebevel ook niet langer een uitzondering voor uitlevering maken voor hun eigen onderdanen. De consequentie van deze wijzigingen ten opzichte van het oude systeem, is dat de beslissing over uitlevering nu overgelaten wordt aan niet nader omschreven juridische autoriteiten. Daarbij staat niet op voorhand vast dat deze autoriteiten de nodige kennis hebben van de mensenrechtengaranties die normaal gesproken in acht dienen te worden genomen, alvorens tot uitlevering kan worden overgegaan. Een interventie van de uitvoerende macht om deze potentiële omissie te corrigeren is ook niet langer mogelijk. Toegegeven: de tijdswinst in de procedures is aanzienlijk. Dit is vanuit het oogpunt van het principe dat een veroordeling binnen een redelijke termijn moet plaatsvinden, een winstpunt. De maatregelen gericht op het tegengaan van de financiering van terrorisme zijn in het bijzonder veel bekritiseerd vanwege de inbreuk die deze regelingen maken op het recht op eigendom en het recht op een eerlijk proces. Het gaat bij deze maatregelen om de opdracht de financiële tegoeden die gevormd worden door individuen en entiteiten die genoemd staan op specifieke zwarte lijsten. Zonder het onnodig ingewikkeld te maken, is het van belang te beseffen dat er twee lijsten

Foto: Herman Wouters

rondgaan. Allereerst gaat er een lijst rond die rechtstreeks wordt overgenomen van de lijst die de Veiligheidsraad van de VN opstelt in verband met terroristen die in relatie worden gebracht met Al Qaida. Daarnaast gaat er een lijst rond die de EU zelf opstelt en die bestaat uit alle andere terroristen (denk aan de PKK, Hamas, ETA en de Hofstadgroep). Deze laatste lijst bestaat dus zowel uit Europese terroristen als niet-Europese terroristen. Probleem met deze regelingen is met name de gebrekkige toetsing door de rechter van de juistheid en de rechtvaardiging van plaatsing op de lijst. Tot voorkort was het Europese Hof van Justitie niet eens bereid een zaak die betrekking

had op een plaatsing op de lijst die gekopieerd was van de VN te onderzoeken. Het Gerecht in Eerste Aanleg verschuilde zich in die zaken achter het feit dat het geen rechtsmacht heeft zich te buigen over de rechtmatigheid van vn Veiligheidsraad resoluties, die immers ten grondslag liggen aan het EU besluit. Het Europese Hof van Justitie heeft in een beroepszaak echter gesteld dat ook wanneer de oorsprong van een besluit van buiten de EU komt, de Europese wetgever desondanks bij het EU besluit de fundamentele rechtsbeginselen die binnen de EU gelden in acht moet nemen. Anderszins is de toetsing door de Europese rechter bij de originele EU-lijsten slechts beperkt

tot de vraag of het individu op de hoogte is gesteld van de plaatsing op de lijst en de summiere redenen waarom. Een fundamentele toetsing op basis van bewijsmateriaal dat ten grondslag zou moeten liggen aan plaatsing kan in het geheel niet plaatsvinden.

De regeling voor de detentie van data die vastleggen wie wanneer welke website voor hoelang heeft bezocht, en tevens wie met wie wanneer en van waar naar waar voor hoe lang heeft gebeld, heeft al veel stof doen opwaaien. Uiteraard gaat het niet om de inhoud van de telefoongesprekken, maar al die andere gegevens kunnen desondanks privacy-

De voortrekkersrol van Europa

Het lijkt erop dat de vs onder Obama een compleet nieuwe weg inslaan op het klimaat- en milieubeleid vergeleken met president George W. Bush, die de vs in 2001 terugtrok uit het Kyoto protocol. Meteen na zijn aantreden instrueerde Obama het nationale milieugebied EPA om Californië en andere staten toe te staan strenge normen op te leggen aan nieuwe auto's. Ook heeft hij de bouw van een 500 megawatt kolencentrale in South Dakota tegengehouden.

De Europese Unie, die de afgelopen jaren een voortrekkersrol vervulde op dit terrein, moet uitkijken die leiderschapspositie niet kwijt te raken. Op papier ziet het klimaatbeleid van de EU er ambitieus uit, maar de uitvoering laat veel te wensen over. De hoeksteen van het Europese klimaatbeleid, het EU-emissiehandelssysteem, heeft nauwelijks geleid tot een afname van de CO₂-uitstoot, maar wel tot extra winsten voor elektriciteitsbedrijven die gratis verketogen emissierechten doorberekenen in de elektriciteitsprijs. Vanaf 2013 zouden alle energiecentrales voor uitstootrechten moeten gaan betalen, maar in december besloot de EU tot een uitzondering voor de vervuulende Oost-Europese kolencentrales, die nog tot 2020 deels gebruik kunnen maken van gratis emissierechten. Ook op andere terreinen neemt Europa beslissingen die niet stroken met een ambitieus klimaatbeleid. Een voorstel van de Europese Commissie om strenge milieunormen aan de auto-industrie op te leggen werd eind vorig jaar onder druk van Frankrijk en Duitsland slechts in sterk verzwaakte vorm aangenomen.

De Verenigde Staten zijn altijd goed geweest in het mobiliseren van kapitaal en in het bedenken en op de markt zetten van innovatieve producten en diensten. Ook op het gebied van milieu zullen ze dat, onder aanvoering van Obama, gaan doen. Europa zal de concurrentieslag om schone technologieën verliezen als zij niet méér ambitie zal gaan tonen. Volgens consultancybureau McKinsey kan het klimaatprobleem getemd worden door 200 miljard euro per jaar te investeren tot 2030, ofwel minder dan één procent van de globale economie. Maar zelfs maatregelen die zichzelf snel terugverdienen zullen niet genomen worden indien overheden geen actie ondernemen. De politiek moet dus het voortouw nemen. D66 kan daarbij een voortrekkersrol spelen in Europa. Ons vertikingsprogramma vormt daarbij een prima uitgangspunt.

Gernard Mulder
kandidaat voor het Europees Parlement

gevoelige informatie opleveren. De doelstelling van deze gegevensopslag is het gebruik van deze gegevens mogelijk te maken bij opsporingshandelingen van ernstige misdaden, terrorisme en andere daden die de veiligheid van de staat kunnen bedreigen. In de regeling wordt enig respect voor de privacybelangen wel opgeworpen in algemene termen, maar snijdt weinig hout, doordat het niet verder geconcretiseerd wordt. Door onvoldoende zorgvuldige formuleringen zijn er verschillen per lidstaat mogelijk. Het orgaan dat in het bijzonder tot taak heeft de privacyrechten van individuen in de gaten te houden, heeft dan ook onder andere opgroepen tot een duidelijkere afbakening van de doelstelling van deze regeling en betere controle op het gebruik van de gegevens.

‘Er werd na de aanslagen van 11 september handig van de window of opportunity gebruik gemaakt om in zeer korte tijd na de aanslagen enkele belangrijke maatregelen aan te nemen, en tevens een zeer ambitieuze toekomstagenda op te stellen’

Tot slot, enkele woorden met betrekking tot een regeling die nog niet is vastgesteld, maar waarover de onderhandelingen al enig tijd gaande zijn. Het betreft een overeenkomst tussen de vs en de EU over het overhandigen en opslaan van zogenaamde *Passenger Name Records (PNR)* van passagiers die per internationale vlucht reizen tussen de vs en Europa. Het gaat hier niet om paspoortgegevens, maar om gegevens die informatie geven over bijvoorbeeld de burgerlijke

staat van een passagier, telefoonnummers (privé en zakelijk), inkomensklasse, reserveringen van hotels en huurauto's, en of er een voorkeur is voor een bepaalde vliegtuigstoel. De aanname is dat het op basis van deze gegevens mogelijk is om risico-profielen op te stellen, die informatie geven in de strijd tegen het terrorisme. Het gevaar schuilt er in dat opeens iedere passagier verdachte wordt. De belangrijkste kritiek op deze regeling is dan ook dat er geen specifieke doelomschrijving voor deze maatregel is, die het gebruik van deze gegevens bijvoorbeeld enkel mogelijk maakt om langs een lijst van reeds bestaande profielen van specifieke verdachten te leggen. Er zijn bovendien geen duidelijke waarborgen opgenomen in de regeling die garanderen dat deze gegevens enkel door de juiste autoriteiten worden gebruikt en niet zondermeer aan derden worden overgedragen.

Samenvattend valt te concluderen dat er verschillende knelpunten zijn met betrekking tot de anti-terrorismaatregelen die hier onder de loep werden gehouden. Het gaat dan met name om een gebrek aan privacybescherming bij de opslag van gegevens, onvoldoende waarborgen van mensenrechten bij uitveringsprocedures, een te ruime definitie van terrorisme en onvoldoende doelafbakening bij maatregelen ter bestrijding van de criminaliteit en terrorisme.

Conclusie en aanbeveling

Er wordt vaak gesproken van een dilemma tussen het garanderen van veiligheid aan de ene kant en het respecteren van vrijheidsrechten aan de andere kant. Het idee is dan dat het één het ander uitsluit. Zo zou het niet erg zijn iets van onze privacy op te geven als dat de strijd tegen het terrorisme ten goede komt. Zeker als we zogenaamd toch niets te verbergen hebben. Dit standpunt bestrijd ik echter ten stelligste en wel om twee redenen. Ten eerste bieden de internationale en nationale regimes van fundamentele rechten voldoende mogelijkheden om rechten gecontroleerd op te schorten wanneer een situatie daar bijvoorbeeld vanwege veiligheidsredenen om vraagt. Het gaat hierbij dus juist niet om het zondermeer aan de kant schuiven van fundamentele vrijheidsrechten. En ten tweede gaat het juist bij de strijd tegen terrorisme om het uitdragen van het morele gezag. Dit morele gezag zou ondergraven worden

als de fundamentele rechten in diezelfde strijd met voeten getreden worden.

De hierboven beschreven maatregelen zouden daarom ook gebaat zijn bij enige aanpassingen die beter recht doen aan het respect voor fundamentele rechten van Europese burgers. Zo zou het goed zijn de definitie van terrorisme aan te scherpen, dan wel zeker te stellen dat de definitie niet onbedoeld de rechtmatige uitoefening van het recht op demonstratie beperkt. Van groot belang is dat bij verschillende maatregelen extra garanties worden ingebouwd om onze privacy te beschermen. Dit kan door duidelijke doelomschrijvingen te formuleren waarmee expliciet en exclusief aangegeven wordt waarvoor de data gebruikt mogen worden. Tevens zullen strikte voorwaarden voor het gebruik van deze data opgesteld moeten worden. Nog belangrijker is dat deze gegevens alleen verzameld en gebruikt worden wanneer er aantoonbaar sprake is van een ernstige bedreiging van onze veiligheid. Dit geldt dus niet voor de data van alle vliegtuigpassagiers. Tot slot, moet met de grootste urgentie een eind gemaakt worden aan de Kafkaïaanse praktijken van de sanctielijsten. Er moet daarom gewerkt worden aan een systeem dat het mogelijk maakt voor individuen en entiteiten om de plaatsing op zwarte sanctielijsten op fundamentele gronden aan te vechten. Hiertoe moet inzage geboden worden in het bewijs en moet een compensatieregeling geboden worden wanneer er sprake blijft te zijn geweest van foutieve plaatsing. Indien deze aanpassingen doorgevoerd worden, heeft de EU al een slag op de terroristen gewonnen. Het gaat immers om de bescherming van onze rechtsstaat.

Bibi van Ginkel is lijstduwer van D66 voor de komende verkiezingen voor het Europees Parlement. Dit artikel is gebaseerd op een onderzoek dat is uitgevoerd door Clingendael voor het zesde kaderonderzoeksprogramma van de Europese Commissie: *Transnational Terrorism, Security and the Rule of Law*.
Voor meer informatie: www.transnationalterrorism.eu

De angst voor de kiezer houdt de Europese politiek in een schadelijke greep. De inhoud en vorm van de campagnes voor de verkiezingen van het Europees Parlement bieden een kans om de band met de kiezer te verbeteren en de Europese democratie te repareren. Inhoudelijke profilering van individuele kandidaten is daarbij noodzakelijk.

door Mendeltje van Keulen

Europese verkiezingen en Europese kansen voor de nationale politiek

Naast een omvangrijk klimaatakkoord, bereiken de Europese regeringsleiders in december vorig jaar ook een akkoord over een oplossing voor het 'Ierse probleem'. Het Ierse probleem ontstond toen het nieuwe Europese verdrag van Lissabon door de tegenstem van een meerderheid van de Ierse bevolking niet in werking kon treden, terwijl dat verdrag inmiddels wel al door een meerderheid van lidstaten was goedgekeurd. De invoering van de moeizaam uitonderhandelde bestuurlijke hervorming van de Europese Unie dreigde zo te worden geblokkeerd.

De politieke oplossing voor dit dilemma past naadloos in de lange Europese traditie van soms onnavolgbare concessies en compromissen. De zorgen van het Ierse electoraat (over onder andere het behoud van de eigen Eurocommissaris en de vrijwaring van EU-immenging op een aantal gevoelige beleidsterreinen) zullen nu worden weggenomen in de vorm van nader te specificeren 'bindende garanties' bij het verdrag. De vorm waarin deze toezeggingen zullen worden gegoten, is momenteel voer voor juristen. Enerzijds moet het resultaat (een verklaring of protocol) namelijk

voor de Ierse regering voldoende 'hard' te zijn om de bevolking in een tweede referendum campagne van de toegevoegde waarde te kunnen overtuigen. Anderzijds zijn de lidstaten die het Verdrag al hebben geratificeerd begrijpelijkerwijs huiverig om (amendementen op) deze tekst straks opnieuw aan het nationale parlement te moeten voorleggen.

Als één ding blijkt uit deze 'juridische en politieke alchemie' is het de constatering hoezeer de angst voor de kiezer de Europese politiek momenteel in zijn greep houdt. Als de meerderheid van de kiesgerechtigde Ieren dit najaar bereid is de tegenstem te herzien (en de voortekenen lijken gunstig), zal deze keuze dan ook meer te maken hebben met de angst voor de economische crisis, die het eiland relatief hard heeft geraakt, dan met een sinds juni gegroeid vertrouwen in de zegeningen van het nieuwe verdrag. Met andere woorden: ook als de Ierse bevolking verleid kan worden alsnog in te stemmen met dit Europese verdrag, lost dit het fundamentele legitimiteitsprobleem van de EU niet op. Een groot deel van de Europeanen koestert een diep wantrouwen tegen de vermeende oncontroleerbaarheid en onafwend-

baarheid van de Europese samenwerking. Door de wijze van afhandeling van 'het Ierse nee' zal deze achterdocht voortsloog niet verminderen.

Tweederangs verkiezingen

Deze sombere constatering roept de vraag op: waar liggen nu kansen om de Europese democratie op korte termijn te repareren langs de klassiek-democratische weg van de (volks)verkegenwoordiging?² Het jaar 2009 biedt daarvoor een uitgelezen kans, nu in de eerste week van juni in alle 27 lidstaten verkiezingen plaatsvinden voor het Europees Parlement. Kunnen deze verkiezingen verandering brengen in de situatie en wat vraagt dat dan van de inhoud en de vorm van de campagne?

De scepticus zal deze vragen vermoedelijk schouderhalend afdoen, wijzend op de weinig hoopgevende ervaring van de afgelopen zes rondes verkiezingen. De opkomst daalde in vijftientwintig jaar van 62% in 1979 tot 45,5% in 2004 en de vooruitzichten voor dit jaar zijn niet gunstig. Minder dan een kwart van de Europeanen is zich überhaupt bewust van de aanstaande mogelijkheid gang naar het stembokje.³ Deze bevinding zou optimistisch kunnen worden uitgelegd als publieke onverschilligheid, maar uit kiezersonderzoek blijkt dat bij veel kiezers de ergernis over het geprecipieerde gebrek aan invloed en betrokkenheid overheerst.⁴

De minderheid van kiesgerechtigden die uit burgerplicht wel naar het stembokje komt, beoordeelt met haar stem zelden de Europese verkiezingsprogramma's of de kandidatuur van individuele Europarlementariable, maar het nationale regeringsbeleid. Dit heeft de verkiezingen het etiket 'tweederangs' opgeleverd.⁵

Het is ook buitengewoon aantrekkelijk voor politici en commentatoren om aandacht te vragen voor alles wat er mis is met een Europees Parlement dat geen initiatiefrecht heeft, zijn eigen vestigingsplaats niet mag bepalen en worstelt met een aantal leden voor wie misbruik van de interne vergoedingsregelingen te verleidelijk is. Is dit een reden om het Europees Parlement dan maar op te doeken? Een argument voor deze boude stelling is dat nationale parlementariable, bij afwezigheid van Europese volksvertegenwoordiging, mogelijk meer werk zouden maken van de controle van de

Europese activiteiten van hun regering.⁶ In het structureel vergroten van de Europese betrokkenheid van nationale parlementen valt immers nog een belangrijke slag te maken. Weliswaar zijn in dit kader ook op het Binnenhof al belangrijke procedurele verbeteringen doorgevoerd, slechts

'Het kan sterk worden betwijfeld of nationale parlementen Europa tot op heden zo ver links hebben laten liggen omdat het Europees Parlement zich al zo goed van deze taak zou kwijten'

in een handvol landen (Finland, Denemarken, Verenigd Koninkrijk) is er sprake van systematische controle op de nationale regeringsinzet.⁷ Het kan echter sterk worden betwijfeld of nationale parlementen Europa tot op heden zo ver links hebben laten liggen omdat het Europees Parlement zich al zo goed van deze taak zou kwijten. Een dergelijk vertrouwen in Europese democratie blijkt in ieder geval niet uit de negatieve toon waarop in de hoofdsteden over het algemeen over de EU wordt gesproken - in het jargon gaat het dan over 'scapegoating' en 'blaming and shaming Brussels'. Deze politieke strategie is op korte termijn electoraal aanmerkelijk aantrekkelijker voor parlementariable dan zich structureel te moeten verdiepen in de details van voortgenomen Europese wetgeving, waarvan de resultaten soms pas ver na hun politieke leven zichtbaar zijn. Het belangrijkste argument ten gunste van het Europees Parlement is natuurlijk dat de realiteit van meerlagig bestuur (*multi-level governance*) vergt dat de Europese politiek op het Europese niveau wordt gecontroleerd. Dit is trouwens in overeenstemming met het in Den Haag zo

populaire subsidiariteitsprincipe. Veel kiezers zijn het hier hartgrondig mee eens: uit het eerder aangehaalde opinieonderzoek blijkt dat zij – wellicht tegen de verwachting in – hopen op meer en snellere integratie op beleidsterreinen als economie, veiligheid en klimaatverandering – overigens allemaal terreinen waarop het nieuwe verdrag beoogt de Europese besluitvorming soepeler én democratischer te laten verlopen.⁸

‘Een debat over kandidaten is aanzienlijk spannender dan over beleid en geeft mogelijk een positieve impuls aan de zo gewilde nationale politisering van EU-beleid’

Sterkere band met kiezers

Alle scepsis ten spijt zijn er dus wel degelijk redenen om te blijven investeren in het beter functioneren van de Europese volksvertegenwoordiging. Voor het versterken van de band tussen de Europarlementariërs en de kiezers bestaan inmiddels verschillende voorstellen. Een terugkerend voorstel is (het) invoering van het zogenaamde ‘dubbelmandaat’, waarbij het Europese en het nationale mandaat feitelijk in één persoon worden verenigd. Minder ingrijpende voorstellen richten zich op meer en betere afstemming tussen de leden van de nationale parlementen en het Europees Parlement. Als het gaat om hervormingen op EU-niveau wordt er al lang gesproken over de noodzaak van versterking van de Europese politieke partijen, die nu vaak niet meer zijn dan zwakke verenigingen tussen nationale partijen en politici van allerlei pluimage. Ook de vertezingsregels, die nu nog per land worden bepaald, staan ter discussie. De invoering van een Europabreed districtensysteem, waarbij individuele kandidaten op open kieslijsten in alle lidstaten op dezelfde

thema’s campagne voeren, kan het politieke profiel van individuele politici en daarmee de band met hun kiezers mogelijk versterken.⁹ Ook het pleidooi voor EU-brede referenda over grote besluiten als verdragswijzigingen en uitbreidingen mag in dit kader niet onvermeld blijven. Deze suggesties lijken in theorie grote voordelen te hebben. Maar voordat überhaupt kan worden gesproken over de realisatie ervan, waartoe (grond)wetten en praktische bezwaren moeten worden overkomen, moeten de voordelen eerst grondig worden afgewogen tegen de mogelijke nadelen. Zo is het meest bekende en zwaarwegende bezwaar tegen het dubbelmandaat het sterk toegenomen tijdsbeslag van het Europese parlementaire werk. Voorts is maar de vraag of de Nederlandse kiezer Euro-enthousiaster raakt als hij na de invoering van Europese kieslijsten de keuze heeft tussen een Sloveense en Letse kandidaat. En in discussies over de voordelen van een pan-Europees referendum (waarbij de stem van een meerderheid van Europeanen doorslaggevend zou zijn) zal onder andere de fundamentele vraag moeten worden beantwoord of deze innovatie past in het huidige politieke systeem van de EU dat toch vooral gebouwd is op de bescherming van minderheden.¹⁰

All politics is personal

Los van hun realiteitswaarde op langere termijn, komen de voorstellen voor verbetering in ieder geval te laat om een impuls te bieden voor de komende Europese verkiezingen. De afgelopen maanden hebben communicatieadviseurs zich in opdracht van de Europese instellingen het hoofd gebroken over de mogelijkheden om met deze verkiezingen ten minste te breken met de neergaande trend van de opkomstpercentages. De aandacht richt zich daarbij allereerst op de inhoud van de campagne, die simpelweg ‘inhoudelijker’ moet. Een les uit de vele onderzoeken die sinds de Grondwetsreferenda in 2005 zijn uitgevoerd naar de (politieke) communicatie over de EU, is namelijk dat men af moet van het traditionele Europadiscours. Informatie afkomstig van de Europese instellingen wordt al snel als te ‘gekleurd’ ervaren en daarmee kwetsbaar voor het verwijt van Euro-propaganda.¹¹ Maar ook Europese verkiezingsprogramma’s zijn vaak gesteld in een

taal die veel te abstract is om keuzes op te baseren. Een Europa dat ‘sociaal’ is, ‘sterk’, ‘groen’ en ‘veilig’ – wie kan er tegen zijn? Eerste inzet voor de komende campagne is dat kandidaten en partijen expliciet zullen worden uitgenodigd om zich inhoudelijk te profileren. Wanneer politici stelling moeten nemen inzake actuele maatschappelijke dilemma’s (Bio-industrie of duur vlees? Russisch gas of windmolens? Terrorismebescherming of privacy?) krijgen kiezers de voor politisering zo noodzakelijke keuze aangeboden.

Daarnaast zullen de debatten hopelijk vooral over en tussen *personen* gaan. Met het nieuwe verdrag verkrijgt het Europees Parlement de bevoegdheid zich uit spreken over de kandidatuur van de voorzitter van de Europese Commissie. Politieke partijen kunnen hierop een voorschot nemen en zich uitspreken over individuele (tegen-)kandidaten voor alle Europese topfuncties die binnenkort zullen worden verdeeld. Wie is de gewenste voorzitter van de Europese Commissie, wie is geschikt als het Nederlandse lid van dit College en welke (oud-)politicus leidt straks de Europese Raad? ‘All politics is personal’: een debat over kandidaten is aanzienlijk spannender dan over beleid en geeft mogelijk een positieve impuls aan de zo gewilde nationale politisering van EU-beleid. Overigens is een waarschuwing op zijn plaats. Zo kan de ergernis over het feit dat een favoriete kandidaat uiteindelijk niet in het Europese plaatje blijkt te passen – en dus geen Eurocommissaris wordt – leiden tot nog meer Euro-frustratie. Bovendien is het risico dat een te sterk partijpolitieke (of zelfs nationale) kandidatuur voor de Europese Commissie uiteindelijk kan leiden tot een nationalisering van het in principe supranationale College, een ontwikkeling die velen onwenselijk zullen vinden.

Tot slot

Voor veel van voorgaande voorstellen geldt dat mogelijk positieve gevolgen van bepaalde nieuwe praktijken binnen de lidstaten onvoorziene negatieve effecten hebben op het Europese niveau – en vice versa. Het einde van het debat over de democratische hervorming van de EU is dan ook nog niet in zicht. Maar het is hoe dan ook een belangrijk positief bijeffect van de verkiezingen dat niet alleen de kandidaten voor het Europees

Parlement, maar ook *nationale* politici worden gedwongen om stelling te nemen ten aanzien van Europese vraagstukken. Lof voor de partij of die kandidaten die het aandurven om de hier besproken vraagstukken uit de Europese achterkamertjes naar de (nationale) voorpagina’s te halen. Moge het leiden tot een campagne die de kiezers aantrekkelijk genoeg vinden om in juni de gang naar het stemlokaal te maken.

Mendeltje van Keulen is ijstduwer van D66 voor de komende verkiezingen voor het Europees Parlement en als senior research fellow verbonden aan het Europese Studies Programma van Instituut Clingendael.

- 1 De term is in dit verband gebruikt door Bruno Waterfeld, correspondent van de Daily Telegraph, in zijn Euroblog, 11 dec 2008
- 2 De versterking van legitimiteit kan langs twee wegen plaatsvinden, zoals die van resultaatgericht beleid, versterking van de gezamenlijke Europese identiteit en een betere verantwoording door Europese politici. Keulen, M. van (2008) Closing the gap: towards strengthened legitimacy in the European Union, in: De Zwaan, J., E. Bakker en S. van der Meer (ed.), *Challenges for a changing World*, Cambridge: CUP. In dit artikel staat de dimensie van de vertegenwoordiging centraal.
- 3 Speciale Eurobarometer 299 over de Europese Verkiezingen, september 2008
- 4 Zie o.a. Dekker, P. et al., *Marktplaats Europa, vijf jaar publieke opinie en marktintegratie in de eu*, Den Haag: CPB/SCP
- 5 Van der Eijk, C. en M. Franklin (1996), *Choosing Europe? The European electorate and national politics in the face of the Union*, Ann Arbor: Michigan University Press
- 6 Zoals onlangs gesuggereerd door Schout, A. en J. van Dijken, *EU kan goed zonder Europees Parlement*, in De Volkskrant, 10 jan 2009
- 7 Zie voor het meest uitgebreide overzicht Maenner, A. en W. Wessels (ed.) (2009) *National Parliaments on their Ways to Europe. Losers or Latecomers?* Baden: Nomos Verlag
- 8 Dekker, P. et al (2007) *ibid.*
- 9 Hix, S. en S. Hagemann (2009), *Could Changing the Electoral rules fix European parliament elections?* Discussion paper, januari 2009
- 10 Zie o.a. de analyses van Stefano Bartolini, EU-Observer: *Ren-European referendum impossible, expert says*, 13 november 2008
- 11 Volgens een recente rapportage van de Eurokritische denktank *Open Europe* geven de EU instellingen per jaar €2,4 miljard (meer dan het marketingbudget van Coca-Cola wereldwijd) uit aan informatie waarin vooral de zegeningen van Europese integratie zouden worden bezongen.

Het Europees landbouwbeleid moet meer doelen nastreven dan alleen voedselproductie. Zolang de sterke landbouwzuil de subsidies echter beschouwt als 'boerengeld' komt er van het bereiken van maatschappelijke doelen weinig terecht. Innovatie en duurzaamheid moeten de leidende principes zijn van een beleid dat de landbouwsector concurrerder maakt en natuurbehoud, milieu, landschap en dierenwelzijn hoog in het vaandel heeft staan.

door Gerben Jan Gerbrandy

Europees landbouwbeleid heeft nieuwe doelen nodig

Als er één beleidsterrein Europees is te noemen, dan is het wel het landbouwbeleid. Om voedsel voor de gehele Europese bevolking tegen betaalbare prijzen te garanderen werd in 1962 het gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB) ingevoerd.

'Het doel waarvoor de middelen beschikbaar zijn, wordt ondergeschikt gemaakt aan de doelgroep'

Dat doel is met het door de Nederlander Sicco Mansholt uitgedachte beleid meer dan bereikt. En dat mag gerust een succes genoemd worden. Maar het systeem van gegarandeerde prijzen voor landbouwers, ver boven de wereldmarktprijzen, leidde al snel tot grote overproductie. Niet de vraag in

de markt, maar de Europese productiesteen werd voor boeren leidend. Boterbergen en melkplassen waren het gevolg. Daarnaast leidde het dumpen van zwaar gesubsidieerde landbouwproducten in de rest van de wereld steeds meer tot problemen. Handelsconflicten met sterke handelspartners als de Verenigde Staten waren één gevolg, maar het zwaar verstoren van kwetsbare agrarische economieën in ontwikkelingslanden was nog veel kwalijker. Tot slot bleek de eenzijdige, productieverhogende bedrijfsvoering schadelijk voor natuur en milieu.

De eenzijdig op hogere productie gerichte financiële prikkels van het GLB moestenangepast worden. In de jaren '90 is dit met de zogenaamde Mac Sharry-hervormingen deels gebeurd. Aangejaagd door de Uruguay-ronde van de Wereldhandelsorganisatie zijn de exportsubsidies en importtarieven verlaagd en is ter compensatie daarvan de productiesteen deels vervangen door inkomenssteun. In 2003 zijn verdere hervor-

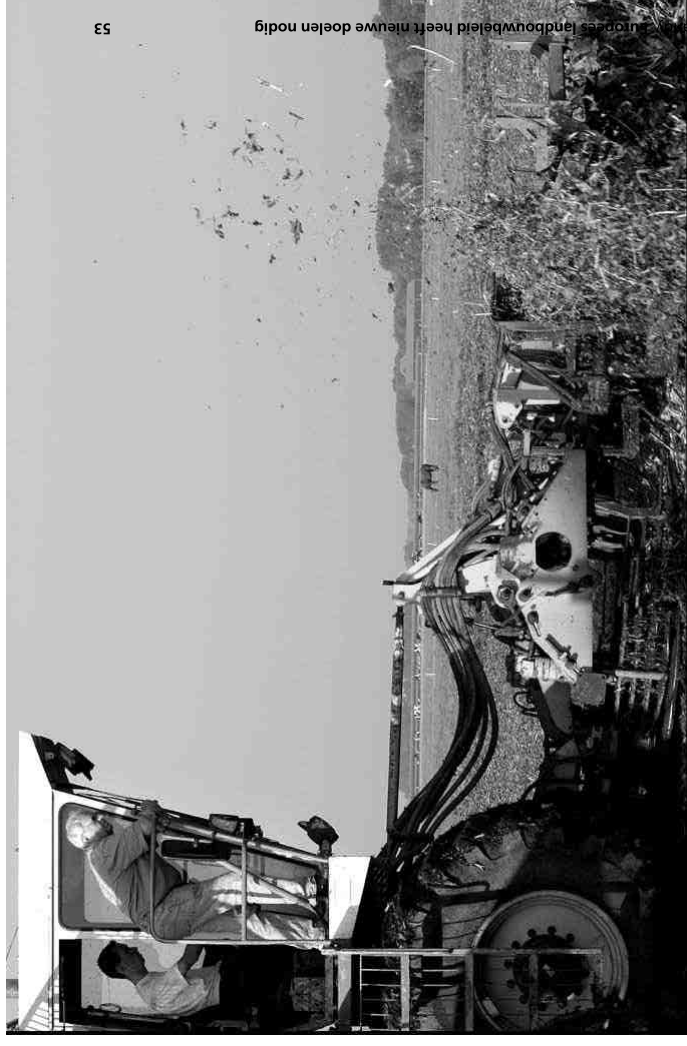

Foto: Herman Wouters

mingen doorgevoerd. Bij graan, rundvlees en zuivel werden steun en productie verder ontkoppeld. Productiesubsidies werden omgezet in bedrijfstoeslagen die minder afhankelijk zijn van productie. De hoogte van de steun is gebaseerd op zogenaamde historische 'rechten'.

Maatschappelijke doelstellingen

De afgelopen jaren zijn geleidelijk verdere hervormingen in het GLB doorgevoerd, zoals tijdens de *health check* eind 2008. Enerzijds heeft dat geleid tot meer marktwerking, waardoor Europese boeren sterker zullen moeten concurreren op de wereldmarkt. Voor bijvoorbeeld graan en zuivel wordt vanaf 2013 het interventieprijsstelsel (opkopen van overproductie tegen vastgestelde prijzen) verder afgeslakt. Maar in geval van ernstige marktverstoring kan de Europese Commissie alsnog tot interventie overgaan. Anderzijds wil men het landbouwbeleid vermaatschappelijken, ofwel meer in dienst stellen van andere maatschappelijke doelen dan alleen voedselproductie.

Te denken valt aan natuurbehoud, landschapsbehoud, klimaatverandering, hernieuwbare energie en waterbeheer.

Dit zijn kleine stapjes in de goede richting, maar bij lange na niet genoeg om de landbouwsector klaar te maken voor de 21^e eeuw. Nu de oor-

spronkelijke doelstellingen bereikt zijn en door de structurele kracht van de sector in de nabije toekomst niet in gevaar zullen komen, moet het GLB gebaseerd zijn op nieuwe doelstellingen. Wat mij betreft zal het GLB veel meer gericht moeten zijn op innovatie en duurzaamheid. Het kabinet deelt die analyse, wat ook blijkt uit de zogenaamde 'houtschools' waarin de toekomst van het GLB staat beschreven. Maar blijkbaar is een goede analyse voor het kabinet niet voldoende om daar het juiste beleid aan te koppelen. Het bedienen van de korte termijn belangen van de sector is nog altijd belangrijker dan werkelijk perspectief bieden op de langere termijn. De huidige subsidies staan niet in dienst van de nieuwe doelstellingen. Zo hebben de landbouw-

‘Het gaat het CDA primair om de hoeveelheid geld die naar de boeren gaat. Niet om de doelen die de overheid met het geld nastreeft. Een vreemde manier om met publiek geld om te gaan’

ministers niets gedaan aan het feit dat 20% van de boeren 80% van de steun ontvangt. Het zijn vooral de grote ondernemingen die subsidies krijgen en juist deze kunnen uitstekend hun broek ophouden zonder publieke steun. Ook heeft men nog steeds niet gedruif de exportsubsidies definitief af te schaffen. Nu blijft Europa kleine boeren in ontwikkelingslanden de nek omdraaien met de dump van zwaar gesubsidieerde producten. Tot slot gaat het bij de omslag naar andere maatschappelijke doelen slechts om enkele procenten van het huidige budget. Een groter deel van de landbouwsubsidies besteden aan onder andere natuurbehoud en waterbeheer zagen de betrokkenen als onhaalbaar, maar volgens mij bedoelden ze onwenselijk.

Machtige landbouwzuil

Kernprobleem is dat de agrosector het uitgangspunt heeft dat de ruim €50 miljard die jaarlijks aan de landbouwsector wordt gegeven ‘boeren-geld’ is. Het doet met zijn machtige lobby alles om ervoor te zorgen dat dit geld behouden blijft voor de sector. Met andere woorden: het doel waarvoor de middelen beschikbaar zijn, wordt onderschikt gemaakt aan de doelgroep.

De besluitvormingsstructuren in Brussel werken mee aan die verdediging van de sector. Nog altijd wordt de besluitvorming binnen de eigen zuil geregeld. Waar alle andere beleidsterreinen door de permanente vertegenwoordigers van de lidstaten in hun wekelijkse vergadering worden besproken, worden de landbouwbesluiten door de eigen ver-

tegenwoordigers van landbouwministeries voorbereid. Met andere woorden: waar er een afweging kan zijn tussen transport- en milieubelangen of tussen investeringen in de auto-industrie of in biotechnologie, worden de landbouwbelangen niet afgewogen tegen andere maatschappelijke belangen. Deze besloten besluitvorming maakt de band tussen sector en beleidsmakers alleen maar sterker. De verstrengeling vergroot de onderlinge belangenbehartiging.

Een partij als het CDA meent in haar Europese verkiezingsprogramma dat de hoogte van het totale landbouwbudget in ieder geval gelijk moet blijven. Dit illustreert dat het CDA deel uitmaakt van de landbouwzuil. Het gaat het CDA primair om de hoeveelheid geld die naar de boeren gaat. Niet om de doelen die de overheid met het geld nastreeft. Een vreemde manier om met publiek geld om te gaan.

Valse liefde voor natuur

Hoe pervers dit in de praktijk uitpakt, is goed te illustreren met het agrarisch natuurbeheer. In essentie een mooi streven. Landbouwgebieden zijn ook vanuit natuuroogpunt van belang en liggen vaak in of vlakbij natuurgebieden. Boeren kunnen in hun bedrijfsvoering rekening houden met de natuur. Bijvoorbeeld door het maaien aan te passen aan nestelende weidevogels. Of door houtwallen en andere natuurlijke afscheidingen in stand te houden. De extra kosten die dat met zich meebrengt, worden dan vergoed. Boeren

volwaardig natuurbeheer laten uitvoeren gaat nog wat verder en daarvoor kan ook een vergoeding gekregen worden. Politieke partijen die bekend staan om hun onvoorwaardelijke steun voor boeren waren de afgelopen jaren groot voorstander van dit agrarisch natuurbeheer. Zo werd eind 2006 in één avond in de Tweede Kamer maar liefst €30 miljoen extra aan het budget voor agrarisch natuurbeheer toegevoegd. Ondanks het feit dat deze partijen natuurbelangen altijd maar ondergeschikt maakten aan het boerenbelang.

Boeren mogen bijvoorbeeld rustig doorgaan met vervuilende activiteiten ook als dat ten koste gaat van onze meest waardevolle natuurgebieden. Die verdachte liefde voor natuur in handen van boeren bleek dan ook snel een valse liefde. Diverse onderzoeken tonen aan dat dit natuurbeheer met echte natuur weinig van doen heeft. In de Natuurbalans 2008 staat dat bij agrarisch natuurbeheer nog geen 5% van de beoogde kwaliteit bereikt wordt. Het is in de praktijk dus vooral een truc om publiek geld naar de landbouwsector te laten vloeien.

Subsidies automatisch voor boeren

Vermaatschappelijking van het landbouwbeleid is natuurlijk een goed streven, maar de nieuwe doelstellingen die daarmee geformuleerd zijn, moeten dan ook wel kosteneffectief en optimaal bereikt kunnen worden. En dat kan niet door het als schaaflap te gebruiken voor de continuering van landbouwsubsidies. Ook de Sociaal Economische Raad (SER) heeft zich over de toekomst van het GLB gebogen. Het is in het advies over het GLB kritisch over de landbouwsubsidies. De Raad stelt dat de doelen te rechtvaardigen zijn, maar dat het geen automatisch subsidies voor boeren moeten zijn. Via openbare aanbesteding kunnen deze maatschappelijke doelen ook door andere partijen uitgevoerd worden. Ook de SER gaat dus eerst uit van het doel en niet van de doelgroep. Ik ben het in dezen eens met de SER en kijk met een toekomstgerichte blik naar de landbouw.

De landbouwsector is een sector als vele andere. De maatschappelijke doelen die wij met het landbouwbeleid willen bereiken moeten dus concurreren met doelen in andere sectoren. Zo kan ik mij voorstellen dat wij het geld dat nu naar landschapsbeleid gaat bijvoorbeeld liever in de ontwikkeling van duurzame energie geïnvesteerd zouden zien. Daarnaast is het intussen wel duidelijk dat de maatschappelijke doelen niet voldoende bereikt worden met de huidige landbouwsubsidies. Naast een effectieve besteding van de landbouwfondsen moeten we bovendien kijken naar versterking van de concurrentiekracht van de landbouw. Het is twijfelachtig of we met de huidige subsidiestructuur de Europese landbouwsector concurrerend houden.

Conclusie

Voor D66 is de agrosector een belangrijke. Het draagt bij aan een groot gedeelte van de Nederlandse welvaart, heeft op innovatiegebied een leidende positie in de wereld en verzorgt een van de eerste levensbehoeften van de mens: voedsel. Daarom koestert D66 deze sector. Maar geen sector is ooit structureel sterker geworden door voortdurende afhankelijkheid van subsidies. Laten we het gemeenschappelijk landbouwbeleid gebruiken om de Europese landbouwsector nog concurrerder te maken door de innovatie te versnellen. En laten we andere maatschappelijke belangen als natuur, milieu, landschap en dierenwelzijn dominant maken in datzelfde landbouwbeleid. Daartoe zullen innovatie en duurzaamheid de leidende principes moeten worden in het GLB. En niet, zoals nu, om de budgetten voor de sector te behouden, maar om een toekomstgericht Europees landbouw te creëren die wereldleider zal zijn in zowel productie als duurzaamheid. Ufwasen van het huidige beleid kunnen dan vermeden worden en het publieke geld kan worden besteed op een wijze die de Europese burger van zijn bestuur mag verwachten.

Gerben Jan Gerbrandy is kandidaat voor het Europees Parlement, internationaal secretaris in het landelijke bestuur van D66 en speciaal adviseur van het Rijksprogramma Biodiversiteit

Veel burgers associëren de euro met het duurder worden van het dagelijks leven en de geringe invloed die burgers hebben op het besluitvormingsproces in Brussel. Hebben mensen, tien jaar na de introductie van de euro, gegronde redenen om sceptisch te zijn ten aanzien van deze munt? En heeft zij een positief of negatief effect op de huidige economische crisis? Een betoog over het verleden, het heden en de toekomst van een nieuwe wereldmunt.

door Edin Muijagic

Is de euro voor eeuwig?

Niemand weet met hoeveel, maar iedereen weet dat de Nederlandse economie in 2009 stevig zal krimpen. Bovendien is het nog maar de vraag of 2010 groei zal brengen. Met de rest van Europa gaat het niet veel beter. Ook de economie van de eurozone, de lidstaten van de EU die de euro als munt hebben, wacht een behoorlijke aderslating. Een geluk bij een ongeluk is dat bijna 330 miljoen Europeanen de euro als munt hebben. De situatie in Europa zou veel dramatischer zijn als er geen euro was geweest. Zonder de euro waren de Europese munten de speelbal geworden van speculanten op de valutamarkt, zoals in 1992 en 1993. Toen leed het Europese wisselkoersmechanisme, dat als doel had de wisselkoersen tussen Europese munten te stabiliseren, grote schade. Het Britse pond en de Italiaanse lire konden niet binnenboord blijven en verlieten het stelsel. De munten van landen als Spanje en Griekenland zakte fors in waarde. Dat ontwrichtte de Europese economieën.

Als Europa anno 2008 geen euro maar al die nationale munten had gehad, dan was het hele Europese wisselkoersmechanisme waarschijnlijk ten onder gegaan. Veel onderlinge wisselkoersen zouden alle kanten zijn opgevlogen, met als gevolg dat de economische schade vele malen groter zou zijn geweest dan nu het geval is. En daarmee zou de interne markt grote schade hebben geleden. Nederland zou daar relatief veel last van hebben gehad. Ter illustratie: uit een onderzoek van het Centraal Planbureau blijkt dat de euro elke Nederlandse een voordeel van €1.500 tot €2.200 per jaar heeft gebracht. Op termijn zal dat zelfs oplopen naar €5.500 per jaar, per persoon. De voordelen voor landen als Italië, Griekenland, Spanje en Portugal zijn ook evident. De rente die de overheden van die landen moesten betalen om geld te lenen, lagen fors hoger dan de rente die de Duitse regering moest betalen. Met de komst van de euro is dat verschil verdwenen. De Zuid-Europeanen zagen hun rentes met procenten tegelijk zakken.

Toch is de euro niet bepaald populair onder de Nederlanders of in andere landen van de eurozone. In september 2006, het meest recente onderzoek van de Europese Commissie over het beeld dat de Europeanen van de euro hebben, zei 48 procent positief te staan tegenover de euro. 38 procent stond er negatief tegenover. In 2002 schaalde 59 procent zich echter achter de munt en was 29 procent er niet over te spreken. De Europese Commissie concludeerde dan ook somber dat de liefde voor de Europese munt in de eurozone tanende is, wat volgens de Commissie 'zorgwekkend' is.

Succes?

Dat de euro er maar niet in slaagt overtuigend de harten van de Europeanen te veroveren, heeft vooral te maken met het feit dat de euro voor een overweldigende meerderheid van de Europeanen synoniem is voor 'duurder'. 93 procent van de inwoners van de eurozone is van mening dat de prijzen over een breed front fors zijn gestegen door de komst van de euro. Ierland is het land waar het nog het minst slecht is gesteld op dat gebied. Maar ook daar associeert ruim 70 procent van de bevolking de euro met oplopende inflatie. Er is een sprankje hoop voor de euro: de jongeren, ondervraagd tussen 15 en 25 jaar, vinden in meerderheid de euro goed voor hun land en dat aandeel neemt in ieder geval niet af (Europese Commissie, Eurobarometer).

Een andere reden waarom de euro niet al te geliefd is, heeft te maken met het gevoel van velen dat de munt hen door de strot is geduwd. Een goed voorbeeld is het referendum over de Europese Grondwet in Nederland. De kiezer die massaal 'nee' aankruiste reageerde zo zijn frustratie af op het feit dat hij in alle jaren daarvoor over niets, en dus ook niet over de euro, geconsulteerd is.

Geliefd of niet, het eerste decennium heeft de euro inmiddels achter de rug. Afgaand op de prestaties in de eerste tien jaar, kunnen we de munt een succes noemen? De huidige crisis pleit ervoor dat het antwoord 'ja' moet zijn. Dat is ook het antwoord van de Europese Commissie en de Europese Centrale Bank (ECB). Dat de euro de Europese economieën in de huidige crisis heeft beschermd is niet hun enige argument. Zo schrijft

de Commissie in haar analyse van de eerste tien jaar van de euro alle 16 miljoen nieuwe banen die in de eurozone zijn gecreëerd sinds 1999 aan de euro toe (Europese Commissie, mededeling over tien jaar Economische en Monetaire Unie, 2008). Ook de historisch lage inflatie, van net iets meer dan 2 procent per jaar, en als gevolg daarvan net zo historisch lage rentes hebben de Europeanen te danken aan hun nieuwe munt.

'Een muntunie kan op de langere termijn niet overleven zonder een politieke unie. En die is in Europa ver te zoeken'

Niet waargemaakt

Dat is echter te kort door de bocht. Als de komst van de euro de inflatie heeft getrukt, waarom hebben dan ook de niet-eurozone landen binnen en buiten Europa een geweldig decennium met lage inflatie achter de rug? De lage inflatie is te danken aan een samenspel van lessen die de centrale banken in de jaren zeventig hebben geleerd, nieuwe technologieën die voor een grote slag in efficiëntcy en productiviteit hebben gezorgd en globalisering.

Bovendien is de economische groei in de eurozone achtergebleven bij de groei in het Verenigd Koninkrijk, Denemarken en Zweden. Die drie hebben ervoor gekozen niet mee te doen met de Europese muntunie. Ook is de economische groei in de eurozone lager geweest dan in het decennium voortgaand aan de komst van de euro. Aan de vooravond van de introductie van de euro was de verwachting dat de komst van de nieuwe munt de economische groei in de aangesloten landen juist zou aanjagen.

Zelfs de vurige voorstanders van de Europese muntunie en de euro stellen dat het nog vele vroeg is het definitieve oordeel te vellen over de vraag of de euro een succes is. Tien jaar is een

Europa en de duurzame ontwikkeling van de wereld

Veel mensen of organisaties laten graag zien dat zij van deze tijd zijn door zich te bedienen van termen als 'duurzaamheid' of 'maatschappelijke verantwoordelijkheid'. Velen zijn echter nog niet op de hoogte wat dit betekent. Of zij geven er een eigen interpretatie aan.

De aanzet tot duurzame ontwikkeling ligt in het Brundtland-rapport (1987). Hierin wordt een politiek-bestuurlijke analyse gegeven van wat de oude economisten en de Club van Rome ook al vanuit de wetenschap hebben gesignaleerd: onze mondiale economie gaat in de loop van de komende decennia stagneren. Tevens zullen de komende generaties ernstig in de problemen komen in de voorziening in hun levensbehoeften als wij nu ons gedrag van productie en consumeren niet veranderen. De oorzaken hiervan zijn de bevolkingsgroei, de uitputting van natuurlijke hulpbronnen, de milieuvervuiling en de onrechtvaardige verdeling van de welvaart over de wereld. Het is nu erg laat om iets aan de oorzaken te doen, maar duurzame ontwikkeling kan een oplossing bieden.

Het vraagstuk van duurzame ontwikkeling is groot, complex en hardnekkig. Veel van de zogenaamde oplossingen dragen in het geheel niet bij aan het oplossen van het vraagstuk. Wij moeten de toepertise mobiliseren om een nieuwe politiek en een krachtig bestuur te ontwikkelen. Nederland is te klein om op wereldschaal te spelen. De weg naar duurzame ontwikkeling begint namelijk niet in Madurodam (Den Haag) maar in Brussel. Europa is in potentie een grote wereldmacht die sturend kan zijn in het onderkennen en oplossen van duurzaamheidsvraagstukken. Maar Europa moet wel iets ambitieuzer worden.

Johan Piet
kandidaat voor het Europees Parlement

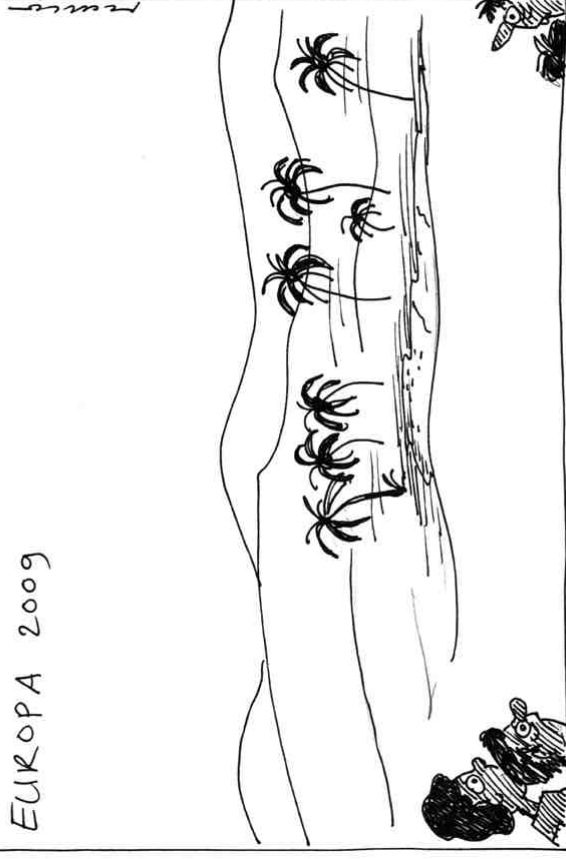
behoorlijk lange periode voor een mens, maar voor een munt is dat niet meer dan een oogwenk. De echte test voor de weerbaarheid van de eurozone en de euro moet nog komen. De krachten die de weerbaarheid in de toekomst zullen testen (nieuwe crisis, vergrijzing) kunnen krachtiger blijken te zijn dan het weefsel waaruit de euro bestaat. Veel kenners vinden bijvoorbeeld dat een muntunie op de lange termijn niet kan overleven zonder een politieke unie. En die is in Europa ver te zoeken.

Ondenkbaar

Een van de belangrijkste lessen van de huidige economische crisis voor de Europeanen is dat niets van tevoren als absurd bestempeld kan worden. Wie dacht een jaar geleden dat een bank/verzekeringsgigant als ING op de rand van de afgrond zou balanceren en dat de Nederlandse staat ING met tientallen miljarden euro's overreid zou moeten houden? Of Fortis en ABN Amro. De vraag wie dat vijf jaar geleden dacht is dan nog niets eens gesteld. Toch is 'absurd' het woord dat de Europese Commissie en de ECB veelvuldig gebruiken als de vraag wordt gesteld of de eurozone uiteen kan vallen. Dat scenario is denkbaar.

Een Europees land dat zijn economie niet hervormt en als gevolg daarvan in grote financiële problemen komt, kan tot de conclusie komen dat het lidmaatschap van de eurozone per saldo nadelig is. Maar ook een sterk land, waar gezonde staatsfinanciën en lage inflatie hoog in het vaandel staan, kan tot die conclusie komen. Als veel landen in de eurozone in zulke grote financiële problemen komen, bijvoorbeeld dat hun staatsschuld te omvangrijk wordt, dat daardoor de inflatie fors oploopt, is het niet ondenkbaar dat het juist een sterke schakel zal zijn die de keten breekt. Prominente monetaire economen achten die kans groter dan dat een zwak land, zoals Italië, Portugal of Griekenland de eurozone verlaat.

EUROPA 2009

Of de eurozone het ook op de lange termijn en in de huidige vorm overleeft, hangt van de Europeanen af. Als de muntunie het niet overleeft of in de komende decennia zwaar gehavend wordt, zal dat niet de schuld van anderen maar van onszelf, de Europeanen, zijn. Van de Grieken in het zuiden tot de Finnen in het hoge Europese noorden, de Europeanen mogen niet denken dat het feit dat de euro het eerste decennium zonder grote kleerscheuren doorgelopen is, het verder ook probleemloos zal gaan. De kans dat de euro oud zal worden is groter dan dat de munt op de vuilnisbelt van de geschiedenis zal belanden. Maar garanties dat de euro, zoals de Europese Commissie tracht te zeggen, 'voor eeuwig' is, zijn er niet.

Edin Mujagic is economedirecteur zakenweekblad FEM en promovendus aan de Universiteit van Tilburg op het gebied van de relatie tussen de Europese Centrale Bank en het Europese Parlement.

Onlangs is bij het Nederlandse zakenweekblad FEM het boek 'Tien jaar euro: biografie van een jonge wereldmunt' verschenen. De auteur Edin Mujagic beschrijft daarin onder meer de geschiedenis en de eerste tien jaar van de euro, hoe de Europeanen over de euro denken en de rol van de euro in de wereld. Ook gaat hij in op de vraag wat de toekomst voor de euro in petto heeft: zal de Europese munt de dollar vervangen als de dominante wereldmunt of zal de euro juist hard moet vechten om te overleven? zie www.allisovereuro.nl

De economische tunnelvisie leidt tot onderbelichting van de rol van onderwijs in het bevorderen van sociale cohesie en vrede. De kenniseconomie moet veranderen in een kennissamenleving. Nederland blijft achter op het gebied van investeringen en toont te weinig begrip van de belangrijke internationale overwegingen in het debat over onderwijsbeleid. David Bohmert geeft vier aanzetten tot verbetering.

door David Bohmert

Lissabon-strategie' & 'kenniseconomie'

implicaties van dit enigszins abstracte debat zijn niet te onderschatten. Een goed voorbeeld is de invoering van de zogenaamde consortiumovereenkomst vanaf het vijfde kaderprogramma voor onderzoek en technologische ontwikkeling. Een dergelijke overeenkomst legt de samenwerking van Europese partners bij een onderzoeksproject vast. In het kader hiervan kunnen de 'leverende' kennisinstellingen met het 'afnemende' bedrijfsleven op gelijkwaardige basis onderhandelen over de beheersmatige aspecten van de projecten. De evaluatie van het Lissabon-proces onder leiding van Wim Kok in 2005 legde het falen van de EU pijnlijk bloot: de grootse doelstellingen waren veel te gevarieerd en te hoog gegrepen. Bovendien moest de aandacht voor de kennisdriehoek – onderwijs, onderzoek en innovatie – worden geïntensifieerd. Nog pijnlijker, maar veel minder bekend, was de constatering van UNESCO dat het gat tussen 'kennisrijken' (het westen en de nieuwe economische tijgers) en 'kennisarmen' (ontwikkelende landen) steeds groter wordt.³ 'Kennisamenlevingen' zouden kennis moeten delen om een 'menselijke en leefbare situatie in de wereld te bereiken.

Sinds 2000 heeft de Europese Unie getracht om de 'meest competitieve en dynamische op kennisgebaseerde economie ter wereld te worden per 2010'. In 2009 zal het vervolg van de Lissabon-strategie na 2010 op het Europese niveau besproken worden. Alle lidstaten moeten zich dit jaar buigen over vragen als: wat is er bereikt, willen we hiermee verder en zo ja hoe?

Wetenschappers betogen al decennia dat de traditionele industrie- en handelspolitiek niet volstaat om het concurrentievermogen, de sociale cohesie en de duurzaamheid van onze (postmoderne) samenlevingen te garanderen. Toch duurde het langvoor ook de EU hier aandacht aan schonk.⁴ De Commissie stelde toen dat de creatie van welvaart binnen de EU in toenemende mate gelieerd is aan productie en verspreiding van kennis. Ze sloot hiermee aan bij de gedachte van 'kennisamenleving' uit de wetenschappelijke literatuur, ter aanvulling op het concept 'informatie maatschappij'.

Kennisamenleving

De Europese Raad van maart 2000 in Lissabon zorgde voor een doorbraak: onderwijs, onderzoek en innovatie werden dé instrumenten om macro-economische doelstellingen binnen één Europese 'kenniseconomie' te bereiken. Aan de ene kant waren de kennisinstellingen blij met de aandacht op het hoogste niveau, maar aan de andere kant bevroop ze ook een gevoel van onbehagen. De instrumentalisering van hun activiteiten en organisaties ten behoeve van uitsluitend het bedrijfsleven hield ook een versmalling van hun maatschappelijke opdracht in. Waar bleef de autonome positie van de *academia* om zelfstandig aan maatschappelijke ontwikkelingen bij te dragen? Het antwoord van de Commissiewas een terugkeer van 'kenniseconomie' naar 'kennis-samenleving' door de kennisinstellingen centraal te stellen en als gelijkwaardige partner van staat en bedrijfsleven te presenteren.² De praktische

in de matrix R&D-intensiteit (2006)/gemiddelde jaarlijkse groei R&D-intensiteit (2000-2006) van *loosing momentum* naar *falling behind* en bevindt zich daarmee in het gezelschap van Bulgarije, Slowakije en Polen. Gezien de hoge Nederlandse ambities om bij de Europese top te behoren, formuleerde de Commissie haar rapportcijfer diplomatiek: 'Nederland legt een hypotheek op de

'De inzet van de huidige Nederlandse regering voor het onderwijsbeleid in Europa wordt in mijn ogen gekenmerkt door een juridisch misverstand: een verkeerde interpretatie van het subsidiariteitsbeginsel'

toekomst! Ik pleit dan ook voor meer investeringen in kennis, onder andere in de onderhandelingen over de Kennis investeringsagenda (KIA), het economisch herstelplan, de hervorming van de Europese begroting en de financiële perspectieven 2014-2020 van de EU. Onze kennisamenleving heeft bindende afspraken nodig voor investeringen door staat én bedrijfsleven.

Er is meer dan deze algemene constatering. In mijn beleving moeten de volgende vier overwegingen in het debat over het vervolg van het Lissabon-proces post 2010 mee worden genomen. Ten eerste berust het binnenlandse politieke debat over 'Europa in het onderwijs' in mijn ogen op een economische tunnelvisie en een begrensde historisch besef. We reduceren Europese onderwijs- en opleidingsinsamenwerking tot een middel om arbeidsmobiliteit te bevorderen en de kwaliteit en transparantie van ons binnenlandse

De signalen in Brussel over het vervolg van de Lissabon strategie duiden op een benadering die kiest voor 'kennisamenleving' in plaats van 'kenniseconomie'. De te verwachten toenemende aandacht voor collectieve belangen als gevolg van het falen van het *Gucci capitalism*⁴, ofwel de kredietcrisis, heeft daar zeker aan bij gedragen. Wij Brusselse Nederlanders verwachten dan ook meer aandacht voor sociale cohesie en duurzaamheid, meer samenhang binnen de kennisdriehoek en betere samenwerking tussen kennisinstellingen, staat en bedrijfsleven. Het Franse EU-voorzitterschap pleitte in het najaar van 2008 ook voor meer aandacht voor samenwerking met andere delen in de wereld, waaronder ook de armste landen.

Nederland blijft achter

Ondertussen 'blinkt' Nederland uit met 0,0% groei (als percentage van het bruto binnenlands product) aan Research & Development investeringen in de periode tussen 2000 en 2006. Nederland neemt op dit gebied de allerlaatste plaats in binnen de EU.⁵ Erger nog, Nederland zakt

aanbod te verhogen. Daarmee kunnen we echter niet volstaan: onderwijs heeft vanouds ook een belangrijke rol als het gaat om het tot stand brengen van vrede en sociale cohesie. Deze belangrijke rol vinden we in 1946 bij de oprichting van de Raad van Europa. In zijn mandaat is de bevordering van het aanleren van democratisch burgerschap, onderwijs in de mensenrechten en het bijdragen aan de interculturele dialoog vastgelegd. Dit bevestigt dat onderwijs een bredere functie heeft. Daarnaast heeft ook de EU bij verdrag een aanvullende bevoegdheid op de terreinen onderwijs, onderzoek, innovatie en cultuur. De inzet van de huidige Nederlandse regering voor het onderwijsbeleid in Europa wordt in mijn ogen gekenmerkt door een juridisch misverstand: een verkeerde interpretatie van het subsidiariteitsbeginsel. Men gaat ervan uit dat ingrijpen op een hoger bestuurlijk niveau uitgesloten is wanneer overheden zich op een lager niveau al ergens mee bezig houden. Maar dat is onjuist: de EU is juist bevoegd bij zaken die de afzonderlijke lidstaten overstijgen. De feiten binnen de EU liegen er niet om als we kijken naar dreigende massawerkloosheid, rellen en branden in onze voorsteden, toenemend functioneel analfabetisme en dalende rekenvaardigheden, 80 miljoen Europeanen zonder startkwalificatie voor de arbeidsmarkt⁷, voorspelds tekorten aan gekwalificeerde werknemers in bepaalde beroepssectoren, een oplopend tekort van 800.000 onderzoekers⁷ en de vasthoudende weigering van het Europese bedrijfsleven om mee te investeren in het onderwijs. Kortom, ik pleit voor een constructieve houding en verfrissende ideeën om de relatie tussen onderwijs en innovatie te verbeteren en daarvoor ook de mogelijkheden op EU-niveau aan te boren. In plaats van te worstelen met flexibilisering van ontslagrecht en invoering van werktijdverkorting moeten we inzetten op het

aanleren van 'nieuwe vaardigheden voor nieuwe banen'. We kunnen leren van de Deense 'flexie-zekerheid': flexibiliseren van het arbeidsrecht en werklozen en het bieden van financiële zekerheden aan werklozen anderzijds (mits zij zich verder scholen om nieuwe banen te kunnen bekleden en bereid zijn eventueel te verhuizen naar regio's met kennisintensieve bedrijvigheid).

Tegenstrijdige concurrentie

Ten tweede moeten we ons realiseren dat de hypothese die Nederland legt, ten laste zal komen van onze internationaal erkende uitmuntende wetenschappers en van de bedrijven en kennisinstellingen die voor het hoge aandeel octrooien in ons land zorgen. Onze universiteiten en onderzoeksinstituten scoren op projectniveau uitstekend binnen de kaderprogramma's voor onderzoek en technologische ontwikkeling. We slagen er echter amper in om ons binnenlands debat te enten op de grote strategische EU-instrumenten: de grote Europese onderzoekinfrastructuur, gezamenlijk programmeren van nationale onderzoeksfondsen, gezamenlijke technologie-initiatieven, Europese technologieplatforms en de *knowledge and innovation communities* van het Europees Instituut voor Innovatie en Technologie (ETI). Is dit onkondek bij de verantwoordelijke bewindslieden en departementen of gebrek aan nationaal geld om Europese fondsen te matchen? Is dit tegenstrijdige concurrentie tussen onze kennisinstellingen en R&D afdelingen van ons bedrijfsleven? Waarschijnlijk is het een combinatie, maar nog belangrijker: Nederland staat grotendeels met de rug naar Brussel toe en denkt dat er 'in Brussel wat te halen valt' in plaats van te begrijpen dat het erom gaat om 'Europa iets te bieden'.

Ten derde heeft de Nederlandse regering de laatste

'We reduceren Europese onderwijs- en opleidings-samenwerking tot een middel om arbeidsmobiliteit te bevorderen en de kwaliteit en transparantie van ons binnenlandse aanbod te verhogen'

'Nederland staat grotendeels met de rug naar Brussel toe en denkt dat er in Brussel wat te halen valt in plaats van te begrijpen dat het erom gaat om Europa iets te bieden'

decennia te veel ingezet op het toerusten van onze economie op 'globalisering' en heeft ze 'lokaliserings' onderschat. In de veronderstelling van een almachtige markt moest de staat almaar kleiner worden. Mede uit vrees voor nieuwe economische tijgers heeft ze het open innovatie model⁹ en invloed van lokale omstandigheden op innovatie¹⁰ schromelijk onderschat. Het Finse model bewijst dat je lokaal condities kunt scheppen die de negatieve effecten van globalisering wegnemen. In plaats daarvan betuift Den Haag onze 'kennisregio's' met wensdromen – denk aan Pleken in de Delta – en veronachtzaamt Den Haag ze door fondsen – denk aan de *F&S*-gelden – versplinterd in te zetten. Dit gebrek aan begrip voor regionale ontwikkeling door *clusters*¹¹ en *superclusters*¹² resulteert in slechte resultaten in de *European Cluster Observatory* van de Commissie. Maar ook het Nederlandse innovatievermogen staat er niet best voor.¹³ Mede als gevolg van de te lage en versplinterde investeringen in R&D en het gebrek aan realiteitszin over wat zich in onze kennisregio's werkelijk voltrekt, zijn we slechts innovatiefollowers binnen de EU. Ik pleit voor een betere afstemming tussen de binnenlandse discussie over focus en massa in R&D en de strategische Europese financieringsinstrumenten in onderzoek en innovatie. Hierbij moet de economische en bredere maatschappelijke werkelijkheid binnen onze kennisregio's de leidraad vormen voor meer en gerichtere nationale investeringen.

Nationaal belang daalt

Tot slot denk ik dat de Tweede Kamer en de Vereniging van Universiteiten gelijk hadden toen ze in reactie op de internationaliseringsnota van minister Plassterk van 2008 een kabinetsbrede aanpak voor de Nederlandse commissarissenleving per juni 2009 eisten. Het voorstel van het Franse EU-voorzitterschap in 2008 voor een vierde

actielijn bij het vervolg van de Lissabon-agenda post 2010 gaat precies in die richting. We moeten de EU presenteren als interessante partner voor samenwerking met de rest van de wereld. We moeten uitgaan van een dalend belang van het nationale niveau ten gunste van het regionale en het supranationale. Het spreekt vanzelf dat internationale kennis samenwerking niet ophoudt bij de grenzen van de EU. Het gaat erom slim om te gaan met problemen als *brain gain* en *brain drain*, *outsourcing* en vrees voor nieuwe economische tijgers door een gelijkwaardig partnerschap tussen Europese en instellingen in de rest van de wereld na te streven.

David Bohmert is werkzaam bij Neth-ER (*Netherlands house for Education and Research*) te Brussel en lid van D66

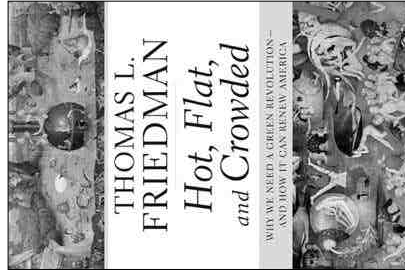
- 1 Commissie, 1997, *Towards a Europe of Knowledge*
- 2 Commissie, 2003, *The role of the universities in the Europe of Knowledge*
- 3 UNESCO, 2005, *World Report Towards Knowledge societies*
- 4 Lezing Heertz, 3 februari 2009
- 5 Commissie, 2009, *Science, Technology and Competitiveness key figures report 2008/2009*
- 6 Commissie, 2006, *Adult learning*
- 7 Commissie, 2008, *Better careers and more mobility*
- 8 Rosenau, 2003, *Distant Proximities: Dynamics Beyond Globalization*
- 9 Commissie, 2006, *Report Aho*
- 10 Florida, 2006, *Voices of Innovation*
- 11 Porter, 1990, *The Competitive Advantage of Nations*
- 12 Commissie, 2008, *Towards world-class clusters in the EU*
- 13 Commissie, 2009, *European Innovation Scoreboard 2008*

DE TOEKOMST IS GROEN BOEKRECENSIE

Het nieuwste boek van Thomas Friedman, 'De toekomst is groen' (2008), heeft als subtitel: warm, plat en vol. Dat zou je meteen de samenvatting kunnen noemen. De aarde is plat, dat heeft Friedman al eerder beschreven in het gelijknamige boek uit 2005, maar de aarde wordt ook steeds voller en vooral steeds warmer. De opdracht voor ons allen is volgens Friedman om 'instrumenten, systemen, energiebronnen en ethiek te creëren die de planeet de mogelijkheid bieden om schoner en duurzamer te groeien'. Hij noemt het de grootste uitdaging van ons leven.

door Annelou van Egmond

Thomas Friedman is al jaren columnist van de New York Times en daarom een paar keer per week vast onderdeel van mijn dag, zoals Frank Kalshoven van de Volkskrant dat iedere zaterdag is. Sommige mensen zijn ankers in het publieke debat; je bent het niet altijd met ze eens, maar je wilt wel altijd weten wat zij ervan vinden. Wat Friedman interessant maakt, naast zijn grote kennis van economie en internationale betrekkingen, is zijn bijna on-Amerikaanse belangstelling voor 'de rest van de wereld'. Ik durf niet te raden wat zijn *Global Footprint* is, maar zijn nieuwsgierigheid brengt hem naar Davos, Doha en Dalian, naar Australië, naar Nederland en naar Rusland. Zijn werk en reputatie verschaft hem, daar aangekomen, toegang tot iedereen die ergens aan de knoppen draait. Veel van die mensen komen in 'De toekomst is groen' aan het woord. Niet omdat Friedman zo graag aan *namedropping* doet (Bill Gates/Poetin/Hans Hogenvorst/Al Gore vertelde me laatst nog...), maar omdat hij als het ware via al die gesprekken zelf tot een opvatting komt.

De toekomst is groen

Why we need a green revolution
And how it can renew America

Thomas Friedman, 2008
ISBN 978 90 468 0412 4

www.nieuwamsterdam.nl/detoekomstisgroen

'De toekomst is groen' gaat uitgebreid in op hoe het allemaal mis is gegaan. Dat komt door de perverse prikkels die er tot op de dag van vandaag voor zorgen dat mensen individueel, maar ook collectief, de verkeerde keuzes maken als het gaat om duurzaamheid en vooral om energie. Met name de beslissers in bedrijven en overheid maken zich hier

schuldig aan. Dat komt eveneens door de cynische korte termijn agenda van lobbyisten en politici. Het komt in ieder geval niet omdat er wetenschappelijk geen uitsluitsel is over wat we moeten doen en moeten laten. Het is zeker nodig om nog meer te weten van chemie, van natuurkunde, van biologie, van voedseltechnologie, maar de richting waarin de oplossing ligt is zonneklaar en, daarover laat Friedman geen misverstand bestaan, niet onderhandelbaar. Het is duidelijk één van zijn ergernissen dat er, in ieder geval in de VS, nog steeds veel tijd en energie gestoken wordt in de achterhaalde discussie óf er wel sprake is van een klimaat- en energieprobleem. Dat verklaart misschien ook de *sense of urgency* die uit 'De toekomst is groen' spreekt.

De gevolgen van al die verkeerde keuzes worden in 'De toekomst is groen' beschreven. Daarin ligt de kracht van dit boek; je weet het eigenlijk wel, maar als je het zo bij elkaar ziet staan is het toch schrikbarend. Ja, de biodiversiteit wordt bedreigd, de temperatuur op aarde stijgt alsmede de zeespiegel. Op zich al reden genoeg om meteen in te grijpen. Maar de negatieve effecten op mensenrechten, democratie en ontwikkeling van onze verslaving aan fossiele brandstoffen zijn dat zeker ook. Friedman beschrijft de directe relatie die er is tussen de prijs van olie, en andere natuurlijke hulpbronnen, en de mate van onderdrukking van mensen (vrouwen), het gebrek aan inspraak, economische diversiteit en investeringen in onderwijs in landen die 'alleen maar een gat in de grond hoeven te boren om aan geld te komen'. De Eerste Wet van de Oliepolitiek (als de olieprijs stijgt, daalt het tempo van de vrijheid) geldt ook in landen als Rusland en Venezuela. Het is dus niet per se een kenmerk van islamitische landen. Wat wij in het Westen wel bewerkstelligen via onze energie-aankopen is 'dat de meest onverdraagzame, meest antimoderne en antiwesterse, meest tegen vrouwenrechten en pluralisme gekante stroming binnen de islam – de stroming die wordt gepropageerd door Saoedi-Arabië – alleen maar sterker wordt'.

De vraag die zich steeds meer opdringt is: 'hoe komen we vooruit?' Friedman pleit voor een tweesporenbeleid; zowel inzetten op innovatie en een mondiale zoektocht naar alternatieve duurzame energiebronnen, als op het zo snel mogelijk terugdringen van de huidige vraag naar fossiele brandstoffen. Op die manier kunnen we 'het onbeheersbare vermijden en het onvermijdelijke beheersen'. Hiervoor is het noodzakelijk dat er zo snel mogelijk een markt voor schone energie ontstaat. Je zou denken dat die er al is, maar Friedman stelt dat daarvan geen sprake is zolang er geen echt prijssignaal is. Vuil moet substantieel duurder worden dan schoon en bovenal moeten de kosten, zowel in geld als in overlast, ook echt neerslaan bij de gebruiker. Niet bij de machteloze omstanders of in een ver oerwoud. Daarvoor is een intelligent systeem nodig van beleid, belastingvoornaden en regels die er voor zorgen dat efficiënt energiegebruik de norm wordt en verspilling de uitzondering.

Het beste wat overheden nu voor hun eigen bedrijfsleven kunnen doen is de lat hoog leggen, ook en misschien wel juist in tijden van economische tegenslag. 'Schone energie wordt de wereldwijde standaard voor de komende tien jaar, en de technologie om schone energie te produceren wordt de volgende grote wereldwijde industrie. De landen die meer van die technologie maken en verkopen zullen een voorsprong nemen op de concurrenten. Die landen zullen de schoonste lucht én de snelst groeiende industrie hebben: geen slechte combinatie'.

De oproep van Thomas Friedman is gericht aan Amerika en aan de Amerikaanse overheid. Maar de mechanieken die hij beschrijft slaan evenzeer op Europa en de oplossingen die hij ziet zijn niet exclusief toegeschreven op de VS.

Wat let ons in Europa om de concurrentie aan te gaan als het om duurzaamheid gaat?

Let's give the US a run for their money when it comes to saving the planet!

Annelou van Egmond is redacteur van *idee*

idee

tijdschrift van het Kenniscentrum D66

jaargang 30
nummer 1
februari 2009

idee verschijnt 6 x per jaar
ISSN nr. 0927-2518

Dit nummer is mede mogelijk gemaakt
door het European Liberal Forum (ELF),
gefinancierd door het Europees Parlement.

redactie

Constantijn Dolmans (voorzitter),
Annelou van Egmond, Corina Hendriks,
Frank van Mil, Arthur Olof, Frits Prillewitz,
Mark Sanders, Heleen Uijt de Haag,
Emily van de Vijver, Anthonya Visser

eindredactie

Hinke Stallen en Maurice Eykman

aan dit nummer werkten mee

Dirk Jan van den Berg, David Bohmert,
Pieter Boot, Laurens Jan Brinkhorst,
Gerben Jan Gerbrandy, Bibi van Ginkel,
Ulrike Guérot, Jaap Hoeksma, Henk Kern,
Mendeltje van Keulen, Ernst Klatte,
Daniel Korski, Mark Leonard, Edin Mujagic,
Gerhard Mulder, Johan Piet, Marco Rensma,
Marietje Schaake, Louise van Schaik,
Ivo Thijssen, Sophie in 't Veld,
Stientje van Veldhoven

fotografie

Herman Wouters, Jan-Remmert Fröling,
Dieuwertje Komen, Martijn de Vries

illustraties

Marco van Lierop

concept

Toon Lauwen, Wilmar Grossouw

ontwerp

Wilmar Grossouw

druk

Drukkerij Uleman-De Residentie, Zoetermeer

uitgave en administratie

Kenniscentrum D66
Laan van Meerdervoort 50
Postbus 660, 2501 CR Den Haag
T. 070 356 60 66
E. kenniscentrum@d66.nl

Lezersbijdragen zijn welkom. Inlichtingen over
voorwaarden en redactiebeleid kunt lezen op:

www.d66.nl/idee

of opvragen bij de redactie: idee@d66.nl

Een abonnement geldt voor een kalenderjaar
en kan niet tussentijds worden opgezegd.
Opzeggen kan uitsluitend schriftelijk tot
1 december van de lopende jaargang.
Indien de opzegging voor die datum niet
bekend is, wordt het abonnement automatisch
voor een jaar verlengd.
Een jaarabonnement kost € 35, studenten € 20,
losse nummers op aanvraag

Europa in 2025: De strijd om energie

Politicooloog Samuel P. Huntington schreef in zijn beroemde boek 'The Clash of Civilizations' (1996) dat toekomstige conflicten niet meer ontstaan tussen staten maar tussen beschavingen. In het Europa van 2025 ontstaan conflicten echter niet tussen beschavingen, maar tussen de leveranciers en afnemers van energiebronnen. Milieuvriendelijke energiebronnen zoals water, wind en zon kunnen maar voor 40% aan de totale Europese energiebehoefte voldoen. Winning van fossiele brandstoffen binnen de EU is nauwelijks nog mogelijk door sterk geslonken velden.

Aan de ene kant wordt de bouw van nieuwe kerncentrales geblokkeerd door een meerderheid van de mi-lieupartijen in het Europees Parlement. Aan de andere kant is de vraag naar energie fors gestegen door de sterke economische groei in de nieuwe lidstaten op de Kaukasus en de Balkan. Bovendien zijn nog miljoenen huishoudens en bedrijven aangewezen op het gebruik van olie en aardgas. Europa moet dan ook een belang-rijk deel van haar energiebehoefte importeren.

De dictatoriale regimes in Rusland, Iran en Irak zijn daarbij de belangrijkste leveranciers. Zij buiten deze strategische positie volledig uit. Regelmatig wordt de gas- of oliekraan dichtgedraaid, om zo Europese poli-tieke besluitvorming af te dwingen ten gunste van de

drie landen. Alhoewel Europa de grootste economische macht is met een veto-recht in de VN Veiligheidsraad, is militaire of economische druk tegen de drie landen nauwelijks realiseerbaar. De NAVO is, na terugtrekking van de VS, niet meer in staat om een vuist te maken. Een Europees alternatief is nooit tot stand gekomen door de pacifistische houding onder een meerderheid van de EU-lidstaten. Uitoefenen van economische druk via multilaterale organisaties wordt geblokkeerd door China en India, die bang zijn hun belangrijkste ener-gieleveranciers tegen het hoofd te stoten. Europese sa-menwerking is nu meer dan ooit noodzakelijk wil zij de strijd om energie winnen. Als grondleggers van het Eu-ropees gedachtegoed, dient dit de grootste uitdaging voor het sociaal-liberalisme in Europa te zijn.

Marco Rensma

Deze bijdrage is gekozen uit inzendingen die binnen gekomen zijn naar aanleiding van een oproep op plein66 om uw visie op Europa in 2025 te geven